

THE
JAIMINIYA BRAHMANA
OF THE
SAMAVEDA
II.1-80

(Gavāmayaṇa)

critically edited for the first time

by

DR. LOKESH CHANDRA, D. Litt.

Published by
International Academy of Indian Culture
Nagpur
1950

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_184019

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—390—29-4-72—10,000.

184019

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. **S294.1**

Accession No. **PG S507**

Author

B89S

Title

सामवेदीय जमिनीय ब्राह्मणम् -

Vol. 2. 1950

This book should be returned on or before the date last marked below

---

सरस्वती-विहार-ग्रन्थाः

२१

सामवेदीयं

जैमिनीय-ब्राह्मणं

तस्य

द्वितीये काण्डे

गवामयन-प्रतिपादका

अशीतिः खण्डाः

Post Graduate Library
College of Arts & Commerce

श्रीलोकेशचन्द्रेण परिष्कृतम्

मूल्य—रुप्याणां दश

विक्रमाब्दाः २००६

प्रकाशयिता—सरस्वती-विहारः, नागपुरम्

SARASVATI VIHARA SERIES

EDITED BY

RAGHU VIRA, M. A., PH. D., D. LITT. ET PHIL.

*Director, International Academy of
Indian Culture, Nagpur*

*IN COLLABORATION WITH
OTHER SCHOLARS*

Volume 21

JAIMINIYA BRAHMANA

of the

SAMAVEDA

II.1-80

(Gavamayana)

Rupees 10/-

Shillings 15/-

1950

Published by

Shri Lokesh Chandra

Secretary

**The International Academy of Indian Culture
Nagpur, India**

*Printed by the Secretary at the Academy's own printing works
The Arya Bharati Press
NAGPUR*

PREFACE

The Jaiminiya Brāhmaṇa is of no less importance than the Śatapatha in the richness of its legends and ritual. Nevertheless its complete text has not been edited so far, on account of its abstruseness. It has no commentary, no prayoga, no pāddhati. Its śrautasūtra is also not found in its entirety. It bristles with equations which correlate the earthly details of the yajña to the world of Gods, numbers and etymologies often supplying the link. Besides the peculiarities of morphology and syntax, the minutiae of yajñas extending over months and months, the ubiquitous technical terms of the ritual, and a legion of sāman names greatly add to the difficulties in grasping situations, simple or otherwise. To heighten them, the MSS are few and corrupt. Every section has to be reconstructed. Punctuation is no easy task. At times, a ransacking search has to precede even the establishment of single words.

Previous Work

Since the discovery of MSS from the Tinnevely district by A. C. Burnell, several attempts have been made to edit the text. On the basis of Burnell's transcripts (now in the India Office, London), Whitney prepared his copy (Proceedings of American Oriental Society, May 1883). From it Prof. H. Oertel has published a mass of material, ranging from single sentences to entire sections. He published a series of articles, the first of which appeared in *JAOS* XVIII p.15f; the second *ibid.* XIX p.97f; the third in *Actes du onzième Congrès International des Orientalistes* Paris 1897, Vol. I, 1899, p.225f; the fourth in *JAOS* XXIII p.325f; the fifth *ibid.* XXVI p.176f, 306f; the sixth *ibid.* XXVIII p.81f, the seventh in *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* Vol XV, 1909, p.155f; the eighth in *JAOS* XV p.233f (for the list of reviews of these articles see Prof. Renou's *Bibliographie Védique*). He quotes examples from JB in his *Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas*. His last article *Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the JB* (published in

the Journal of Vedic Studies, Lahore, Vols. I, II) contains a large number of extracts.

Prof. Oertel compiled a list of mantras and other sacrificial formulae for Bloomfield's Vedic Concordance. It is deplorably incomplete. By way of illustration, let us take the entries under the letter अ—

(i) Out of the hundred and odd entries, the Vedic Concordance does not note the JB references to the following :

अक्रान् समुद्रः प्रथमे विधर्मन् III.240

अगन्म महा नमसा यविष्ठम् III.243

अम आ याहि वातये I.319, III.12

अम आ याहि वातये गृणानो हव्यदातये ।

नि होता सस्मि बर्हिषि ॥ I.65

अम आ याहृष्ट अग्निभिः II.225

अम आर्युषि पवसे I.92, II.137

अग्निं वो देवम् अग्निभिस् सजोषाः III.207

अग्निं वो वृधन्तम् III.81

अग्निनाग्निम् सम् इध्यते III.37

अग्निनाग्निस् सम् इध्यते कविर गृहपतिर् युवा ।

हव्यवाङ् जुह्वायः ॥ I.65

अग्निं दूतं वृणीमहे III.22, 188

अग्निं नरस् त्रिषधस्थे सम् इन्धते III.63

अग्निं नरो दीधितिर्भिर् अरण्याः II.328

अग्निम् इळेष्वावसे गाथाभिश् शीरशोचिषम् ।

अग्निं राये पुर्माढ ध्रुतं नरः ॥ I.151

अग्निर् वृत्राणि जघनत् III.331

अग्निं ष्टवे दम आ जातवेदाः ।

स नो रक्षिषद् दुरिताद् अवयाद् अस्मान् गृणत उत नो मघोनः ॥ III.243

अग्निस् सुदीतये छर्दिः I.151

अग्ने चरन्त्य् अजरा इधानाः ।

अच्छा याम् अरुषो धूम एषि सं दूतो अग्न ईयसे हि देवान् ॥ III.207

अग्ने त्वं नो अन्तमः III.167

अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः III.169

अग्ने पावक रोचिषा II.137

अग्ने युक्त्वा हि ये तव II.379

अग्ने वाजस्य गोमतः II.328

- अग्ने विवस्वद् उषसः I.349
 अग्ने विश्वेभिर् अग्निभिः II.223
 अग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव III.140
 अगमन् ऋतस्य योनिम् आ I.104
 अग्रियो वाच ईरयन् III.20
 अग्रे सिन्धूनां पवमानो अर्षस्य अग्रं वाचां अग्रियो गोषु गच्छसि ।
 अग्रे वाजस्य भजसे महद् धनं स्वायुधस् सोतृभिस सोमं सूयसे ॥ III.135
 अङ्गोषिणं पवमानं सखायो दुर्मर्षं वाणं प्र वदन्ति साकम् III.174
 अचिक्रदद् वृषा हरिः I.137
 अच्छा समुद्रम् इन्दवः I.104
 अतस्तनूरं न तद् आमो अदनुतं शृतास इद् वहन्तस् तत् समाशत III.54
 अत्राह गोरं अमन्वत नाम त्वष्ट्रं अपाच्यम् ।
 इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥ III.65
 अथा नो वस्यसस् कृधि II.10, III.138
 अदस् सु मधु मधुनाभि योधीः II.144
 अध क्षपा परिष्कृतः II.199
 अधि णुभिर् अवीनाम् III.97
 अधुक्षत प्रियं मधु III.137
 अध्वर्यो अद्रिभिस् सुतम् III.209
 अध्वर्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् I.76
 अनागा मित्रो अर्यमा ।
 सुवाति सविता भगः ॥
 सुप्रावीर् अस्तु स क्षयः प्र नु यामन् सुदानवः ।
 यो नो अंहो ऽतिप्रिप्रति ॥ III.208
 अनु त्वा रोदसी उभे III.89
 अनु यं विश्वे मदन्त्य ऊमाः II.144
 अन्वविन्दस् छिप्रियाणं वने-वने III.62
 अपघ्नन् पवते मृधः I.96
 अपघ्नन् पवसे मृधः III.222
 अप श्वानं श्रथिष्ठन सखायो दीर्घजिह्वियम् I.161
 अप सोमो अराव्यः I.96
 अपां यद् गर्भो ऽवृणीत देवान् ।
 अदधाद् इन्द्रे पवमान ओजो ऽजनयत् सूर्ये ज्योतिर् इन्दुः ॥ III.240
 अपाम् ऊर्मिं सचमानस् समुद्रम् III.205
 अपो वसानो अर्षसि I.322
 अप्स इन्द्राय वायवे III.91
 अप्सु दक्षो गिरिष्ठाः ।

इयेनो न योनिम् आसदत् ॥

शुभ्रम् अन्धो देवतातम् अप्सु धौतं वृमिस् सुतम् । III.119

अभिकन्दन् कलशं वाज्यं अर्षति III.135

अभि गव्यानि वीतये नृम्णा पुनानो अर्षसि ।

सनद्वाजः परि स्रव ॥ III.139

अभि त्वा वृषभा सुते I.222, II.112, 283, 286

अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानम् अस्य जगतस् स्वर्देशम् ईशानम् इन्द्र तस्थुषः ॥ I.293

अभि देवम् इयक्षते I.90

अभि शुम्नं बृहद् यशः III.119, 226

अभि द्रोणानि बभ्रवः III.13

अभि द्रोणानि रोहवत् III.91

अभि प्रियाणि पवते चनोहितः I.166, III.19

अभि ब्रह्मीर् अनृषत III.51

अभि विश्वानि काव्या I.91, III.20

अभि सोमास आयवः II.421, III.40, 213

अभि स्तोमा अनृषत III.90

अभी नो वाजसातमम् III.227

अभ्य् अर्ष कनिकदत् ।

शुम्नन्तं शुष्मम् उत्तमम् ॥ III.265

अभ्राद् वृष्टिर् इवाजनि II.12

अयं वा मित्रावरुणा III.63

अयं सहस्रमानवः II.392

अयं त इन्द्र सोमः I.218

अयं पूषा रयिर् भगस् सोमः पुनानो अर्षति ।

पतिर् विश्वस्य भूमनो व्यरव्यद् रोदसी उभे ॥ III.31

अया चित्तो विपानया हरिः पवस्व धारया III.23

अया पवस्व देवयुः III.16

अया पवा पवस्वैना वसूनि मांश्चत्व इन्द्रो सरसि प्र धन्व ।

ब्रध्मश् चिद् यस्य वातो न जूर्ति पुरुमेधश् चित् तकवे नरं धात् ॥ III.164

अया रुचा हरिण्या पुनानः II.127

अरं वहन्त्य् आशवः II.379

अरुरुचद् उषसः पृथिर् अग्रयुः I.81

अरुरुचद् उषसः पृथिर् अग्रिय उक्षा मिमाति भुवनेषु वाजयुः ।

माय(विनो मसिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भम् आ दधुः ॥ III.54

अर्को देवानां परमे व्योमन् अर्कस्य देवाः परमे वियोमन् II.88

अर्चन्त्य् अर्कम् अकविणा I.189

अर्वन्तो न श्रवस्यवः ।

सोमासो राये अक्रमुः ॥ III.175

अर्षा सोम द्युमत्तमः III.91

अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धताम् III.275

अविता जरायितृणाम् आ औ हो हा यि शतां भवस्य औ हो हुं मा ता या हुं मा I.141

(RV IV.31.3^b अविता जरितृणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥)

अव्यनच् च व्यनच् च सस्नि सं ते नवन्त प्रभृता मद्देषु II.144

अव्या वारेभिः पवते मदिन्तमः ।

क्रीळन् ऊर्मिर् अपाम् इव III.192

अश्वायन्तो मघवन् इन्द्र वाजिनो गव्यन्तस् त्वा हवामहे I.293

अश्वसो देव साधवः II.379

असर्जि कलशाम् (so MSS) अभि मीढ्वान् सतिर् न वाजयुः ।

पुनानो वाचं जनयन् असिध्यदत् ॥ III.78

असावि सोम इन्द्र ते III.133

असावि सोमो अरुषो वृषा हरिः III.259

असाव्य् अंशुर् मदाय III.119

असूक्षत प्र वाजिनः I.94, III.136

असृग्रं वारे अव्यये I.104

अस्कन् अधित I.53

अस्मभ्यं सोम विश्वतः III.51

अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रियं मधोः पवस्व धारया ।

पर्जन्यो वृष्टिमम् इव ॥ III.137

अस्मां अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिञ् चित्राभिर् ऊतिभिः III.48

अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I.2 (reference to I.47 is recorded)

अस्य प्रत्नाम् अनु द्युतम् I.93

अहृत्यायै जार II.79

(ii) Against the above entries, hereunder are those of which the JB reference is given in the Vedic Concordance :

अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् II.68

अग्निर् ज्योतिर् ज्योतिर् अमिस् स्वाहा I.4

अग्निर् दीक्षितः, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वाचं म ऋचो ऽनु दीक्षन्ताम्, मनो यजूषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे ॥ II.65

अतिमात्रम् अवर्धन्त नोद् इव दिवम् अस्पृशन् ।

भृगुं हिंसित्वा माहेना असंहेयं पराभवन् ॥ I.152

अन्तरितं रक्षो ऽन्तरिता अरातयः I.39

अन्नस्य मा तेजसा स्वर्गं लोकं गमय ।

यत्र देवानाम् ऋषीणां प्रियं धाम तत्र म इदम् अभिहोत्रं गमय । I.40

अपाने ऽमृतम् अथां स्वाहा I.14

अपो ऽन्त्र अर्चार्पम् II.68

अयं वै त्वद् अस्माद् असि त्वम् । एतद् अयं ते यानिर् अस्य योनिस् त्वम् । पिता पुत्राय लोक-
कृञ् जातवेदो नया ह्य एनं सुकृतां यत्र लोकः । अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वञ् जायतां
स्वाहा I.47

अयं स शिक्षते येन गौर् अभीवृता मिमाति मायुं ध्वसनाव् अधिश्रिता ।

सा चित्तिभिर् नि हि चकार मर्त्यं वियुद् भवन्तीं प्रति वत्रिम् औहत ॥ II.265

अयं ते योनिर् ऋत्विगो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन् अम आरोहाथा नो वर्धया रयिम् अथा नो वर्धया गिरः ॥ I.61

अयं मातायं पितायं जीवातुर् आगमत् ।

इदं तव प्रसर्पणं सुबन्धव् एहि निर् हि ॥ III.169

अयुजो युक्ताः प्रवहन्त्य अग्रे ततो युग्मन्तो ऽनुसंवहन्ति ।

त एकछन्दोभिस् संवत्सरा द्वादश परिसर्पन्ति मासाः ॥ II.438

अयुतम् एकं प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।

सप्त सहस्राणि दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः ॥ II.73

अशीतिर् अस्मिन् सवनानि II.71

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।

अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥ II.71

असौ य एषि वीरको गृहं गृहं विचाकशत् ।

इमं जम्भसुतं पिब धानावन्तं करम्भिणम् अपूपवन्तम् उक्थिनम् ॥ I.220

अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वञ् जायता स्वाहा I.47 (reference to I.2 is not
given)

अहोरात्राणां परिवत्सरस्य II.71

(iii) Those entries which are not at all found in the Vedic
Concordance are :

अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म I.76

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः II.73

अगासिष्म यद् अत्र गेयम् I.76

अग्ने देवानां होतास् त्वं, देवानां होतास्य, अहं मनुष्याणां, स न इदं ब्रूहि यथेदं भविष्यति
II.260

अगम (so all MSS) वाजं वाजिनः II.193

अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् II.45

अन्तरिक्षेण दीक्षे II.65

अपजिघ्र कलशं, मह्या त्वा विशन्त्व इन्दवस्, सा नो धुक्षम् सहस्रम् उरुधाराः पयस्वतीः II.251.

अष्टौ संवत्सरे धिष्णिष्यास् त्रिंशतं च II.71

अस्तं मद् उ च गच्छति II.28

अस्माद् अस्तं वृषगणा अयासुः III.174

अस्वप्नजौ सत्त्वसदौ यत्र देवाः II.27

A few observations on the above will not be out of place here :

- (i) There are several new variants, not recorded in the Vedic Concordance :

अर्को देवानां परमे व्योमन् अर्कस्य देवाः परमे वियोमन् (Conc. व्योमन्) II.88

अच्छा द्याम् अरुषो धूम एषि (Conc. एति) सं दूतो अग्न ईयसे हि देवान् III.207

अपो ऽन्व अचार्षं (Conc. अचारिषम्) रसेन समसृक्ष्महि II.68

अभि देवम् (Conc. देवो) इयक्षते I.90

अरुरुचद् उषसः पृथिक् अग्रयुः (Conc. अग्रियः) I.81. अग्रयुः occurs without any variant in the MSS. It seems to be due to the influence of the next quarter ^b उक्षा मिगाति भुवनेषु वाजयुः. Cf. RV IX.2.9^a

अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रयुः (SV II.396^a इन्द्रियम्).

अर्चन्त्य् अर्कम् अर्काविणा (Conc. अर्किणः) I.189

अविता जरायितृणाम् (Conc. जरितृणाम्) I.141

अव्या (Conc. अव्या) वारंभिः पक्ते मदिन्तमः III.192

किं स्विद् विद्वान् प्रवसति अग्निहोत्रो गृहेभ्यः ।

कथा तद् (Conc. कथं स्विद्) अस्य काव्यं कथा (Conc. कथं) संततो अग्निभिः ॥ I.19-20

- (ii) There is non-R̥gvedic and non-Sāmavedic material, the detailed study of which is sure to elucidate the interrelationship of our text with others. For example :

अतिमात्रम् अवर्धन्त नोद् इव (MSS नवदिव) दिवम् अस्पृशन् ।

भृगुं हिंसित्वा माहेना असंहेयं पराभवन् ॥ (JB I.152) occurs only in AV V.19.1 (the hymn is designated as brahmagavi in Kausika-sūtra XLVIII.13).

Similarly,

अर्को देवानां परमे व्योमन् अर्कस्य देवाः परमे वियोमन् (JB II.88) is found in ŚBM VIII.6.2.19 alone.

- (iii) Allied to (ii) are cases where a line recurs in *one* other Sāmavedic work alone :

अध्वर्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् (JB I.76) occurs in ŚB I.4.7.

Under Prof. Oertel's guidance Dr. B. Ghosh wrote his thesis entitled *Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas* (Calcutta 1935), wherein he has quoted JB passages corresponding to the Śātyāyana Brāhmaṇa.

This Brāhmaṇa also drew the attention of the famous Vedic savant, Prof. W. Caland. In 1914 appeared a long article from his pen, *Over en uit het JB*¹ (Verslagen en Mededeelingen der K. Akademie v. Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 5^e Reeks, 1^e Deel, 1^e Stuk, Amsterdam), discussing its contents, grammatical peculiarities, relation to other Vedic texts *viz.* Śātyāyana Brāhmaṇa, PB, ŚBM, ŚBK, Brāhmaṇas of the Kṛṣṇa YV, AB, KB and the sūtras, interesting information about the sāmans and rites. In 1919 it was followed by his *Das JB in Auswahl* (Verhandelingen der K. Akademie v. Wetenschappen te Amsterdam, Afdeeling Letterkunde, Deel I, Nieuwe reeks, Deel XIX, no. 4), a collection of 212 long extracts with their German translation and notes. Besides, he published a few emendations on the then printed work of Prof. Oertel in his article *Emendationen zum JB* (WZKM XXVIII p.61f). He has referred to JB in his notes on the English translation of PB (Bibliotheca Indica, Calcutta 1931). Owing to the insufficiency of MSS-material, his long experience of editing Vedic texts coupled with an intimate knowledge of Vedic ritual failed to materialize in a critical edition of the complete text.

In 1924, Prof. Veda Vyasa started a vigorous campaign for the editing of JB. He collected some more MSS, published eight specimen pages and an article *The Literature of the Jaiminīyas* (Proceedings of the Fifth Indian Oriental Conference Vol.I p.292f). In his last-mentioned article he gave a cursory survey of the ancillary literature of the Jaiminīyas, the position of their MSS-material at that time and references to them in other works. Supplement or correct the following in his article :

- 1 Dhanvin on DŚS VI.2.1 तलवकारास्तु गायत्रिसामवत्. A similar passage has not been traced in JB.
- 2 Vāsudeva-dīkṣita's comm.² on the Jaimini-sūtras, entitled

1 See Prof. Renou's Bibliographie Védique.

2 Edited by Principal S. Kuppaswamy Sastrigal in the ŚrīVāṇṇīlāsa Śāstra Series, Srirangam, 1908.

Adhvaramīmāṃsākutūhalavṛtti¹ quotes or mentions the JB by its other name तलवकारब्राह्मण—

(i) p.28 l.15f किं चैवम् 'यो ह वा अविदितार्षेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा स्थाणुं वर्च्छति गर्तं वापयते पापीयान् भवति प्र वा मीयते यातयामान्य् अस्य छन्दोसि भवन्ति, तस्माद् एतानि मन्त्रे-मन्त्रे विद्याद्' इति ताण्डका तलवकारादिशाखासु मन्त्रप्रतिपाद्यदेवतानां विनियोजकब्राह्मणानां च स्मरणविधानं कृत्स्नवेदार्थ-ज्ञानस्यावश्यकत्वे ऽमर्थकं स्यात्.

(ii) p. 91 l.16f एवं हि तलवकारब्राह्मणे 'त एतान्य् आज्यानि स्तोत्राण्य् अपश्यन्' इत्य् उपक्रम्य श्रूयते 'यद् इमान् लोकान् आजयन् तद् आज्यानाम् आज्यत्वम्' इति, 'ते ऽब्रुवन् आजिम् एषाम् अयाम् गिरिं काष्ठां कृत्वेति यद् अब्रुवन् आजिम् एषाम् अयामेति तद् एषां द्वितीयम् आज्यत्वम्' इत्यादि.

(iii) p. 101 l.17f तलवकारीयताण्डकादिब्राह्मणेषु उद्धिदादिष्व् अपि 'अथैष उद्धित सप्तदशो भवति बृहत्सामा निषेधब्रह्मसामा' 'पञ्चदशो वलभिद् भवति रथन्तरसामा उत्सेध-ब्रह्मसामा' इत्यादिना स्तोत्रपरिमाणब्रह्मसामादिसौमांगदर्शनात्.

(iv) p. 102 l.5f 'वाजपेयेनाज्ञायकामो यजेत' इत्य् एव तलवकारीयम् (reference omitted by Prof. Veda Vyasa).

(v) p.149 'त्रयो वेदा अजायन्त, भूर् इत्य् ऋग्वेदाद् भुव इति यजुर्वेदात् स्वर् इति सामवेदाद्' इत्य् उपक्रमे 'ऋग्वेदेन ऋग्वेदं भिषज्यति यजुर्वेदेन यजुर्वेदं सामवेदेन सामवेदम्' इति उपसंहारे च वाजसनेयके तथैतरेयक-ताण्डक-तलवकारीयब्राह्मणेषूपक्रमे वेदा-नाम् एव श्रवणात्.

(vi) p.387 l.2 (from bottom) जैमिनिस्मृतिवचनम् उदाहरन्ति.

3 (i) Sāyana on PB XXI.11.3 तथा च तलवकारब्राह्मणं 'वसिष्ठो वा अकामयत सम् इमान् (Bibl. Ind. ed. अकामयत स इमान्) लोकान् सर्पेयम् इति - स एतं चतुरात्रम् अपश्यत् । तान् इमान् लोकान् असर्पत् । तत् संसर्पस्य संसर्पत्वम्' इति. The corresponding passage is JB II.287.

(ii) Sāyana on PB V.6.11 यद् एतान् ह (Caland in PB V.6.11 note 1 यादृग् अह) वै पुरुषो देवेभ्यः करोति तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति' इति श्रुतेः. See Dr. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas p.109-110. Prof. Caland identifies it with JB II.386 यादृग् अह वै मनुष्यो देवेभ्यः करोति तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति.

The crowning piece of JB scholarship was the editing of the *first book* in its entirety by Prof. Dr. Raghu Vira (Sarasvatī Vihāra Series, Lahore, 1937). In continuation of the first volume, here are the first eighty sections of the second book.

1 See, e.g., the colophon of the second adhyāya of the vṛtti, p.244: वासुदेवदीक्षितविदुषा विरचितायां जैमिनिस्मृत्यव्याख्यायामध्वरमीमांसाकुतूहलवृत्तौ द्वितीयोऽध्यायः, but Prof. Veda Vyasa wrongly says "the कुतूहलवृत्ति of 'वासुदेवदीक्षित on अध्वरमीमांसा."

Emendations and Corrections

I Prof. W. Caland—Das JB in Auswahl.

§117 p.131 l.21 (from bottom), II.26—रसम् ओषधीनां, चरथ वनस्पतीनां.
For चरथ the MSS read without v.l. चरस; so also in the parallel III.357 (see note 17 on II.26). रसम् ओषधीनां च रसं वनस्पतीनां is possible. But Prof. Renou proposes “वरसम् ‘l’extension’, sur le thème *varas-* attesté dans le RV; on attend il est vrai le neutre *varas*, donc ici *varo*, mais cf. *arciṣam* à la ligne suiv. où l’on attend *arciḥ*.”

§122 p.136 l.16 (from bottom), II.41—Our MSS confirm Caland’s conjecture सोत्वालाः.

§127 p.140 l.16 (from bottom), II.67—Correct रतिस् to अरातिस् (see note 10 on II.67).

§146 p.183 l.17 (from bottom), II.222—Caland omits तद् यद् ब्राह्म-
स्तोमेन यजन्ते स्वर्गस्यैव लोकस्यानुख्यात्यै । तस्य द्वात्रिंशाः पवमाना भवन्ति । द्वात्रिंशदक्ष-
रानुष्टुप् । वाग् अनुष्टुप् । वाचो वा एते व्यूह्यन्ते ये ब्राह्म्या धावयन्ति after एते ये ब्राह्म्या
धावयन्ति.

§168 p.222 l.5 (from top), II.425—After अवोचम् इति add एते ह वै
वर्षिष्ठा आजौ युज्यन्ते यद् अग्निष्टोमसामानि यानि वै तान्य् अक्ष्यन्त्य् (so MSS)
अहानि । अथ यद् वो ऽवोचम् उत्तरावती स्म श्रियम् उपेत्येति पृष्ठान्य् एव वस् तद् अवोचम्
इति.

§171 p.230 l. 19 (from bottom), III.23—Our MSS confirm
तान् आत्मने ऽकालयद् (v.l. in one MSS ऽकृत). L.18 (from bottom;
note 5)—Our MSS support ते (om. in one MSS) तद् अन्वबुध्यन्त.
L. 10 (from bottom; note 10)—Our MSS read सामो इ ज्वरेति with
Caland’s emended text.

§176 p.235 l.4 (from top), III.73—आसन्दी वै ते हिरण्मयीं प्रच्छाये (v.l. पृच्छाये,
पृच्छाये) निधास्यन्ति । तस्यां मोपवेशीर् इति । ते ह प्रयुः । तस्मै ह हिरण्मयीम् आसन्दीं प्रच्छाये
(v.l. पृच्छायै, वृच्छायै) निदधुः । तस्यां ह प्रमत्त उपविंश (MSS -शा) । सा (v.l. ता)
हेनं तद् एव शिला मूत्वा... Our MSS corroborate Caland’s conjecture
प्रच्छाये at both the places.

§179 p.239 l.6 (from top), III.92—Correct Caland’s text to
सप्तपदा (no v.l.) वै शक्वर्यः । शक्वराः पशवः । पच्छो (v.l. परो) वावैनास् तद् दाधार
(v.l. तददार). Caland translates correctly सप्तपदा.

§180 p.239 l.3 (from bottom), III.94—Correct Caland’s text to

मत्तो (v.l. मत्तो, इतरो has no MSS-authority) हाभावयन् अभिप्रयुयाव । अपेतर आययाम । स हाधिगत्य (v.l. हाधिग) न शशाकापायन्तुम् ।

§182 p.245 l.18 (from bottom), III.105—Correct न to नः (correctly translated by Caland). The text will be तान् नः प्रयच्छ, यैर् वयं क्रीळाम.

§186 p.253 l.21 (from bottom), III.127—Add शिरः in Caland's text after यज्ञस्य— तौ तत् प्रजानन्ताव् एतद् यज्ञस्य शिरः प्रतिसंधास्यथ इति. Cf. supra कस् तद् यज्ञस्य शिरां वेदेति (l. 24).

§187 p.258 l.10 (from top), III.146—Correct Caland's text to .....उत्तरतो वाव स तं (v.l. वावांस) निरवसाययति (v.l. -न्ति). वाव स तं explains वावासन्.

§191 p.264 l.4 (from top), III.171—प्रजापतिर् अन्नायम् असृजत । तस्य सर्वे देवा ममत्विन आसन् मम ममेति । सो ऽग्निर् अकामयताहम् इदम् अन्नायम् उज्जयेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैन पर्यगृह्णात् । तद् उदजयत् । तद् एतद् अमाव् एव सर्वम् अन्नायम् । तस्माद् यस्यै यस्यै देवतायै जुह्वति... It is strange that such a big lacuna has escaped Prof. Caland's attention.

§199 p. 274 l.15 (from top), III.203—Emend अक्वपारो वा अयं काश्यप्स समुद्रे ऽन्तरं महद् यक्षम् (v.l.न्तहयक्षम्). In l. 18 (from top) note 6 read ते ऽग्निम् for त.

§204 p. 282 l.6 (from top), III.237— एत, ता (v.l. गा) विन्दामहा इति (गा is a gloss).

§206 p. 287 l.18 (from bottom), III.250—Put a stop after चैषौ, and read तौ ह (om. in some MSS) बहु परिगृह्य गरगिराव् इव मेनाते. In l.15 (from bottom) note 5 all our MSS show the better reading एवेम for एतम्.

§207 p.288 l. 9-10 (from top), III.261—Our MSS present a better text प्रजापतिर् उषसं (v.l. हरुषसं) स्वां दुहितरम् अभ्यधायत् । सास्मै रोहिद् भूत्वातिष्ठत् (MSS भूत्या-) । तां पृषतो भूत्वास्कन्दत् । स (i.e. अग्निर्) ऐक्षतास्मै वै मां देवा अजीजनन् नौपदृष्टाय । अति वा अयं पादयति, हन्तेन विध्यानीति । तम् अविध्यत् । स विद् एतद् रूपं पर्यस्योर्ध्वं (MSS पत्यस्योर्ध्वं) उदक्रामत्.

§210 p.293 l.19 (from bottom), III.272—Correct कश्यपो कलिभिः to कश्यपः कलिभिः (wrong sandhi!).

§211 p.294 l.13 (from top), III.273—Read सम् एवैनम् एतेन (v.l. एवैतेन) यज्ञं निह्वयन्ते.

§212 p.295 l.1,2 (from top), III.359—ऋतं ज्योतिष्मद्, सत्यं ज्योतिष्मद्, तपो ज्योतिष्मद् is supported by our MSS (ष्म and ष are confused in

Grantha). *Ibid.* l.8—Read आकाश एवम् (v.l. एवस्). *Ibid.* l.9—Read यद् ध वा इदम् आहुर् (v.l. यद् वा इमाम् आहुर्) for यद् वा इमा आहुर्. *Ibid.* l.25 (note 19)—Read वेत्स्यते (v.l. वेत्वस्मै).

II Dr. B. Ghosh—Collection of the Fragments of Lost Brahmanas.

Frag. IV p.7 l.4 (from bottom), III.15—Delete semicolon after यौधाजयम्. *Ibid.* p.8 l.3 (from top)—Add अथ नौधसम् before सलोके.....(this cancels Dr. Ghosh's note 22 on it).

Frag. XIX p.51 l.10 (from bottom), III.294—Correct इवैतत् to इवै-
तद् यत्. The MSS-reading recorded by Dr. Ghosh is explained
thereby. *Ibid.* p.52 l.4 (from top)—Read मन्थमान्य अक्षराणि for
मन्थमाक्षराणि. Cf. तस्माद् उष्णिह उत्तमान्य अक्षराणि भूयिष्ठानि just below.

Frag. XXXVI p.82 l.7 (from bottom), II.390—Correct sandhi :
मनुष्यः (not -घ्या) करोति.

Frag. XLVIII p.93 l.1 (from bottom), II.408—Our MSS प्रतिहितानि
for प्रतिहिता.

p.108 l.13 (from bottom)—Correct दीर्घजिह्वा वा आसुर्य आसेति (so in
Aufrecht's ed. p. 266 and Bibl. Ind. ed. Vol. I, p.386). Cf.
JB I.162 दीर्घजिह्वा ह वा असुर्य आस.

p.108 l.6 (from bottom)—तथा च कारवाहणं is a printing error fo
तथा च तलवकारवाहणम् (so in Kashi Skt. Series ed. II p.467).

III Prof. H. Oertel

(i) Jaiminiya Upanishad Brahmana (JAOS XVI) p. 240,
III.14.8—Read the text of JB II.12 correctly as: यथा ह वा इदम्
आण्डान् निर्भियेरन् एवम् एवैतस्माद् अहो निर्भियन्ते. Prof. Oertel emends
आण्डान् to आण्डा(:) nom.pl. आण्डान् is the sandhi form of आण्डात्
abl. sg., cf. the abl. in the similarly placed अहो निर्भियन्ते.

(ii) Vedic Concordance by Bloomfield. Our text is improved
in the following, esp. in the last, instances. For notes see
body of the book.

Concordance

Our text

II.52—

य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध् आसन्
पूरा (पुरा ?) सूर्याच् चन्द्रमसश् च पूर्वे ।
येभिः प्रजान् प्रदिशो दिशश् च
तान् अन् अरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध् आसन्
पुरा सूर्याचन्द्रमसश् च पूर्वे ।
येभिः प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च
तान् अन् अरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

II.52 —Correct आबभूव्यः (Conc.) of य ऋतवश् चन्द्रमसो to आबभूवुः.

II.73-74—Order has been brought out of chaos in this passage:

Concordance

Our text

सुवर् आयन् देवता देवसत्रात्, तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्यान् (७) हाय मृत्युम् अति मेधयायन् विजानन्तो दहतो यन्ति (p.1050a). मनीषिणो वद पक्षाः पतन्ति, यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस्, तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्त्य, एवं विद्वांसो यजमान मृत्युः (p.684a).	अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः सुवर् आयन् देवता देवसत्रात् । तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य आहाय मृत्युम् अति मेधयायन् ॥ विजानन्तो दहन्तो यन्ति शोकम् मनीषिणो यद् अपक्षाः पतन्ति । यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस् तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति ॥

(iii) Journal of the American Oriental Society

Vol. XV p.238 l. 17 (from bottom), II.76—Read अवहन्धान for अवहन्. On अवहन्धान in the Brāhmanas see note 3 on II.76. *Ibid.* p.239 l. 8 (from top)—Omit [कत् एव देवा इति । त्रयस्त्रिंशद् इति । ओम् इति होवाच ।]. This addition is due to the misunderstanding of the previous sentence (see note 12 on II.76). *Ibid.* p.240 l. 12-13, II.77—Read पुरेतावतिथ्यै for पुरस् तावतिथ्यै (स् is unsupported by mss). See note 15 on II.77. शरीराणि is wrongly translated as 'body'. शरीर *pl.* is 'bones' (see note 16). Vol. XVIII p.37 l.25, II.80—यशस्विन् is not a part of Āruni's name (see note 2). *Ibid.* p.36 l.9—Correct उतो ह to उताहो (see note 7). *Ibid.* l.13—Correct अथो यत् प्राणत् to अथो यत् प्रायण (see note 9). *Ibid.* l.19—Correct यथा ऽनिपतितं to यथानिपातितं 'as the case may be', and alter the translation accordingly.

(iv) Roots and Verb-Forms from the Unpublished Parts of the Jaiminiya-Brahmana (JVS I-II, 1934-35)

p.4 l.23 (from top), III.256—Add इति before सो ऽकामयत.....
p.5 l.22-23, III.2—Read स इद सर्वं स्तब्धा...
p. 7 last line, III.1—After त्रीन् सतो ऽभ्यतप्यत add तान् द्वेधा व्यौहत् । ते षड् ऋतवो ऽभवन्, and delete the insertion तान् द्वेधा व्यौहत् । ते द्वादश मासा अभवन्.
p.22 l.16 (from bottom), III.38—Read तद् उ वा आहुः को ह स्वप्नस्येशे.
p.25 l.12 (from top), III.149—Read तत् पिप्पलिनः पिप्पलित्वम्. पिप्पलिन is used in the sg. throughout the section.

- p.35 l.14 (from top), II.52—Read तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्से. II.65 has a parallel passage, where आदत्से occurs without a variant.
- p.41 l.15 (from bottom), III.80—Add यन् नानद्यमानम् अहंस् before तन् नानदस्य नानदत्वम्. For एवैतद् in the next sentence read एवैतेन.
- p.45 l.8 (from bottom), p.46 l.7 (from top) III.268—Our MSS correctly read यद्वाहिष्ठोयम् (ष्ठ and ष are liable to be confused in Grantha—perhaps a copying mistake in Wh).
- p.48 l.8 (from top), III.156—Prof. Oertel's emendation रेवते is supported by our MSS.
- p.50 l.9 (from bottom), II.45—Prof. Oertel reads ईश्वरो पापीयान् (wrong sandhi!).
- p.53 l.7 (from bottom), III.43—यद् उ पुरुमुद्र आंगिरसोऽपश्यत् तस्मात् पौरुमुद्रम् इत्य् आख्यायते (Prof. Oertel misses a few words).
- p.57 l.8 (from top), III.222—मद्रान् अस्य सोमो रसवान् भवति य एवं वेद (भवति om. by Prof. Oertel).
- p.58 l.2 (from top), III.349—Our MSS supply the missing word : ओषधीर् घृतस्तोको वनस्पतीन् मधुस्तोकः । तदैतं मीमांसां चक्रुः.....
- p.66 l.13 (from top), III.173—Our MSS read नो (Prof. Oertel न) ए अन्ये...
- p. 72 l.11 (from top), II.2—The doubtful किदिताः (v.l. किदिता, किदिता) has been explained in note 15 on II.2.
- p.73 l.15 (from bottom), II.1—आहरोपाहराशेषाययेति is to be solved thus: आहर उपाहर आशय पायय इति (आशे prākṛtism).
- p.74 l.9 (from bottom), III.118—Read तद् एते ह वा for तद् एते भवा.
- p.81 l.4 (from bottom), III.153—Our MSS reads पशुमन्तः for पशुवन्तः. Cf. supra पशुमान् भवति य एवं वेद.
- p.84 l.5 (from top), III.345—Read अथ यद् अप्सृन् अन्तर् विद्योतते. Prof. Oertel's conjecture विद्यते is set aside. Cf. III.347 यद् अप्सृन् अन्तर् विद्योतते तत् सुवर्णम्, III.348 अथ योऽप्सृन् अन्तर् विद्योतते..... (JBR p.38).
- p.90 l.5 (from top), III.306—Our MSS support Prof. Oertel's emendation आहवनीयम्.
- p.92 l.2 (from bottom), III.275—Read सोऽकामयत अनृतपतेयं स्वर्गं लोकं प्रति.
- p.93 l.18 (from bottom), III.276—After चित्रम् read ऋञ्जताइ ॥ नि यामैश्च चित्रम् आञ्जतायि एहि या औहो तम् एहि यौ हो एहि यौ हो वा एहीत्य् एव स्वर्गे लोके उपाह्वयन्त । ततो वै स प्रति सत्प्रभिस् समगच्छत । स एतेन साम्ना स्तुत्वा स्वर्गं लोकम् आरोहत्.

- p.93 l.5 (from bottom), III.163—Read तासु कार्णश्रवसम् (Prof. Oertel -श्रवम्). Cf. कार्णश्रवसस्य infra.
- p.94 l.3 (from top), III.163—Read तद् एव कार्णश्रवसस्य कार्णश्रवसत्वम् (-त्व- om. by Prof. Oertel).
- p.97 l.6 (from top), III.288—Read एतांस् तान् पश्यन् उत्तिष्ठ्य च निषिष्य चोत्तिष्ठन्ति.
- p.109 l.15 (from bottom), III.98—Correct प्रसृजयेति to प्रजाः सृजयेति. *Ibid.* l.10—After स एतत् सागपश्यत् add तेनास्तुत.
- p.112 last line, III.134—Read स एतद् विश्वामित्रस् सामापश्यत्.
- p.115 l.8 (from bottom), III.208—Read तस्मिन् 'इन्द्रस् स दामने कृत भोजिष्ठस् स बले हित' इत्य् एव बलम् अद्युः. Cf. इत्य् एव just in the next sentence.

IV Prof. E. W. Hopkins—The Fountain of Youth (JAOS XXVI, 1-67). There he quotes the text of JB II.159-61. For its corrections see my article in JAOS LXIX, p.84-86.

Manuscripts

The present edition is based upon three mss designated as A, B and C.

- A** Keith 4355 (Burnell 422). Incomplete. 74 folios. Grantha character. Copied about 1878 from a Malabar manuscript. Carelessly written. Contains: I agniṣṭoma, sections 192-363 (really 364); II gavāmayana and ekāhas (Keith wrongly says 'jyotiṣṭoma'), sections 1-179 (really 180). For fuller description of this and the last manuscript see India Office Library Catalogue of Sanskrit Manuscripts by Messrs. Keith and Thomas 1935, Vol. II part 1 pp. 48, 49.
- B** Central Library, Baroda. Accession no. 9851 (A-F). Grantha character. Palm-leaf. Readings are usually accurate. Six divisions: महाब्राह्मण (360 sections), द्वादशाह (388), महाव्रत (152), एकाह (153), अहीन (99), सत्र (37). Described in details in The Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Central Library, Baroda (1925) pp. 105, 111, 113, 118, 119 and 129.
- C** Keith 4353 (Burnell 421). Incomplete. 360 folios. Grantha character. Copied about A.D. 1878 from a talipat manuscript written about 300 years earlier. Contains all the three books;

I (a) agnihotra in 65 sections, (b) agniṣṭoma in sections 66-364.

II Begins with the gavāmayana (Keith wrongly says 'the ekāha section of the jyotiṣṭoma'—See Over en uit het JB, p. 2). Chapters 18 and 69 and 147-149 are passed over, so that the numbering is disordered. III in 385 chapters.

Wh Whitney's transcript, prepared from the London MSS-copies. Differs from our transcripts at places. Whenever important variations are noticed in the material published by Prof. Oertel, they have been noted. It is described by Prof. Whitney in the Proceedings of the American Oriental Society, May 1883.

General Remarks about the MSS. Confusion of प and व, ण and क, ऋ and र (e.g. वृ and व्र), थ and ध, ध and य, क and त, त and स, long and short vowels esp. उ and ऊ, ष and ह, च्छ and छ, न्ह and ह, म्म and मम is ubiquitous. *Avagraha* is not used. *Upadhmanīyas* are rare. Doubling of consonants due to a preceding *r* is not rare. सत्र throughout for सत्त्र. अवहन्थे for अवहन्धे is quite common. Change of visargas to the following sibilant is the norm (it has been overlooked by previous editors). In C, -छ- replaces -च्छ- of √गम् in most cases. छ for क्ष in योगछेमी (§44 note 6), ए for ये (§7 note 12), -ञ्च- for -न्त्य- (§43 note 15) are of interest to the phonetician. Scriptural errors give rise to quasi-variants: पितुर्यज्ञः for पितृयज्ञः (II.38 note 3), अपरेषां for अवरेषां (II.42 note 14), अवानोति for उपानोति (II.66 note 4). In this category may also be included यं राति for यमराति (II.67 note 10 q.v.; in all probability it is a case of the omission of the *hal* sign, though राति gets support from other traditions). Striking is the frequent, though not invariable, hiatus of *t* (i) within the same word, and (ii) between different words. In some cases the hiatus forms outnumber the usual ones. Some examples are:

(i) *Internal hiatus.* अत्भिः II.64, III.150 (no v.l.), औत्पहणानि II.65 bis, त्रिदृष्टिभिः (v.l. त्रिदृष्टिभिः) II.91 (94), 204 (209) thrice without v.l., 205 (210) bis without v.l., अग्निदधममत्भिः (no v.l.) II.135 (137), उत्गाता (no v.l.) II.169, 200 bis without v.l., 203, III.91, 140, 141, 233, 375 tris no v.l., 299, मरुत्भ्यः II.180 *eleven times without v.l. in one section*, 176 (181), III.13, 40, 66, 91, 282, स्वतवत्भ्यः II.175 (180) bis without v.l., विम (with hiatus) II.176 (181) v.l. विष्ण (the regular form), विन्म (rules of external sandhi have been applied), उत्गातुः II.198 (203) bis without v.l., III.116, दीक्षोपसत्भिः II.209 (214), 211 (216), 348, 356, मरुत्वात्, मरुत्वातीः III.13, 66, 244, 282, पुरुमुत्ग III.43, पौरुमुत्ग III.43 (no v.l.), पौरुमुत्गेन (no v.l.) III.43, पौरुमुत्गस्य *ibid.* without v.l., पौरुमुत्गत्वं *ibid.*, प्रयत्गावः III.60 (no v.l.), ऋक्भिः (v.l. ऋग्भिः) III.170 but ऋग्भिः (no v.l.) III.203, मरुत्भिः (v.l. मरुद्भिः) III.171, उत्गाता (v.l. उद्गाता) III.188, द्विकारवत्भिः III.214,

दिक्म्यः III.219, 249, मरुताण- III.244, उत्तीथः III.321, 378 (thrice without v.l.), मरुत्वतीः III.13, 23, 40, 66, 91, 143, 182, 205, 209, 244, ऋक्भिः III.305, उत्प्रेष्य III.305.

(ii) *External hiatus*. यत् गायत्रम्, एतत् गायत्रम् III.175, एतत् बृहद्रथन्तरयोः III.180, एतत् ब्रह्मवर्चसे III.180, तस्मात् ग्राम्याः III.181, इयत् बृहत् III.183, यत् गायत्रम् III.184, तत् गायत्रे III.189, तस्मात् बार्हतम् III.184, तत् बृहत् III.185, तत् ब्रह्म III.186, 306, यत् बृहत् III.189, 260, यत् ब्राह्मणः III.208, यत् बार्हतम् III.230, तावत् बुभूषति III.286, एतत् भेषजम् III.190, 197, वाक् भवति III.218, 248, 259, यत् गायत्रीषु III.291, तत् गर्भेन् III.306, एतत् बृहत्याम् III.328, यत् भूः III.383.

General Survey of the Contents

The JB is divided into three books or *kāṇḍas*, which are subdivided into sections called *khaṇḍas*. The first book contains 364 sections, the second 442, and the third 385.

The JB and PB show identity of subject-matter as both of them deal with the rites of chandoga priests :

I.1-65 *agnihotra*.

I.66-364 (*i.e.* the end of the first book) *agniṣṭoma*. Corresponds to PB VI-IX. JB I.342-364 deal, in particular, with the *prāyaścittas*, which are treated of in PB IX.3-10.

II.1-80 *gavāmāyana* (*prakṛti* of *ayanas*). Corresponds to PB IV and V.

II.81-234 *ekāhas* or one-day *soma-sacrifices*. *Jyotiṣṭoma* is the *prakṛti* of these *ekāhas*. Corresponds to PB XVI-XIX.

II.235-333 *ahinas* (sacrifices lasting up to 12 days). Corresponds to PB XX-XXII.

II.334-370 *sattras* (lasting more than 12 days). Corresponds to PB XXIII-XXV.

II.371-442 *gavāmāyana* = PB IV and V.

III *dvādaśāha*. Described with greater prolixity than the corresponding PB X-XV.

As *gavāmāyana* is the subject-matter of the present portion, its schema is given below for ready-reference.

prāyaṇīya atirātra

caturviṃśa (ārambhaṇīya, prāyaṇīya)

months I-V

4 *abhiplava-ṣaḍahas*

1 *prāthya-ṣaḍaha*

month	VI	3	abhiplava-ṣaḍahas
		1	pr̥sthya-ṣaḍaha
		1	abhijit day
		3	svarasāman days
			(The required number of 30 days of this month is completed by adding the two opening days)

VIṢUVAṬ (or central) DAY

„	VII	3	svarasaman days (<i>reversed</i> ¹)
		1	viśvajit day
		1	pr̥sthya-ṣaḍaha (<i>reversed</i>)
		3	abhiplava-ṣaḍahas (<i>reversed</i>)
			(The required number of 30 days of this month is completed by adding the two concluding days)
„	VIII–XI	1	pr̥sthya-ṣaḍaha (<i>reversed</i>)
		4	abhiplava-ṣaḍahas (<i>reversed</i>)
„	XII	3	abhiplava-ṣaḍahas
		1	āyus day
		1	go day
		1	daśarātra (of the dvādaśāha)
			mahāvratā
			(udayaniya) atirātra. ²

Grammatical Peculiarities

Sandhi. (i) The assimilation of visargas when followed by a simple sibilant is the usual rule in the MSS. It has not been followed by previous editors.

(ii) The final visargas are, as a rule, dropped in the MSS before a sibilant immediately followed by a hard mute, nasal or semi-vowel. Examples are :

1 In imitation of the retrograde course of the sun, the order of the performance during the second part of the year is, generally speaking, the reverse of that of the former half—whence its name *gavāmayana*, *go* referring to the 'rays of the sun'.

2 See Keith, *Rigveda Brāhmaṇas Translated*, p.56f.

य श्रियम् II.103, 296(301), 343, 346, य श्रेयान् II.120, 230(235), अग्नि श्रेष्ठताम् II. 129 (130) bis, ब्राह्मण श्रेष्ठताम् II.129 (130) bis, इमा श्रियः II.136(138), स्वर्गो लोक श्रोः II. 191(196), पशुभि श्रिया II.253(258), य श्रोकाः II.322(327), तिस्र श्रियः II.322(327), तदाहु श्रेया-
सम् II.339, 340, 343, 354, देश श्रेष्ठाय III.3, अन्नाद श्रेष्ठः III.75, 83, 93, 100, 128, 147, 171, 258, आत्मन श्रेयांसम् (v.l. आत्मनश्श्रेयांसम्) III.188, चक्षुर्मय श्रोत्रमयः III.339, इमा श्रियम् III.348, सत श्वेतम् II.263(268), देवेभ्य श्वस्तनम् III.17, कृष्णा श्वेतम् III.206, अधिपति श्वेतम् III.347, लोक स्तोमम् II.84(86), एकविंश स्तोमानाम् II.131-132(133-134), चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि II.158(163) bis, 159(164), 173(178), 89(92), 90(93), 94(97), 104(107), 116(119), 222(227), 234 (239), दशभि स्तुते II.169(174), षष्ठि स्तोत्र्याः II.103(106), पष्ठि स्तोत्र्याः II.108(111), ऊर्ध्वा स्तोमाः II.103(106), प्रतिष्ठित स्तोमः II.108(111), चतुर्विंशति स्तोत्र्याः II.124(126), भवत स्तोमम् II.176(181), ऋग्भि स्तुते III.203, तामि स्तुवीत III.286, लोका स्तब्धाः III.358, या स्तब्धाः III.358, अर्वाञ्च स्तोमाः II.200(205), नाकसद स्तोमान् II.203(208), त्रिणव स्तोमानां, त्रयस्त्रिंश स्तोमानां, षोडश स्तोमानाम् II.213(221), स्तनयो स्तनत्वम् II.223(228), दशभि स्तोत्र्याभिः II. 252(257), तदाहु स्तोमैः II.252(257), सप्तविंश स्तोमः II.321(326), पूर्वाभि स्तोत्रव्यम् III.114, पत्न्य स्थ II.63, य स्तर्पेत II.146(151), श्रेष्ठा स्म II.138-139(140-141), ज्येष्ठा स्म II. 138-139(140-141), हविष्कृत स्म, हविष्मन्त स्म III.29, ऋतिज स्यु II.146(151), 161 (166), अतिरात्र स्यात् II.176(181), अभित स्याताम् II.183(188), प्रजा स्युः II.90(93) bis, 224(229), III.192, भ्रातृव्य स्यात् II.117(120), पुत्रोधाकाम स्यात् II.128 (130), 322(327), अधिपति स्याम् II.138-139(140-141), सप्तदश स्यात् II.176(181)bis, मेध्या स्याम् III.196, बह्वी स्याम् III.226, स्वर्गकाम स्यात् III.255, बहु स्याम् III.340, प्रतिनिहित स्यात् III.372, पुनर्नव स्याम् II.213, प्रथम स्यात् II.214 bis, 216 bi, उत्तम स्यात् II.214, 216, प्रजा स्यात् II.221, भ्रातृव्य (v.l. भ्रातृव्यः) स्यात् II.230(235), अनुचान स्यात् II.237(242) tria, उपजीवनवन्त स्युः II.239(244), लोक स्यात् II. 260, श्रोकाः स्यात् II.270(275), 275(280), प्रमायुका स्युः II.367, सातसनि स्याम् III.44, आप स्यन्दन्ते III.56, 146, स्वर्गकाम स्यात् III.74, यत्काम स्यात् III.117, अश्वा स्युः III.134, कामदुषा स्युः, वत्सा स्युः III.146, यज्ञ स्यात् III.160, अबधिर स्याम् III.163, अन्नाद्यकाम स्यात् III.255, आहु (v.l. आहुस्) स्वर्गकामः II.158(163), संवत्सर स्वर्गः II.158(163), संवत्सर (v.l. संवत्सरः) स्वर्गो लोक स्वर्गस्य II. 158 (163), ऊर्ध्वा स्वर्गम् II.166(171), III.164, 208, 299, 305, धुयं स्वानाम् II.182(187)bis without v.l., लोक स्वर्गस्य II.110(113), संवत्सर (v.l. संवत्सरस्) स्वर्गो लोक (v.l. लोकम्) स्वर्गस्य II. 106(109), प्रजापति स्वर्गो लोकः II.191(196), क स्वित् III.183, आदित्या स्वर्गम् III.188, धर्म स्वानाम् III.230, दीर्यवत्तम स्वानाम् III.236, त्रय स्वर्गम् III.254, श्रेष्ठ स्वानाम् III.258, 319, II.299(304), III.75, 83, 93, 100, 128, 147, 171, देश स्वर्गम् III.9, 259, प्रतन स्वर्गः III.285, स्वादु स्वादुः III.340, गोसप्त स्वर्गकामः II.110(113), भवत स्वर्ग्ये II.110(113), पशान (v.l. पशवः) स्वर्गो लोक स्वर्ग-
स्यैव II.110(113), संवत्सर स्वर्गो लोक स्वर्गस्य II.110(113), 116(119), अनन्त स्वर्गो लोकः II.210 (215) bis, सप्त स्वर्गम् II.235(240), कुयु स्वर्ग्ये II.235(240), इत स्वर्गः II.246(251), षडह स्वर्गम् II.308(313), लोक स्वर्गस्य II.315(320), पूर्वमह स्वर्वत् III.30, ऊचु स्वर्गम् III.64, पशुकामा स्वर्ग-
कामाः III.69, य स्वर्गकामः III.74, अंगिरस स्वर्गकामाः III.77, सप्तममह स्वर् III.172.

Nominal Inflection. (i) The nom. pl. of stems in *-ī* show both the forms : *-īh* and *-yah*. The *-īh* forms preponderate. Nom.pl. *-ayaḥ* is also found side by side पत्नयः I.140, II.62, 63, 200 (Wackernagel-Debrunner IIIp.183 §94e)

-yah : असुर्यः I.354, गायत्र्यः I.203, 244, III.154, बहिष्पवमान्यः I.245-249, महस्यः I.240, शम्बर्यः I.193, 194, 204, 205, 333.

-īh : अंशुमतीः I.115, अन्तरिक्षवतीः III.36, 58, अन्धस्वतीः I.116, 213, II.191(196),

III.28,191,209,251, अन्नवती: II.90, (93),224(229) five times, अणुमती: III.91,119,137, अर्षणवती: III.91, अशनायन्ती: III.148, अश्ववती: III.36, आप्री: II.167(172), आयतनवती: I.319, आवती: III.137,265, आशीर्वती: III.36, इच्छावती: III.36, उद्री: III.282,292, उपवती: III.12, उभयी: I.241, ओषधी: I.355, III.349 (also ओषधय: I.355,360,361), गोमती: III.36, गोमती: पशुमती: III.38,48,51,60,65,97,119,131,136,137,149,162,174,175,192,205,226,227,251,258,272,292, वेषिणी: III.105, चतुर्थी: I.187, चित्राती: III.101, जनद्री: III.71,76,77,239,260,265,272, तावती: II.106(109),209(214) bis, 235(240), तिष्ठन्ती: I.238, रुतः I.281, III.109 (also रुतय: III.109), तेजस्विनी: II.337,347, दक्षवती: III.66, नववती: III.65, पंक्ती: II.111(114), पराची: II.235(240), परिवती: III.52,60,76,139,162,251,258,267,295,297, पर्यवती: III.109, पवित्रवती: III.54, पशुमती: III.36, पश्यन्ती: II.88(90), प्रत्नवती: III.12,285, प्रवती: III.13,16,52,174,175,177,196,290, प्राणवती: III.192, बृहती: I.352, III.328 (also बृहत्य: I.244,247), बृहद्री: III.239, ब्रह्मण्वती: II.181(186) bis, ब्रह्मर्चसिनी: II.337,347, मद्री: I.215,216, III.16,28,53,119,159,162,191,222,227,264,267,294, भूयसी: I.344, मधुमती: III.29, मरुत्वती: (mark the hiatus) I.116, III.13,23,40,66,91,143,182,205,209,244,282, महानास्नी: III.103,328 (also -नास्नय: III.103,156), मानवी: II.105(108), III.98, यदावती: III.131,198,290, योनिमती: III.66,69, रुषिणी: III.106,108, रेवती: II.167(172), III.144 (also रेवतय: I.140,333, III.154), वत्सिनी: III.107, वसतीवरी: I.342 (also वसतीवयः *ibid.*), वाजवती: III.129, वायुमती: III.66, विश्ववती: III.36,40,48,51,53,54,69,91,136,159,242,260,267, वीर्यवती: III.295, वीर्यावती: (so all MSS) II.337,347, वृषण्वती: III.23,24,66,69,101,135,137,149,182,239,258, वैश्वदेवी: II.225(230), वैष्णवी: I.352, व्याहृती: I.333, III.351 (also व्याहृतय: I.363), सतोबृहती: III.49, समानी: III.350, समुद्रवती: III.85,97,205,213,222, सम्राट् वती: III.63, सूर्यवती: III.67,75,153,297, स्रक्ती: I.345, स्रवन्ती: I.238, हरितवती: I.192, हरिवती: III.23,205.

In a fairly large number of cases, the *-vat* form ends in *-ih*, even though the noun qualified terminates in *-yah* or *-ayah*: अन्धस्वतीर् गायत्र्यः II.13, अर्षण्वतीर् गायत्र्यः III.91, तावती: ... रात्रयः II.159(164), दक्षवतीर् गायत्र्यः III.66, परिवतीर् गायत्र्यः III.159, प्रवतीर् गायत्र्यः III.16, मद्वतीर् गायत्र्यः III.28, 191, 294, वृषण्वतीर् गायत्र्यः III.23, 182. Similarly पराचीर् विष्टुतयः II.235(240).

(ii) The loc. sg. of *-n* stems without an ending is the rule. But both the forms, that with an *-i* and that without any termination, are found side by side in the same word. Of course, the second type of forms prevail. For instance: अहन् II.57, 237(242), 248(253), 269(274), III.13, 14, 16, 23-25, 28, 30, 32, 48, 49, 58, 61, 67, 79, 80, 84, 86, 92, 93, 96, 98, 103, 118, 132, 147-149, 153, 156, 157, 164, 167, 174, 182, 184, 189, 191, 209, 210, 212, 216, 218, 219, 220, 230, 232, 239, 240, 244, 249-251, 260, 264, 268, 279, 282, 290, 292, 300, 316 (v.l. अहनि), 328, 331, 352. अहनि II.237(242) five times, 250(255) tris, 277(282), 320(325) passim, 278(283) bis, 279(284) bis, 281(286) bis, 325(330) bis, III.24 bis, 29, 38, 54, 55, 57, 103, 131, 134, 156, 164, 181, 230, 298, 316, 327.

(iii) The *akārānta* stem ओक is not attested by the other

Brāhmaṇas, except in the compound ओकवत् AB V.20. ओकस् is the usual Brāhmaṇa stem.

(iv) Note अकता: for अकतव: II.20. Cf. पूतकता for पूतकतु: RV.

Compounds. The following are noteworthy :

तूष्णीनिषद्यं II.1.

किंदिता II.2 (किं corresponds to सामि- 'imperfectly, not altogether' in सामि-गर्भं *ibid.*).

यावत् ..... कृत्व: II.22 (note tmesis).

औदुम्बरदण्ड II.65. Note the taddhita as the first member. No compound with औदुम्बर- is known from the Brāhmaṇas. उदुम्बर- forms उदुम्बर-शाखा AB VIII.5,7-9,17.

पूर्वसमां II.1 like पूर्वेषु:.

क्षामरन्ध्र II.63. Mark the ✓ रन्ध्र.

मिथुना-भवति (?) II.9.

Numerals. द्वाषष्टि II.11 and द्वावन्ति II.48 are new to the other Brāhmaṇas. The modern Hindi forms are derived from द्वा-. Note the multiplicative द्वा- in द्वावन्ति 'eighteen' II.24, द्वि- is the usual multiplicative form. बृहती as a numerical expression for '36' in स्तोत्रबृहती II.7 may be mentioned. Of interest is the use of neuter forms of cardinals for ordinals in II.10.

Verbs. पत्येते II.3 prākṛtism for the usual पत्ययते.

समुद्दयन्ति II.13 is the earliest example of its type. Analogous formations occur very late.

लिलियु: II.2 optative 3 pl.

उदखात्सु: II.37 (Oertel KZ, LXV p.72), अचारिषु: II.68 are noteworthy aorists.

स्पृष्ट्य II.31—-ya added to स्पृष्ट ?

अपोछन् II.3—present participle from अप✓वत्.

पिबद्मान II.75 occurs only in ŚBM I.8.1.7 in the Brāhmaṇas.

अपोछन् II.3 (line 14), संवान्त II.29. Instead of these participles, we would have expected the finite form.

Regular is the use of the -toḥ infinitive with ईश्वर in ईश्वरो राष्ट्रानि समुत्कम्पितो: II.63, ईश्वर: पापीयान् भवितो: II.46.

Particles, Adverbs, etc. Multiplicative usage of the particle आ in II.71 (see text). Fem. suffix -thī in the quasi-ordinal एतावतिथी II.77 is of interest. आह्वय II.74 occurs elsewhere in the Brāhmaṇas

only at ŚBM VI.6.4.3. अन्यथा II.79 for अन्यथा. यथानिपतितम् II.80 is a new adverb. पुरा and पूर्वे are distinguished in II.52: पुरा 'before the existence of (*gen.*)' and पूर्वे 'in old days'.

For some more peculiarities see Prof. Caland in Over en uit het JB pp.14-25 and PB introd. pp. *xix*, *xx*.

Words and Compounds (in JB II.1-80) new to MW.

The following words and compounds are not found in M. Monier-William's Sanskrit-English Dictionary, including the 'Additions and Corrections' on pp.1308f. A large number of these are also new to Prof. Renou's Index Védique, a supplement of Vedic words to MW. For meanings or remarks see notes on them in their respective sections.

अग्निदेवस्य 'having Agni as its deity'

23

अग्निष्टोमसम्पद् 50 (recurs in JB I.237)

अग्निष्टोमायन 50

अण्डपरिशु 58. Cf. परिशु.

अतिपेषण (v.l. of अधिपेषण) 68

अदीक्षितव्रत 66

अधुवक्रोष्णावः 4 (uncertain reading)

अनपम्रंश 21

अनु+नि+√सद् 23 (अनु+उत्+√स्था is found in MW)

अनुव्रततमा 62

अन्धस्वती 13

अनु+आ+√तप् 25

अपवय 66

अपहारिन् (in Brāhmanas) 77

अर्कपुष्प (a sāman) 14

अवकीर्णरूप 38

अव+√प्रह् 55

अशीतित्व 24

आ...आ (multiplicative sense) 71

आदित्यदेवस्य 23

उक्त्यन्त 24

उद्+√धु 64

उत्तरतोवात 49

उदीचीनदेवस्य 45

उत्सुकावक्षयण (so all MSS for उत्सुकावक्षयण) 76

उपवाण 70

उत्सुकावक्षयण 76

उभयरूप 13

ऊर्ध्वोवात 49

ऋधुक (v.l. अर्धुक) 36

एकच्छन्दस् 30

एकपञ्चाशी 6

एकबृहती 35

ओक (in Brāhmanas) 6

औदुम्बरदण्ड 65

किंकाल(ल)का 58

किंकिशकार 14 (see Over en uit het JB, p.21)

किदित 2

क्षामरन्ध्र 63

क्षेत्रपाद 75

क्षेत्ररज्जु 75

गायत्रमध्य 3

- गायत्रमुख 3
 गायत्रीस्तम 3
 छन्दोम्य 33
 तदायतन 18
 तवश्शाय्य 15 (a variant of तवश्शायीय
 Index Védique < तवश्शायीय)
 तारकनक्षत्र 72
 त्रयोदशनिधन 14
 त्रिष्टुभ्योनि 47
 दक्षिणतोवात 49
 दीक्षोपसत् 23,38
 दुर्हदिनी, दुहदिनी 23
 देवयुग (in Brāhmaṇas) 75
 देवर्तु 51
 देवसत्त्र 74
 देवसेना 'missile of the Gods' 73
 दानव 24
 नामेध (a sāman) 7
 निर्हृतपृष्ठ (v.l. निर्वृतपृष्ठ) 34
 न्वाव 11 (recurs in JB I.156,241,
 359, II.166, III.130)
 पञ्चविंशत्यक्षरणिधन 14
 पयक्म्यः pl. ? 73
 परिमाद्भाजन 18
 परिशु (= पशु) 58
 पत्येते 3
 पितामहवत् 43
 पूर्वसमाम् I.1
 पृष्ठिकाण्ड (?) 58
 पृष्ठमय 34
 पृष्ठयाभिष्टव 30
 प्रजापत्ययन 61
 प्रजापशु 14 (cf. प्रजापशुकाम AĀ I.1.1)
 प्रति+आ+√तप् 26
 प्रांग 'limb' 47
 प्राणर्तु 51
 बहुदोहिनी 3
 बृहत्यायतन 48 (KB XVIII.2)
 मधुकुम्भ 7 (cf. JUB I.22.1 मधुधान)
 मनुष्यसेना 'the missile of men' 73
 महद्दृप् 12
 महालक्ष्म 50 (colophon)
 महाव्रतत्रय (v.l. महालक्ष्म) 50 (colophon)
 मृत्युप्रजापति 69
 यथानिपतितम् *adv.* 80
 योगक्षेमिन् 43
 -रन्ध्र (in क्षामरन्ध्र) 63
 रससंस्क्रि ? (opp. विषिक्तरस) 34
 रौहिणकत्व 14 (cf. रौहिणत्व TĀr V.7.12)
 वि+प्र+√युञ् *Ā* 1
 विराट्सम्पद् 50 (recurs in JB I.233)
 विश्वजिदभिजित् 8 (cf. अभिजिदिश्वजित्)
 विषिक्तरस 34
 वि+अप+√तन् 3
 व्यवच्छिन्ति 66
 व्यापाद 'end' 80
 शततन्त्रि 45
 शस्त्रत्व 24
 शामूलाजिन (v.l. शार्दूलाजिन) 55
 शार्दूलाजिन (v.l. शामूलाजिन) 55
 संवत्सरायण (KB XXVI.1 संवत्सरायन in
 Lindner's ed.) 29
 सम्+√वम् 29
 सकामम् *adv.* 66
 सन्निशिन् 6,7,59 (note the pleonastic
 use of स- with the possessive
 suffix -इन्)
 सभार 31 (cf. सभारता)
 समानप्रायण 50
 सम्+आ+√भू 63
 सम्+उत्+√कम्प् 63
 सम्+प्र+√हु 53
 सर्वयुष्टा 31
 सलोमता 16 (recurs in JB III.198,

KB XXVIII.2, cf. सलोमत्व)
 सामिगर्भ 2
 सूक्तव 24
 स्तायाद्भू 24
 स्तुतशस्त्र *pl.* 49
 स्तुतिशस्त्र *pl.* 23 (w. r. for स्तुतशस्त्र)

स्तोत्रवृहती 7
 स्तोत्र्या 46
 स्पृष्टय 31
 स्वद 3
 स्वय 3
 हरिश्चीर्निधन (with *r*) 13

Besides, note the following uncommon words:

अवस 'viaticum' 8. It does not occur in any other Brāhmaṇa.
 कर्तपत्य 11.
 तत 'father' 9.
 शरीर *pl.* 'bones' 77.
 सूना 'basket' 7,70. It is not quotable from any other Brāhmaṇa.
 सेना 'missile' 73.
 स्कन्धस् 39.
 स्पन्दना 3 (see note 8 in the body of the work).
 स्तोत्रिया, स्तोत्रीया, स्तोत्र्या. Mark the alternance *-iya* : *-īya* : *-ya*.

Etymologies in JB II.1-80

अक्षर √क्षर् 10.
 अन्तरिक्ष अन्तर् + √ईक्ष् 56.
 अभिल्लव अभि + √प्लु 31.
 अयन √इ 29.
 अक्षीति √अक्ष् 14,15,24.
 आंगिरस (sāman) अंगिरस् 14.
 आदित्य आ + √दा 26,77.
 आप्री आ + √प्री 12.
 उक्थ उत् + √स्था 24 (assimilation of
 कथ to त्य is the basis of this
 etymology).
 दीक्षित दिक् + ईक्षित 52 (दिग्भिर् ईक्षितः).
 दोहादोहीय √डुह् 13.
 पृष्ठय(स्पृष्टय) √स्पृष् 31.
 प्राण प्र + √नी (?) 57.
 रू √रूह् 77.
 रेवती √रा 'to give' 1.
 रौहिणक आ + √रूह् or √रूह् (simplex)

14, 16.
 वर्तनी √वृत् 61.
 वसु *pl.* (Gods) वसु 'good' 77.
 वात √वा 56.
 वायु √यु 56.
 विषुवान् (day) विषुवत् 'middle' 5.
 शक्करी √शक् 1.
 शस्त्र प्र + √शास् 24.
 शाक्वर √शक् 57.
 सेवत् से + √वम् 29.
 सेवत्सर सेवत् + सर 29, 60 (ŚBM XI.
 1.6.12 gives another etymo-
 logy).
 -सर (of सेवत्सर) √सृ 29,60.
 सूक्त √सृ 24.
 स्पृष्टय see पृष्ठय.
 स्वर (sāmans) √स्पृ 6.
 हरि 'steeds (of Indra)' √हृ 79.

Mantras, Yajuses and Slokas in JB II.1-80

अक्षरशः पच्छोऽमृतं लिहानाः 73
 अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् 68
 अग्निर् दीक्षितः, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तथा
 दीक्षया दीक्षे 65
 अधानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् 45
 अथा नो वस्यसस् कुषि 10 bis
 अन्तरिक्षेण दीक्षे 65
 अपोऽन्व अचार्ष 68
 अग्नाद् वृष्टिर् इवाजनि 12
 अयुतम् एकं प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।
 सप्त सहस्राणि दशतो दशैतावान् आत्मा परमः
 प्रजापतेः ॥ 73
 अशीतिर् अस्मिन् सवनानि 71
 अष्टाष्ट पता नवतयो भवन्त्य अहोरात्राणां परि-
 वत्सरस्य । अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च
 सहस्रं च, पवमानाश्च सर्वे ॥ 71
 अष्टौ संवत्सरे धिष्णिगास् त्रिंशत् च 71
 अस्तं मद् उ च गच्छति 28 bis
 अस्वप्नजौ सत्तस्रौ यत्र देवाः 27 bis
 अहव्यायै जार 79
 अहोरात्राणां परिवत्सरस्य 71
 आदित्यो दीक्षितो, ऋद् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत,
 तथा दीक्षया दीक्षे 65
 आ पृथ्वेन सधस्थेन 13
 आयुश्च मे 41
 आह्वाय मृत्युम् अति मेधयायन् 74
 इन्द्रागच्छ 79
 इन्द्राग्नी पूर्वस्तुतिः 12
 इन्द्राग्नी मामिशस्तये 12
 इन्द्राग्नी वनतं गिरः 12
 इन्द्रियाज् ज्यैष्ठ्याञ्च ज्यैष्ठ्यान् मा योषम् 67
 इमं यज्ञं मिमिक्षताम् 46
 इयं वाम् अस्य मन्मनः 12
 ईशाना पिप्यतं धियः 12
 उच्चा ते जातम् अन्धसा 13
 उद् वयं तमसस् परि 68
 उज्जेतर् उन् मा नय 68
 उप च मे 41
 उपास्मै गायता नरः 9
 ऋचं वाचं ब्रह्माणम् आबभूवुः 52
 ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, सामा दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे,

ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे 65
 ऋचोर् गर्मे अध्याहितः 13
 पतावती मध्यमा देवमात्रा 72
 पतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः 73
 एषो ऽस्य एषिषीमहि 68
 ऐन्द्रीं वाचं बृहतीं विश्वरूपाम् 45
 ओं सुब्रह्मण्या 78
 कर्मः करणः करः करिष्यन् 45
 कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाण 79,80
 कौशिक ब्राह्मण गौतम ब्रुवाण 79
 गौरावस्कन्दिन् 79
 चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय समष्ट्वा उ 65
 चत्वारि सहस्रा त्रिंश चायुतानि सप्त शतानि पञ्चाशत्
 पदानि । संवत्सरस्य कविभि स्तुतस्यैतावती मध्यमा
 देवमात्रा ॥ 72
 तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति 74
 तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम् 9,12
 तपसा कर्म कवयो ऽनुगल् 74
 तपो मे प्रतिष्ठा 66
 तम् अर्केभिस् तं सामभिः 9
 तम् ई हिन्वन्त्य अयवः 9 bis
 तं मा संसृज वर्चसा 68
 तव दीक्षाम् अनु दीक्षे 52,64
 तां विशतिस सप्तशतानि चाहुः 30 bis
 तान् अन्य आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च 52 tris
 ता नश् शक्तं पार्थिवस्य 12
 ताभिस् संस्तुतो विवसान एति 72
 ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं 73
 त्रयः पन्थानस् सुकृताः 73
 त्री च शता नवतिश्च चोप षट् च 72
 त्रीणि च सहस्रं च पवमानाश्च सर्वे 71
 त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं
 वीर्यं यश आदत्से । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं
 यश आदिधाः । तव दीक्षाम् अनु दीक्षे 52
 त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं
 श्रेष्ठ्यं यश आदत्से । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं यश
 आदिधाः । तव दीक्षाम् अनु दीक्षे 64
 दवि तत्या रुचा 9
 दश सहस्राणि शतानि 71
 दिवा दीक्षे 65
 देवं देवत्रा सूर्यम् 68

देवयाना अक्षय्यः पयक्यश्च 73
 देवान् पितृन् ददते मनुष्याश्च 30 bis
 देवा ब्रह्माण आगच्छतागच्छत 80
 द्वादश सप्तदशान् उत विंशतिश्च 52
 नमस् ते ऽस्तु भगवति िष त्वा सा नश्च शिवैषि 45
 नियुते द्वे नव चाक्षराणि 73
 पथा 48
 पयस्वं अन्न आगमं 68
 पवमान महि श्रवः 10
 पवस्व वाचो अग्निः 9
 पिष्टतां नो भरीमभिः 46
 पिबाच्युद् इन्द्र त्वं सोमम् 13
 पुनानस् सोम धारया 13
 पुरा स्याच्चन्द्रमसश्च च पूर्वं 52
 पृथिव्या दीक्षे 65
 पृथुस् सुगस् सुगन्तुः 45
 प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत,
 तया दीक्षया दीक्षे 65
 प्रत्नेन धरुणेन च 13
 प्राणेन त्वा संभवामनि (?) 38
 प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे समष्ट्वा उ 65
 बृहता दीक्षे 54
 बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण
 विमुञ्चे 54
 भक्षणस्यावभृथो ऽसि 67
 भक्षणस्यावभृथो ऽसि, भक्षणस्यावभृथो ऽसि, भक्षि-
 तस्यावभृथो ऽसि 67
 भक्षितस्यावभृथो ऽसि 67
 भुवनपतये स्वाहा 41
 भूतं भविष्यद् भुवन प्रजापतिः 72
 भूतानां पतये स्वाहा 41
 भूपतये स्वाहा 41
 भूयश्च मे 41
 भूर् भुव स्वर्
 वदा वदा वदा वदी वदा वदोरुः
 पृथुस् सुगस् सुगन्तुः
 कर्मः करणः करः करिष्यन् ।
 ऐन्द्रां वाचं बृहतीं विश्वरूपाम् ।
 शतायुषं प्रवद देव वाण ॥ 45
 भूर् भुव स्वस् सुपोषः पोषैस् सुवीरो वीरैस् सुप्रजः
 प्रजयासम् 66
 मद् एवोदेति सूर्यः 28bis
 मनसा मे मनो दीक्षतां प्रजापतये समष्ट्वा उ 65
 मनीषिणो यद् अपक्षाः पतन्ति 74

मनो ज्योतिः 45
 मयीन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यम् अग्निर् दधातु स्वाहा 68
 महं इन्द्रो य ओजसा 12
 मह स्तवानो अद्विः 12
 मही धौः पृथिवी च नः 46
 मां सर्वे देवा अन्त्रायन्ताः 28 bis
 मानो (v.l. मनो) भद्र 45
 मा नो रीरधतं निदे 12
 मा पापत्वाय नो नरा 12
 मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं यश आदिथाः 64
 माम् उ नात्येति किं चन 28 bis
 मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदिथाः 52
 मेधातिथेर मेघ 79
 य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य आसन् 52
 य ऋतवश्च चन्द्रमसो ऽपि पूर्वं 52
 य एक ऋतुस् त्रय ऋतवश्च 52
 यजुषा दीक्षे 65
 यज्ञ शिरो मे संतिष्ठस्व 41
 यज्ञ स्विष्टो मे संतिष्ठस्व 41
 यज्ञारिष्टो मे संतिष्ठस्व 41
 यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य 73
 यत्रामृतं विषते नोत मृत्युः 74
 यया दीक्षयाग्निर दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
 यया दीक्षयादित्यो दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
 यया दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
 यया दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
 येभिः प्रजानन् प्रदिशो दिशश्च 52 bis
 ये षट् चतुर्विंशतिर् ऋतवो ये 52
 रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन दीक्षे, बृहता दीक्षे 54
 रथन्तरेण विमुञ्चे 54
 रसेन समसृक्षमहि 68
 वदा वदा वदा वदी वदा वदोरुः 45
 वाक् सत्यम् 45
 वाचं म ऋतो ऽनु दीक्षन्तां, मनो यजूषि, प्राणं
 सामानि 65
 वाचा मे वाग् दीक्षताम् अग्नये समष्ट्वा उ 65
 वामदेव्येन दीक्षे 54
 वामदेव्येन विमुञ्चे 54
 वायुर् दीक्षितो, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत,
 तया दीक्षया दीक्षे 65
 विजानन्तो दहन्तो यन्ति शोकम् 74
 वृषणश्च मेने 79
 षट्त्रिंशतीं बृहतीं कल्पमानाम् 30 bis
 षष्टिशते द्वे मासि षष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं चा

शतानि । दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे
धिष्ण्यास्य त्रिशतं च ॥ 71
शं च म, उप च म, आयुश् च मे, भूयश् च मे,
यश् शिवो मे संतिष्ठस्व, यश् स्विष्टो मे संतिष्ठस्व,
यज्ञारिष्टो मे संतिष्ठस्व 41
शतायुषं प्रवद देव वाण 45
शृणुतं जरितुर् हवम् 12
श्रद्धा मे ऽक्षितिः 66
श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् 65
संवत्सरस्य कविमि स्तुतस्य 72
सत्यं मे गृहपतिः 66
सना च सोम जेषि च 10bis
सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टो 27bis
सप्तर्षयः प्रतिहितास्य सुभूते 27bis
सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि 72
सप्त सहस्राणि दशतो दश 73
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आपः 27bis
समिद् असि, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहा 68

सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं यश् आदत्से 64
सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिः 30bis
सान्ना दीक्षे 65
सुब्रह्मण्योम् 79
सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्योम् 78
सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् 68
सुवर् आयन् देवता देवसत्त्वात् 74
सुषमिद्धो न आ वह 12
स्तुतश्चस्त्राणाम् आ शतं चा शतानि 71
स्तोत्र्या अस्य नवतिस् सहस्रा ग्री च शता नवतिश्
चोप षट् च । ताभिस् संस्तुतां विवसान एति
भूत भविष्यद् सुवन प्रजापतिः ॥ 72
स्वाहा 38
हरिभ्याम् आयाहि 79
हरिव आगच्छ 79
हिं हिं हिं प्राणो ऽसद् 15
हुंभा ओह भूः 10

Samans in JB II.1-80

अर्कपुष्प 14, आंगिरस 14, आभीशव 14, आभ्राज 37, आमहीयव 13, हलान्द 22, औशन 14,
गायत्र 13, 18, तवद्शाव्य 15, दशस्तोम 37, दिवाकीर्त्य 36, 37, दैर्घश्रवस 14, दोहादोहीय 13, नामैध 7, नौधस्
14, 21, पृश्नि 14, बृहत् 2, 16, 17, 21, 34-36, 54, बृहत्साम 13, बृहद्रथन्तर 25, 35, 61, भ्राज 37, महा
वैष्टम्भ 21, यज्ञायत्रीय 17, 22, 38, योधाजय 14, रथन्तर 1, 2, 16, 17, 21, 34, 35, 54, रथन्तरसाम 13
राजन 15, रेवती 1, 2, 16, 21, 34, रैवत see शाकररैवत, रौरव 14, रौहिणिक 14, 61, वामदेव्य 15, 17,
21, 54, वारवन्तीय 22, विकर्ण 37, विराट् 1, वैराज 2, 16, 21, 34, वैरूप *ibid.*, वैरूपवैराज 25, शकरी 1,
2, 16, 34, शाकररैवत 25, श्वैत 21, श्रायन्तीय 21, समन्त 14, स्वर 35, स्वरसामन् 6, 8, हरित्रीनिधन 13.

Suggestions and Corrections in JB II.6-10

- §6 note 10—लोकम् ओकम् (assonance!).
§6 note 19—SBM I.5.2.17 gives another interpretation of '17' applied
to Prajapati.
§6 note 33—On transmigration in Vedic literature compare Shri H.
G.Narahari, *Ātman*, p. 173f.
§7 note 1—On स यथा see Prof. Minard, *Subordination dans la prose
védique*, p. 35f.
§7 note 26—Can we emend it to देवसत्त्वौ 'having the nature of Gods'
(*Rāmāyana*)? त and स are confused in Grantha MSS.
§8 note 1—Better emend तौ (MSS त उ) to ता (=तौ) उ.
§8 note 6.1.4—Moreover for Moreover.

§8 note 12 l.19—VI.4.4.22 for VI.4.4.21.

§8 note 46—Note that the pronoun अस्य requires a verbal adj. in *-ta* like उपेतम्. Read त्रिषेतम् as *one word*, because अस्य occupies the second place in a phrase.

§9 note 22—In AB I.29 मिथुना is a citation from RV, where it is maso. du. Here it appears to be a quasi-compound मिथुना-भवति like शला-करोति.

Abbreviations of Works

The unusual abbreviations are noted below:

CH—L'Agniṣṭoma *by* Profs. W. Caland and V. Henry, Paris.

Index Védique *by* Prof. Louis Renou, published in the Journal of Vedic Studies, Vols. I-II.

JBR—Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the Jaiminīya-Brāhmaṇa *by* Prof. H. Oertel, published in the Journal of Vedic Studies, Vols. I-II.

JS—Jaiminīya-Saṃhitā *ed. by* Prof. Dr. Raghu Vira (Sarasvati Vihara Series, Vol. 3, Lahore, 1938).

JVS—Journal of Vedic Studies *ed. by* Prof. Dr. Raghu Vira, Lahore, 1934-35

VPK—Vaidika-Padānukrama-Kośa Vol. II *ed. by* Pt. V.-B. Śāstrī, Lahore, 1936.

In conclusion, I have great pleasure in expressing my obligations to my father, Prof. Dr. Raghu Vira for having encouraged me to take up the Jaiminīya-Brāhmaṇa and for having initiated me into the intricacies of the Brāhmaṇa prose. To Prof. Dr. J. Gonda of Utrecht I am deeply indebted for taking great pains to go over the typescript as well as the galley-proofs and for making improvements. I gratefully thank Prof. Louis Renou for reading the proofs, making suggestions, and kindly words of encouragement from the inception of the work down to its completion: "Votre travail est excellent, les notes sont très soignées, riche d'informations utiles. Je suis heureux de voir que grâce à vous cette importante oeuvre védique va être menée plus près de son achèvement", or again, "J'ai bien reçu les parties composant votre Introduction. Je les trouve parfaitement satisfaisantes..... Bref, ce sera une contribution de premier ordre à notre connaissance du J.Br., traité jusqu'ici en 'parent pauvre' par l'orientalisme." Finally, a word of cordial thanks is due to Shri D. C. Chowdhary of the Arya Bharati Press for the execution of the printing of this difficult work.

LOKESH CHANDRA

जैमिनीय-ब्राह्मणे

द्वितीयं काण्डम्

वाग् एषा यत् पृष्ठानि^१ । ताम् पतां विप्रयुञ्जते^२ । तां विहरन्ति^३ ।

सा^४ प्रथमम् अहः प्राप्य रथन्तरं भवति । इयम् एव पृथिवी^५ । वाग् वै रथन्तरम्^६ ।
सैषा वदति ।

सा द्वितीयम् अहः प्राप्य बृहती भवति याम् इमां श्रेष्ठी^७ वाचं^८ वदतीत्य-
अबोचद् इति । सा हि दूराच् छरुयते ।

सा तृतीयम् अहः प्राप्य वैरूपा^९ भवति यद् इदं तिर्यग् वाच एहि प्रेहष् आह-
रोपाहराशय^{१०} पाययेति ।

सा चतुर्थम् अहः प्राप्य विराड्^{११} भवति । तूष्णीं निषद्यम्^{१२} । एतद् ध वै
वैराज्यं^{१३} वाचो यत्^{१४} तूष्णींनिषद्यं^{१५} याम् इमां श्रेष्ठिनस् तूष्णीम् आसीनस्यैव^{१६}
जिज्ञासन्ते ।

सा पञ्चमम् अहः प्राप्य शक्वरी^{१७} भवति यया प्रशिष्टश्^{१८} शक्नोति^{१९} ।

सा षष्ठम् अहः^{२०} प्राप्य रेवती^{२१} भवति ययाभ्राद्यं प्रदीयते^{२२} ।

सा न मासि-मास्य् अक्षय्या^{२३} । लेलिभस्यैतद्^{२४} आजानं याम् इमां लेलि-
भा^{२५} वाचं वदन्ति । इमां वा अयं ह्यो ऽवदद् इमां पूर्वैद्युर इमां पूर्वसमाम्^{२६} । समानीं
वत वाचं वदति^{२७} न^{२८} वतैनं पर्येतीति । एवं तद् यन् मासि-मासि पृष्ठान्य् उप-
यन्ति^{२९} ॥१॥

1 I have not come across the equation vāk = prṣṭhas. The prṣṭhas are the arrangement of the rathantara, brhat, vairūpa, vairāja and śākvara sāmāns employed at the mādhyandina-savana. With these taken singly vāk is equated: AB IV. 28 वाग्वै रथन्तरम्, PB VII.6.17 वाग्मन्तरम्, ŚBM XIV.4.1.22 वाग्वै बृहती, PB XVI.5.16 वाग्वैरूपा, ŚBM III.5.1.34 वाग्वै विराड्, ŚBM III.8.1.12 वाग्वै रेवती.

2 वि+प्र+√युञ्ज is not used in the other Brāhmaṇas. MW gives only the parasmaipada in Classical Sanskrit. In

ātmanepada the passive alone (e.g. विप्र-युज्यते) is quotable. But वाचं विप्रयुञ्जते is found in JB at II.314 (319), 333, and III. 278 पूर्वैरहोभिर्वाचं विप्रयुञ्जते.

3 O विहन्ति. वि+√ह 'to distribute and transpose (verses or parts of verses).'

4 O वा, Wh स.

5 The वाक्, which becomes the रथन्तर on the first day, is पृथिवी. That वाक् is identical with पृथिवी is also seen elsewhere: AB V.33, ŚBM IV.6.9.16 इयं (sc. पृथिवी) वै वाक्, JUB IV.22.11 वानिति पृथिवी, ŚBM XIV. 4.8.11 वागेवायं लोकः (sc. पृथिवी). पृथिवी

is also identical with रथन्तर (which is the form assumed by वाक् on the first day, as said above): AB VIII.1 इयं वै पृथिवी रथन्तरम्, KB III.5, SB II.2, TB I.4.6.2, PB VI.8.18, XV.10.15, SBM V.5.3.5, IX.1.2.36 इयं (sc. पृथिवी) वै रथन्तरम्, SBM I.7.2.17 रथन्तरं हीयम् (sc. पृथिवी).

6 See Caland's note 2 on PB VII. 6.3.

7 B C श्रेष्ठ.

8 A वाच, Wh omits वाचं.

9 C Wh विरूपा.

10 A प्रेक्षाहरोपहराशेय, B प्रेक्षाहरो अवहराशेय, C प्रेक्षाहरोवहराशे, Wh प्रेक्षाहरोपाहराशे.

11 All MSS विराट्.

12 C तूर्णीनिषिद्यम्. The compound तूर्णी-निषिद्यम् is not known from elsewhere.

13 Wh correctly reads वैराज्यम्, though all our MSS have the reading वैराजम्. JB III.259 shows वैराज्यम् with the v.l. वैराजम्.

14 All MSS य, Wh correctly reads यत्.

15 B आसीनस्सीव, C आसीनस्यैवं.

16 For śākvarī and revatī as sāmān names instead of śākvara and raivata cf. JB II.209 (214) पृष्ठानि ह्यतव इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्यादथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शक्ती-सामाथ रेवतीसामोत्तम स्यादिति । and JB II.211 (216) पृष्ठानि हि दिश इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्यादथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शक्ती-सामाथ रेवतीसाम चोत्तम स्यादिति ।

17 A B प्रशिष्टः, C omits यया प्रशिष्टश्.

18 Wh records a variant शक्तोति.

For the derivation of शक्वरी from √ शक् (MW also derives शक्वरी from √ शक्) cf. JB III.104 (Auswahl § 182, p.245)

तद्यद्य स्तुत्वा इतोऽशक्नुवंस्तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वम्, JB III. 111 (Auswahl § 183, p. 248) यदशक्नोव तस्माच्छक्वर्वयः, PB XIII.4.1 तस्मा एतच्छक्नोभ्य इन्द्रियं वीर्यं निर्माय प्रायच्छदेतेन शक्नुहीति । तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वं, AB V.7 इमान् वै लोकान् प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च । यदिमान् लोकान् प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च तच्छक्वर्वयोऽभवंस्त-च्छक्वरीणां शक्वरीत्वम्, KB XXIII.2 एताभिर्वा इन्द्रो वृत्रमशकद्धन्तुम् । तद्यदामिवृत्रमशकद्धन्तुं तस्माच्छक्वर्वयः. The commentator takes SBM XIII.3.2.2 यच्छक्वर्वयः पृष्ठं भवन्त्यश्वस्यैव सर्वस्वाय as an "allusion to the 'potent' (śākvara = śākta) nature of the verses" (SBM, Eggeling's Translation, Part V, p. 331, n.3), which shows that the scholiast had in mind the derivation of the word शक्वरी from √ शक्.

19 The six prāthasāmāns are mentioned in the same order in this section as in JB I.143, III.118 and PB VII. 8.8-15 where their creation is narrated.

20 Here प्रदीयते points to the connection of रेवती with √ रा 'to give'. In the preceding sentence शक्वरी is connected with √ शक् in a similar way. Cf. JB II.2 अन्नाद्यमेव रेवतीभिः प्रदीयते.

21 A C मास्यात्तव्या, B मास्यत्तव्या, Wh मास्यात्तव्या.

22 A B लैलिभ्यः, Wh लेलिभ्यः (v. l. लेलीभ्यः).

23 A B Wh लेलिभा, C क्लोभा.

24 पूर्वसमां is an adverbial compound used along with पूर्वेषुः. It is unknown to MW.

25 B वदन्ति.

26 A C omit न.

27 Cf. JB II.50 and SBM XII.2.1.8.

व्याहृतं^२ बत व्याहर्षीद् व्याहर्ता बतेति । एवं^३ तद् यद् उपरिष्ठात्^३ संवत्सरस्य पृष्ठान्य्
उपयन्ति । *अभ्य एव* रथन्तरेण क्रन्दति, रेत एव बृहता सिञ्चति^४, गर्भान् एव वैरूपेण
दधाति, जनयत्य्^५ एव वैराजेन, वर्धयत्य्^६ एव शक्वरीभिर्, अन्नाद्यम् एव रेवतीभिः
प्रदीयते^७ । तत् कुतो^८ मासि-मासि जनिष्यते । यो वै मास्यो गर्भोऽवपद्यते—ऽन्नावीद्^{१०}
इति^{११} वै तम् आहुः^{११} । स यथा सामिगर्भाः^{१२} पतेयुर् यथा वामा^{१३} १४ ओषधीर् लिलि-
युस्^{१४} ताः किदिता^{१५} स्युश् शुष्येयुर्^{१५} एवैवं^{१६} तद् यन् मासि^{१७}-मासि पृष्ठान्य्
उपयन्ति^{१८} ॥२॥

1 C तद्व्याहरेत्.

2 A B सा व्याहृतं, C सुव्याहृतं.

3 A B C तद्युपरिष्ठात्.

4 C अथैव.

5 C सिञ्चति.

6 C जनयेत्य्.

7 A वर्धयन्त्य्.

8 C पदीयते.

Cf. JB II.1 सा षष्ठमहः प्राप्य रेवती भवति
यथाप्राग्व प्रदीयते.

9 C कृतो.

10 All MSS अन्नावीर्. The र् at the
end in place of द् is to be found here and
there in MSS. Cf. note 13 on JB II.17.

11 C चैतमाहुः.

12 C सामिगर्भाः.

सामिगर्भ is not found in MW.

13 C वा for वामा. वामाः = वा + अमाः
'unripe.'

14 A ओषधीर्लिलियुस् (as in the text),
B ओषधीर्लिलियुस्, C ओषधीर्लिलियुस्, Wh ओष-
धीर्लिलियुस् (v.l. ओषधीर्लिलियुस्, ओषधीर्लिलियुस्).
Whitney in his Roots on p.148 records
under √ली 'cling' a perfect active 3 pl.
'lilyus B+'. But this form is not found
in Vedic literature. Only the ātmanepada
forms निलिष्ये (PW, ŚBM I.2.3.1 = ŚBK
II.2.1.15 निलिष्ये) and प्रत्यालिष्ये (KB XIII.3)
are quotable in Vedic prose. For later
examples see PW, s.v. √ली + नि (col.
551) and वि (col.552). Whitney's लिष्युः
is certainly based on our ली(लि)लियुः which,

undoubtedly, is a 3 pl. optative (of √ली
'be unsteady' (parallel to the neighbouring
3 pl. optatives पतेयुः, स्युः and शुष्येयुः). It can-
not be a 3 pl. perfect active of √ली 'cling'.
For √ली 'to lack a firm support' in contrast
to प्रति + √स्था cf. TS V.6.4.2 = KS XXII.9 =
Kap XXXV.3 स प्रजापतिः पुष्करपर्णे वातो भूतो
ऽलेलीयत, स प्रतिष्ठां नाविन्दत and JB I.216
कण्यो वै नार्षदो ज्योगप्रतिष्ठितश्चरन् सोऽकामयत
प्रतितिष्ठेयमिनि, ... अरत इव वा एष भवति यो न
प्रतितिष्ठति, लेलेव वै रात्री, रतिर्वा एषा, ततः स प्रत्य-
तिष्ठत्. For other forms of √ली 'be unsteady'
cf. Caland, ŚBK, Introd. III §22e, p.63
[here JB III.45 लेलेव वा अन्तरिक्षम् Auswahl,
§ 79, p.83, note 1) is to be compared with
ŚBM II.2.1.16 लेलेववान्तरिक्षम्]; and Oertel's
Syntax of Cases in the Prose of the Brāh-
manas § 29, Ex.39 Rem., p.73; § 57, Ex.6
Rem., p.149.

15 C किदिता, Wh किदितास्. कि incom-
pletely, corresponding to सामि- in सामिगर्भाः
+ दित cut.

16 B शिष्येयुर्.

17 C तद्यजासि.

18 This passage implies that the
prsthās should not be performed every
month because it would be like unto the
abortion of a month-old embryo. But
see the scheme of gavāmayana in the
introduction. Cf. TS V.5.1.6-7 यथा सामिगर्भो
ऽवपद्यते तद्वेगव तद् । आतिमार्छेत् । ..... यथा
संवत्सरमादवा, काल आगते विजायते ..... नातिमार्छति.

२.३

अथ यथो संवत्सरं भृत्वा^१ गर्भं^२ जनयेद् ऋतौ^३ पक्वा^३ ओषधीः प्रचिनुयुस्^४ तासां कामान् कुर्वीरन् एवं^५ तद् यद् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति । अथ ह स्माह चित्रो^६ गांग्यायनि^७ स्पन्दनैषा^८ बहुदोहिनी^९ यत् पृष्ठानि । को ऽहरह^{१०} स्पन्दनायै धारयितृन् एषिष्यति । न वा एतान्य् अव्यूढे^{११} दुहे^{१२}, नो वा एतान्य्^{१३} उपरिष्ठाद् व्यूढे^{१४} दशरात्रे^{१५} गायत्र्या परिहृतानि दुहे । स यथा स्पन्दनां^{१६} रज्जुभिर् व्यपतत्य^{१७} दुहयुर्^{१८} एवम् एतान्य् उपरिष्ठाद् व्यूढे दशरात्रे गायत्र्या परिहृतानि^{१९} दुहे ।^{२०} स यथा उपसृजेद्^{२१} एवं तद् यद्^{२२} गायत्रमुखस्^{२३} ज्यहो^{२४}, यथाभिदध्याद्^{२५} एवं तद् यद् गायत्रमध्ये^{२६}, यथापहत्य दुह्याद् एवं^{२७} तद् यद् गायत्रोत्तमः^{२८} । तस्माद् उपरिष्ठाद् एवोपेत्यानीति ।

तद् उ होवाच शाट्यायनिर् यो वा एष चन्द्रमा एष वाव संवत्सर, एष प्रजापतिर्^{२९}, एष मासः^{३०} इति । एतावान् वावैष यावान् मासः । एतं वावैष आप्त्वा पुनः पत्येते^{३१} । स पञ्चदश^{३२} रात्रीर् ऊर्ध्वं एति पञ्चदशार्वाङ्^{३३} । या आपूर्यते ता ऊर्ध्वं^{३४} एत्य्, अथ या अपोछेत्^{३५} ता अर्वाङ् । स आपूर्यमाणो ऽमुं लोकं गच्छति । सो ऽमुना लोकेन संस्पृश्यान्नं भवति । स यद् अस्य तत्र स्वयं^{३६} तत् स्वद^{३७} इत्यपोछन्^{३८} इमं लोकं आगच्छति । स इमा अप^{३९} ओषधीः प्रविशति^{४०} । स इमा अप^{४१} ओषधीः प्रविश्यास्व् अपस्व् ओषधीष्व् आत्मानं न्युद्यापूर्यमाणो^{४२} ऽमुं लोकं गच्छति ॥ ३ ॥

1 C सत्वा.

2 B जनयेद् ऋतौ, C जनयद् ऋतौ.

3 B पक्व.

4 A B C प्रचिनुयुस्.

5 A B C कुर्वीरन् नैव.

तासां (sc. ओषधीनां) कामान् कुर्वीरन् 'they should do with them (the oṣadhis) what they desire'.

6 B चित्रो, C omits it.

7 A B गांग्यायनि, C गार्ग्यायनि. Gāngyāyani, as the patronymic of Citra, is found in several works with the v.l. Gārgyāyani which shows that these two readings are very old variants, probably going back to Gupta times when a superscript ङ and a superscript र were easily confusable (cf. विक्रमार्क and विक्रमाङ्क). The two readings occur in KauṣUp I.1 (name of a king) ŚāṅkhĀr III.1 (Śāṅkarānanda's recension

has Gārgyāyani, see Keith's trans. p.16, f.n.1), Parāśarasamṛti 1.38.4.22. Also see Weber, Indische Studien I.395. Caland (Auswahl, p.306) accepts the reading गार्ग्यायनि, but following the testimony of our MSS it may be preferable to adopt for the present the reading गाङ्ग्यायनि. Two MSS out of three read गाङ्ग्यायनि. Moreover, our manuscript B, which usually preserves the better text, is one of these two. Prof. Gonda refers me to Prof. L. Renou's remark in the KauṣUp, Paris 1948, p.13 f.: "Gārgyāyanir A (lectio facillior?), cf. Gārgyāyana in the genealogical list BĀU IV.6.2. From the grammatical point of view, Gāngyāyani is given as a patronymic of the yuvan-type by Śāṅkarānanda."

8 C स्पन्दननैषा. स्पन्दना is not found in the other Brāhmaṇas. It only occurs in

AV and signifies a 'kicking cow.' MSS of AV (including the Paippalāda) are inclined towards स्पन्दना 'a cow yielding much milk (lit. flowing or oozing with milk)'; स्प and स्य being frequently confused. But cf. line 5 of the text: स यथा स्पन्दनां रज्जुभिर्व्यपतत्य दुग्धुः.....

9 A B C बहुदोहिनि. बहुदोहिनी is not found in the other Brāhmaṇas. MW only gives बहुदोहना 'yielding much milk, MBh.' Cf. कामदोहिनी (Hemādri's Caturvargacintāmaṇi) and कामदोहना (*ibid*) with बहुदोहिनी (JB) and बहुदोहना (MBh).

10 B C कोहर.

11 C अप्यूदे.

12 C दुभे. Mark the भ.

13 B उपरिष्टादव्यूदे.

14 Daśāha is the main part of the dvādaśāha, the required number of twelve days being made up by the opening and closing atirātra days. On vyūdhachandasa dvādaśāha see Caland's note 1 on PB X.5.13.

15 C स्पन्दनं.

16 A रज्जुर्व्यपतत्यदुग्धुः, B रज्जुर्वपतत्यदुग्धुः, C रज्जुर्विपतत्यदुग्धुः

17 वि+अप+√सृज् is a new verbal compound, not quotable from elsewhere.

18 A पहतानि.

19 In this sentence the three trirātras (the tenth day not being taken into account) of the daśāha are compared to the three processes in the milking of a kicking cow, viz., (i) letting the calf approach its mother (उप+√सृज्), (ii) placing the calf's mouth on its mother's teats (अभि+√धा), (iii) milking (√दुह्) the cow after removing (अपहत्य) the calf. All the stages in milking for ceremonial purposes, except that of tying the cow and the calf to the milking post (उपदोहनी मेथी) with a rope, have been given in this passage. See Caland, WZKM XXVI, p.121 on the

method of milking. Note that the sacrifice is *gavāmayana*.

20 उप+√सृज् 'to admit a calf to its mother'. Cf. Adhvarya-mīmāṃsā-kutūhala-vṛtti p.209-210 'उपसृजति=मातुसमीपं प्रापयति'.

21 A B C यत्.

22 गायत्रमुख, गायत्रमध्य and गायत्रोत्तम are not given in MW. They occur in PB X.5. 1-2 only. The prātaḥsavana of the first trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyana's comm. on AB IV.25, Aufrecht's ed. p.320), hence the first tryaha is gāyatramukha. Because the mādhyandina-savana of the second trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyana *ibid*), therefore the second tryaha is gāyatramadhyā. Similarly, the tṛtīyasavana of the third trirātra or tryaha being on the gāyatrī metre (see Sāyana *ibid*) the third tryaha is gāyatrotama. For the three tryahas as gāyatramukha, -madhyā, and -uttama cf. JB III.6 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः । तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय । गायत्रमध्ये द्वितीयस्त्र्यहः (for note on त्र्यह and त्र्यह see Oertel, SBAW 1934, Heft 6, p.38 §24) । तस्मादयं वायुस्त्र्यहः पवते । गायत्रोत्तमस्त्र्यहः । तस्मादसावर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.280 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः । तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय । गायत्रमध्ये द्वितीयस्त्र्यहः । तस्मादयं वायुस्त्र्यहः पवते । गायत्रोत्तमस्त्र्यहः । तस्मादसावर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.309 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः (Wh त्र्यहः) । तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय । गायत्रमध्ये द्वितीयस्त्र्यहः । तस्मादयं वायुस्त्र्यहः पवते । गायत्रोत्तमस्त्र्यहः । तस्मादसावर्वाङादित्यो दिवस्तपति.

23 B त्र्यहो, C त्र्यहे.

24 C यथाहिदध्याद्.

25 A तद्यत्गायत्रमध्ये, B तद्यत्गायत्रमध्ये, C तद्यत्गायत्रमध्ये.

26 Cf. JB II.6, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वि चन्द्रमाः, ŚBM VI.2.2.16 असी वै चन्द्रः प्रजापतिः.

27 Cf. JUB III.12.6 चन्द्रमा वै मा (so in

Oertel's ed.) मासः.

28 पत्येते (no v. l.) is not attested by printed Vedic literature. It is a prākṛitism (cf. Vedic Variants II p.338 §744 f). Cf. JB I.247 where पत्ययते has the variant पत्येते besides पत्येते and पत्येते. The root पत्यय् (पत्य्=परि and अय्=इ, cf. Pāṇini VIII.2.19) occurs in the other Brāhmaṇas at ŚBM XIV. 7.1.2-6 पत्ययते, ŚBM II.3.2.5 पत्ययेत, JUB III.29.3, III.31.3 पत्ययमानः, JB II.56 पत्ययमानः (v.l. पत्यायमानः), JB II.330(333) and JB II.333(337) पत्ययमानः, JB I.286 उपपत्यायत.

29 C पञ्चदशं.

30 B C पञ्चदशावर्द्धिग.

31 C और्ध्व.

32 A आपोच्छस्, B आपोच्चस्, C अपोचस्. At ŚBM XI.1.7.4 आपूर्यमाणपक्ष is contrasted with अपक्षीयमाणपक्ष. Similarly cf. TB I.5.10.5 चन्द्रमा वै पञ्चदशः । एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते पञ्चदश्यामापूर्यते and ŚBM VIII.4.1.10 स (c.

चन्द्रमाः) च पञ्चदशाहान्यापूर्यते पञ्चदशापक्षीयते. Here आपूर्यमाण is contrasted with अपोछन् (from अप+√वस्). अपोछन् is found in JB I.49 भूमाद्वै रात्रिमप्येति रात्रिया अहरहो ऽपोछन्तीपक्षमपोछन्तीपक्षाद् (no v. l.) आपूर्यमाणपक्ष-मापूर्यमाणपक्षान्मासम्, and JB I.251 पञ्चदशा-पूर्यमाणस्यार्धमासस्य रात्रयः...पञ्चदशापोछतो (no v. l.) ऽर्धमासस्य रात्रयः.

We expect the indicative अपोछति, like आपूर्यते.

33 No v.l. स्वद्य and स्वदस् are not found in MW. Cf. स्वाद्य (MW s.v. √स्वद्य) and स्वादस् (in प्र-स्वादस्).

34 A B इत्वा-

35 A B C आप.

36 For the entrance of the moon (सः masc.) into the waters (अपः fem.) and the plants (ओषधीः fem.) see Eggeling, ŚBM part 2, p.xiii and ŚBM I.6.4.5.

37 A न्यद्या-, B नद्या-, C दद्या-.

२.४

स एवम् एव 'पुनः पत्ययमानस्' संवत्सरम् आप्नोति । स यावद् ध वै द्वादश-भिस् 'संवत्सरैर' अवरुन्दे' तावद् एकनैव' संवत्सरणावरुन्दे', य एवं विद्वान् मासि-मासि' पृष्ठान् उपैति ।

तान् एतांश् चतुरो ऽभिप्लवान् उपयन्ति । तेषां 'चतुर्विंशती राज्यः' । चतुर्विंश-त्यर्धमासस् संवत्सरः । तद् एषां मासि-मासि संवत्सर आप्नो' भवति ।

पृष्ठं पञ्चमम् उपयन्ति' । तद् एषाम् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य मासि-मासि पृष्ठान् उपेतानि' भवन्ति ।

अथ ह स्माह 'महिष्यश्च शेन्मिषिर् य' वा 'इमम् आहुर अपृष्ठो ऽधुव-कोष्णीषः' 'कुलस्य-कुलस्योद्भिदा' 'वेष्टत इत्य् एष ह वाव सो ऽपृष्ठो ऽधुवकोष्णीषो' 'य 'एव निर्हृतपृष्ठघर्ष षडहः' । ते किं तत् पृष्ठघस्य षडहस्य 'स्तोमान् एव' 'कुर्वन्त आद्रियेयन्' । अभिप्लवान् एवैतान् 'पञ्चोपेतोपरिष्ठाद् एव' पृष्ठान् उपेत्यानीति ॥ ४ ॥

1 A C पुनस्पत्ययमानस्, B पुनस्वव्यय-मान.

For the emendation पुनः पत्ययमानः refer to पत्येते, पत्येते, पत्येते as the variants

of पत्ययते at JB I.247 (in Prof. Dr. Raghu Vira's ed. p.65). Also cf. JB II.330 (333) = JB II.334(337) मास्यं वा एतत् सत्त्रय । तेन यद्विस्तेवर्द्धिः । मासो ह खलु वै पुनः पुनः पत्ययमान-

स्संवत्सरमाप्नोति.

2 A संवत्सरःरवरुन्धे, B संवत्सरैःरवरुन्धे, C संवत्सरैःनवरुन्धे.

3 Because an year is obtained during a month (as said in this section further on तद्देशं मासि-मासि संवत्सर आसौ भवति), therefore what is obtained during twelve years is obtained by a person in one year's sacrificial session.

4 All MSS अवरुन्धे (it is a graphic mistake). अवरुन्धे (3 sg.) is attested several times in AV. See Wackernagel I §98b, p.113.

5 See JB II.1.2.

6 All MSS चतुर्विंशतिरात्रेः.

Four abhiplava-ṣaḍahas are performed in a month during the gavāmayana, excepting the sixth, seventh and twelfth months. As each abhiplava-ṣaḍaha consists of six days, four abhiplavas make 24 days. So evidently चतुर्विंशतिरात्रेः is a corruption of -रात्र्यः (nom. pl.).

7 For genitivus agentis with √आप् in तद्देशं मासि-मासि संवत्सर आसौ भवति cf. JB I.11, 348, JUB I.10.8, I.25.2, 7, I.31.10, III.33.8, ŚBM I.6.3.26, I.7.2.5, II.1.4.29, II.4.4.18 (ŚBK I.3.4.11), IV.5.1.11, IV.6.9.20, V.5.5.13, VI.2.2.39, VII.3.1.14, 15, 17, 18, IX.4.2.2, 3, IX.5.2.3, 8-10, X.1.3.10, 11, X.4.3.20, XI.2.7.1-5, XII.3.3.14, Vādhūlasūtra (Acta Orientalia VI §11, p. 108), KS XXXIV.17, GB II.2.10, TS.III.4.3.8, PB XII.11.10-11, ŚBK I.1.4.26; with √आप्+उप JB II.224, 226, 295 (bis), 314, ŚBM IV.3.2.13, XI.5.2.9, AB II.1.13, II.16.1, KB II.6; with √आप्+परि JUB IV.22.12, 13.

8 Five ṣaḍahas (5×6=30 days=1 month) are performed in each of the first to fifth and eighth to eleventh months of the gavāmayana. For the first four times the abhiplava variety is used. The prāthya-ṣaḍaha is used for the fifth time पृष्ठं पञ्चममुपयन्ति.

9 For genitivus agentis with उप+√इ cf. JB II.238, 295, 309, 314, 346, 359, 360, 361, 395, ŚBM XII.2.3.8, GB I.2.16.

10 A मिहित्थः, B मिहित्थशैन्मिषीर्य, C मिहित्थशैन्मिषीर्या. The proper name मिहित्थशैन्मिषि is not found in the other Brāhmaṇas and the existing lexicons. It is attested by Gaṇaratnamahodadhi no. 148, Candrayātti V.2.127. On p. 313 of Auswahl, the name is wrongly printed as Mahitha, but correctly on p. 318 as Mahittha, from which is derived the patronymic माहित्थि which occurs in ŚBM at VI.2.2.10, VIII.6.1.16-20, IX.5.1.57, X.6.5.9 and BrhArUp VI.5.4 (Kāṇva).

11 B -भावकोष्णीषः, C इमाहुतिरपृष्ठोषुवकोष्णिषः.

12 C -उत्तिमदा.

13 No v.l.

14 A एनिहृतपृष्ठदशदहः, B एनिहृतपृष्ठदशदहः. C एनिहृतपृष्ठदहः. The text is uncertain, Can it be ऽनिहृत-? Cf. निहृतपृष्ठ at JB II.34.

15 A स्तोमान्येव. Note that स्तोम is masc.

16 A B कुर्वन्त आदियेरन्, C कुर्वन्न्दियेरन्. For the corruption of द to द cf. आदियेत (v.l. आदियेत) in JB II.125(127).

17 A पञ्चोपेत्योपरिष्ठादे, C पञ्चोपेत्योपरिष्ठादेव.

असौ वा आदित्यो ऽत्राग्र^१ आसीद्^२ यत्रेतच्च चात्वालम्^३ । स इदं सर्वं प्रातपत्^३ । तस्य देवाः प्रदाहाद् अविभ्युः^४ । ते ऽब्रुवन्—सर्वं वा अयम् इदं प्रधक्ष्यति^५ । ^१ एतेम्

ऊर्ध्वम् उदूहामेति^१ । तं षड्भिर^२ मासैर् ऊर्ध्वम् उदौहन् । तम् एकविंशो विषुवत्य् अध्या-
दधुः^३ । स एष एकविंशो विषुवत्य् अध्याहितस्^४ तपति । तद् ये च ह वा इत ऊर्ध्वा^५ ।
लोका ये चामुतो ऽर्वाञ्चस् तेषाम् एष एतद् उभयेषां^६ विषुवति । तद् यद् उभयेषां
विषुवति तस्माद् विषुवान् सः । यथा वै रथनाभाश्^७ अरास् समग्रा एवं हैतस्मिन् सर्वे
लोकास् समग्राः । तान् वा एतान् एकं परस्ताद्^८ विषुवत ऊर्ध्वान् एव षड्हान्
उपयन्ति । यथैवैत आ विषुवत उपयन्त्य^९ एवम् एवापि पराञ्चः । पराङ् वै स्वर्गो लोकः ।
पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम । प्रत्यवरोहस्^{१०} स^{११} यद् अर्वाञ्च^{१२} उपेयाम । अथैवम्
अप्रत्यवरूढम् इति वदन्तस् ते ये ह ते^{१३} तथोपयन्ति य एवं^{१४} तस्माद् आदित्याद्
अर्वाञ्चो लोकास् तान् एवाप्नुवन्ति । यश्च अपि बहून् संवत्सरान् उपयन्त्य् अथ तान्
एवाप्नुवन्ति । अथ य^{१५} एवैतान्^{१६} पराचश् चार्वाचश्^{१७} च षड्हान् उपयन्ति त
एवैतान् उभयान्^{१८} लोकान् आप्नुवन्ति पराङ् इयान्^{१९} अर्वाङ् इति ॥५॥

1 For the idea that the sun was originally here on earth compare PB VI. 7.24 चात्वालमवेक्ष्य बहिष्पवमानं स्तुवन्त्यत्र वा असावादित्य आसीत् । तं देशं बहिष्पवमानेन स्वर्गलोकमहरन्, and SBM IV.2.5.9 अत्र ह वा असावग्न आदित्य आस । तमृतवः परिगृह्येवात ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्.

2 B यत्रैच्चात्वालम्, C यत्रैद्वयात्वालम्.

3 C प्राप्तत्. All the parallel passages have प्राप्तत्.

4 All MSS अभिविभयुः. अभि+√भी is neither found in MW nor is it quotable from any other Brāhmaṇa. Moreover, all the parallel JB passages have अभिविभयुः—JB I.87 आदित्यो वा एतदत्राय आसीद्यत्रैतच्चात्वालमदोऽग्निः । स इदं सर्वं प्राप्तत् । तस्य देवाः प्रदाहादभिविभयुः (no v. l. in Prof. Dr. Raghu Vira's ed. as well as in Caland's Auswahl §11) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति । वीमी परिहरामेति, JB I.169-170 अग्निर्वैश्वानरः प्रजा अभ्युरतिष्ठत् । स इदं सर्वं प्राप्तत् । तस्य देवाः प्रदाहादभिविभयुः (no v. l.) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति, JB III.143 शक्यो वा इदं तेजसा प्राप्तत् । तेजसा नामिमृत्था आसन् । तासां देवाः प्रदाहादभिविभयुः । तेऽब्रुवन्—सर्वं वा इदमिमाः प्रधक्ष्यन्ति (v. l. प्रधक्षन्त) । एतेदमासां शमयामेति. It is a dittology (Vedic Variants II §810, p.362).

5 A B C प्रधक्षति.

6 The text is corrupt. A एनेम्पूर्द्ध्व-मुदूहामेति, B एनेम्पूर्द्ध्वमुदूहामेति, C एनेम्पूर्द्ध्व-

मुदूहामेति. ईम् is attested in अथेम् SBK IV. 5.4.5.

7 A B षड्भिर.

8 Cf. e.g. PB IV.6.3 एकविंशो (sc. विषुवान्) भवति । एकविंशो वा अस्य भुवनस्यादित्यः, and JB II.387 (389) एकविंशो विषुवान् भवति.

9 C अध्याहि.

Cf. AB III.41 सोऽसावेकविंशोऽध्याहितस्तपति । विषुवान् वा एष स्तोमानाम् । दश वा एतस्मादर्वाञ्चस्त्रिभृते दश पराञ्चः । मध्य एष एकविंश उभयतोऽध्या-हितस्तपति.

10 C ऊर्ध्वं.

11 C उहृषां.

12 B रथनाभाश्.

For the simile compare JB II.419 यथा वै रथनाभावराः प्रतिष्ठिता एवं वै संवत्सरे सर्वे मूलवः (so all MSS) प्रतिष्ठिताः, JB III.6 यथा रथनाभावरा धृता एवं गायत्र्यां द्वादशाहो धृतः, SBM XIV. 5.5.15 तद्यथा रथनाभौ च रथनेमां चाराः सर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वे प्राणाः.

13 C पारस्ताद्.

14 C उपयत्य्.

15 प्रत्यवरोह 'descent'.

16 C यर्वाञ्च.

17 ते ये ह ते occurs at JB II.128 (130) without v. l. Cf. स यो ह सः at JB III.371, ते ह ते at JB II.7, ते ह वै ते at JB I.273, and स ह सः at JB I.243, 312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

18 C एव सन्.

19 C omits य.

20 A एवैता.

21 C चावीश.

22 C उयानुभयान्.

23 A B C इयन्न्.

२.६

स इमं लोकम् अन्तिकाद् अभ्यतपत् । ते वायुम् अवस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम् अशमयन् । अपो ह वा एष ^१एतद् बिभर्ति । ते ऽद्भिर्^१ एवेनं तद् अशमयन्^२ । ^३सो ऽमुं परं^३ लोकं प्रातपत् । ते चन्द्रमसं परस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम्^४ अशमयन् । प्रजापतिर्^५ वै चन्द्रमाः । प्रजापतिम्^५ एवेनं तद् अशमयन्^६ ।

त्रिषु ह वा अयम् इदं लोकेषु पवते । त्रिषु तत आदित्यस्, त्रिषु नक्षत्राणि, तस्मात् तान्य् अणिष्ठानि^७ परार्थानीत्य् एते^८ ह वाव द्वादश देवलोकः । अथ यथोपसो^९ वा यद् वैवम् एवान्ये लोकाः ।

स इमं लोकम् ओकं^{१०} प्रजानन् ^{११}अभ्यवाविध्यत् तन्त्रिभिः^{११} । स्वरसामभिर् अवस्ताद्^{१२} उपादधुः । ^{१३}सो ऽमुं परं लोकं^{१३} प्रापश्यत् । तम् उ देवा विध्यत्^{१४} तन्त्रिभिः । स्वरसामभिः परस्ताद् उपादधुः । तम् एतद् अत्रास्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंसं तत् स्वराणां स्वरत्वम्^{१५} ।

सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति^{१६} । अन्नं वै सप्तदशम्^{१७} । अन्नाद्य^{१८} एवेनं तद् अध्यादधुः । अथो प्रजापतिर्^{१९} वै सप्तदशः^{१९} । प्रजापतिनैवेनं तद् अन्नाद्ये ऽध्यादधुः । स ^{२०}एषो हि^{२०} पूर्वं ऽन्नाद्ये ऽध्याहितस्^{२१} तपति । ते वा एते स्वरसामान एकपञ्चाशत् सन्निशिनीर्^{२२} विराजस् संपद्यन्ते^{२३}, पञ्चविंशतिर् अवस्तात् पञ्चविंशतिः परस्तात् । अथ यैकपञ्चाशी^{२४} तस्याम् एष एतन् मध्ये^{२५} व्यूह्याध्याहितस्^{२६} तपति । तं न शोको^{२७} न हिमो नाशनायति^{२८} न पिपासति^{२९} नास्य^{३०} का चनावृत्तिर्^{३१} अस्ति । न ह वा अशनायति^{३१} न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर्^{३२} भवति य एवं वेद^{३३} ॥६॥

1 A C एतत् बिभृतीयतेतिभर्, B एतत् बिभृतीयतेतिभर्.

2 Cf. JB I.52 अद्भिरेवेनं तच्छमयन्ति and JB I.202 अद्भिरेवेनं तच्छमयन्ति.

3 A B सोमं परं, C सोमापरं. Cf. the beginning of this section स इमं लोकम्...

4 C तेनैनम्.

5 प्रजापति should be emended to प्रजापतिना which will be in consonance with the similarly situated instr. अद्भिः, above.

6 C अशमन्.

7 A B C अनिष्ठानि.

8 A B परार्थानीत्येते, C परार्थानीत्येते.

9 C यथोपसो.

10 Note that the akārānta word ओक does not occur in the Vedic language except in the compound ओकवत् in AB V.20 (see note on it in VPK s.v. ओकस). ओकस् is the usual form occurring in the other Brāhmaṇas. ओक is only quotable from classical Sanskrit.

11 C अस्यवाविध्यत्तन्त्रिभिः.

12 A B असस्ताद्.

13 A B सोमं परं लोकं, C सोमं परं लोक.

14 So in all MSS. It may be emended to अविध्यन्.

15 From अस्पृशन् we would expect the derivative स्पर् as in KS XXXIII.6 and TBI.2.4.3. Note that *spara* is another name for the *svara-sāmanas*. For the derivation of स्पर् from √स्पृ cf. AB IV.19 इमान्वै लोकान् स्वरसामभिरस्पृश्वस्तत् स्वरसान्नां स्वरसामत्वम्, KB XXIV.3 तथदस्पृशत तस्मात् स्वरसामानः, PB IV.5.2 तं देवाः स्वरैरस्पृशन् । यत् स्वरसामानो भवन्त्यादित्यस्य स्पृत्यै, JB II.381 तरेनमस्पृशन् । यदस्पृशस्तत् स्वराणां स्वरत्वं, JB II.35 तद् होवाच शाटयायनिर्वयं वाव प्रत्यक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मो ये बृहद्रथन्तरे कुर्मः । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहत् । आभ्यामु वै लोकाभ्यामिदं सर्वं स्पृतम् । तस्माद् बृहद्रथन्तरे एव पृष्ठे कार्ये इति. The correct derivation of स्पर् from √स्पृ is given by GB I.5.14 तथत् स्वरति तस्मात् स्वरस्तत् स्वरस्य स्वरत्वम्.

16 The *svarasāman* days, i.e. the three days before and after the central or *visuvat* day of the *gavāmāyana*, are seventeen-versed; in other words each *stotra* of these days consists of seventeen *stotriyā-verses*. See Caland's note 1 on PB IV.5.5.

17 The equation is accounted for thus: According to Sāyana on PB II.7.7 stress is to be laid on 'seven' since there are seven kinds of *grāmya* and seven kinds of *āraṇya* plants. He also gives another explanation यद्वा प्रजापतेरन्नायतनादुदरात् सृष्टत्वात् सप्तदशस्यान्नत्वम् (*ibid*). See also SBM VIII. 4.4.7.

18 The loc. sg. अन्नाद्ये is governed by अपि.

19 According to AB I.1.14 and Sāyana on PB IV.5.6 *Prajāpati* is the year, which is seventeenfold because it consists of twelve months and five sea-

sons. TS I.6.11.1 explains it differently.

20 C एषामि.

21 B व्याहितस्.

22 B सखिशिनीर्, C सत्रिशिनीर्. Mark the fem. nom. pl. in *ih*. सत्रिशिनी is unquotable from elsewhere; त्रिशिनी alone occurs, e.g. in PB XXIV.10.2; as an adj. of विराज्. Note the pleonastic use of स- with the possessive suffix -इन्.

23 A सम्पन्ते.

24 एकपञ्चाशी, the fem. form of एक-पञ्चाश 'the fifty-first', is not found in the other *Brāhmaṇas*.

25 C मध्य.

26 B व्यह्याद्व्यापितम्, C व्यह्याद्व्याहितस्.

27 A B C शोका.

28 C नाशायति.

29 C पिपास.

30 C नोस्य.

31 C अशनाइति.

32 B चनाद वृत्तिर्.

33 Cf. JB I.252 अथैते दैवी च मानुषी च विराजौ । तयोरेष एतदादित्योऽध्यद्वस्तपति । चतस्रो दिशश् चत्वारोऽवान्तरदेशा द्वाविमौ लोकौ । एषा दैवी विराट् । अथ मानुषी । चत्वारोऽत्तारण्यथाः । ब्राह्मणश्च राजन्यश्च वैश्यश्च शूद्रश्चैतेऽत्तारः । गोश्चाथश्चाजाश्चाविश्व व्रीहिश्च यवश्चैत आद्याः । एतयोरेष एतदादित्योऽध्यद्वस्तपति । तं न शोको (glow, heat—opp. हिम) न हिमो नाशनायति न पिपासति नास्य का चनावृत्तिरिति । न ह वा अशनायति (Pāṇini VII.4.34) न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर्भवति य एव वेद. The phalaśruti at the end is verbally identical in the two passages. नास्य का चनावृत्तिर्भवति may be taken to refer to transmigration. If so, it would be a valuable addition to the few early passages already known.

२.७

स यथा^१ सर्पिपः कुम्भं^२ वा मधुकुम्भं^२ वा जालोदितशयं^३ ह्रियेरन् एवम् एवैष एताभिर्^४ विराड्भिः परिगृहीतः^५ । 'प्राञ् च प्रत्यञ् च'^६ यत एताभिर्^७ धृतः । तान् वा एतान् एके स्वरसाम्नो^८ ऽग्निष्टोमान्^९ एव कुर्वन्ति, स्तोत्रबृहतीम्^{१०} इदं कुर्म^{११} इति वदन्तः । ये^{१२} वै त्रयो ऽग्निष्टोमाप्^{१३} षट्त्रिंशत् तानि स्तोत्राणि । द्वादशैकस्य द्वादशैकस्य द्वादशैकस्य तत् षट्त्रिंशत्^{१४} । षट्त्रिंशदक्षरा^{१५} वै बृहती । बृहती^{१६} स्वर्गो लोकः । सैतं^{१७} स्पृशति । ते बृहत्यैतं स्वर्गं लोकं गच्छामोति^{१८} । ते ह ते^{१९} गच्छन्त्य एव यथा^{२०} त्वं ऋते ऽन्नाद्^{२१} गच्छद् एवम्^{२२} ।

अथ यद् उक्थ्या भवन्ति^{२३} । पशवो वा उक्थ्यानि^{२४} । अन्नं पशवः । स यथाग्नेन सह श्रेयांसं प्रतिनन्दन्तम्^{२५} उपेयाद् एवम् एवैनम् एतद् उक्थ्ये स्वरसामभिर् उपयन्ति । अथो हैतौ देवतत्पाव^{२६} एव यद् विश्वजिदभिजितौ^{२७} । अन्नम् एतद् यत् स्वरसामानः । स यथा सूनायाम्^{२८} अन्नम् आधाय श्रेयस उपहरेद् एवम् एवास्मा एतद् विश्वजिदभिजिदभ्याम्^{२९} एतद् अन्नम् उपहरति । अथो हेषा शान्तिर् एव क्रियते । आग्निष्टोमसाम^{३०} स्याद् आग्निमारुतं^{३१} शस्त्रं विष्णुवान्^{३२} । क एतांसं^{३३} त्रीन् अग्नीन् अभ्युपेत्य^{३४} शोभयतः^{३५} प्रदग्धो^{३६} ह वै शयीत । तद् यद् उक्थान्य् अन्तरेण भवन्ति । पशवो^{३७} वा उक्थानि । अन्नं पशवः । अन्नैतम् अशमयन्^{३८} । नामधेनैवेनं^{३९} तच्च छमयित्वा^{४०} ऽन्तत उपयन्ति ॥ ७ ॥

1 स यथा 'just as' introduces a sentence in the Brāhmaṇas. Cf. Pāli सयथा 'like as' (Theragāthā 412) and the commoner सेय्यथा.

2 A C सर्पिष्कुम्भ. सर्पिष्कुम्भ and मधुकुम्भ are not found in MW, VPK and Index Védique. Cf. मधुधान in JUB I.22.1.

3 C जलोदितशयं. Can it be emended to जालोदिताशयं 'receptacle covered with a net'?

4 C एताभि.

5 B परिगृहीत, C परिहृतः.

Cf. PB XII.10.6 with Caland's transl. and notes.

6 = प्राञ् + च प्रत्यञ् + च.

See Sāyana's comm. on PB XII.10.6, Caland's note thereon and E. Sieg, Der Nachtweg der Sonne, p. 7.

7 A C एताभि.

8 स्वरसाम्नः is acc. pl. governing तान्

and एतान्, and is in apposition to अग्निष्टोमान्.

9 In this section both the views about the nature of the svarasāman days are given. They are either performed as agniṣṭomas (एके स्वरसाम्नोऽग्निष्टोमानेव कुर्वन्ति) or as ukthiyas (अथ यदुक्थ्या भवन्ति....). Mark that the performance of the svarasāmāns as agniṣṭomas is the view of OTHERS (एके). It seems that according to JB they are to be ukthya days. Also cf. JB II.50.

10 C स्तोत्रबृहती.

The word स्तोत्रबृहती '36 stotras' is not found in MW and VPK. It is a genitive tatpuruṣa compound (स्तोत्राणां बृहती). As usual in the Brāhmaṇas, बृहती is a symbolical expression for the number 36, since the brhātī metre consists of 36 syllables.

11 B कुर्म.

12 A B C ए. ए is an interesting

phonetic variant. The South Indians pronounce the initial ए as ये, which is the correct reading here. This reading (i.e. ये) is supported by (i) the euphonic change of वदन्तः to वदन्तो in all the MSS, and (ii) the following तानि which needs its correlative ये.

13 C मिस्तोमाश्.

14 C षट्शत्.

One agniṣṭoma has twelve stotras (TB I.2.2.1 and PB IV.2.12 द्वादशमिष्टोमस्य स्तोत्राणि). So three agniṣṭomas have thirty-six stotras.

15 C षट्त्रिंशदक्षरं.

16 C ब्रह्मिती.

17 =सा+ एतं (sc. लोकम्).

18 The sense would be clear if we were to supply स्वरसाम्नोऽग्निष्टोमानेव कुर्वन्ति after गच्छमेति.

19 Cf. ते ह वै ते at JB I.273, स ह सः at JB I.243, 312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

20 B C यथ.

21 A C त्रात्.

22 C गच्छेदवम्.

23 Here the alternative performance of the svarasāman days as ukthyas is given. See note 9.

24 C उक्थानि. उक्थ is the faulty form of उक्थ्य (Caland's note 1 on PB IV.2.7).

25 C प्रतिनदन्त.

26 B देवातत्पाश्. It is probably देव-

तत्पाश्, प and व being confused in Grantha MSS. If so, the compound देवतत्त्व is new to MW, VPK and Index Védique.

27 The compound विश्वजिदभिजित् is not found in MW, though it occurs in TB I.2.2.2 and PB IV.5.11, 19, XXIV.14.5, XXV.12.1, 6.

28 सूना means 'a woven wickerwork, basket, or vessel of any kind'. In Brāhmaṇa literature this word occurs only in JB II.70 (Auswahl §128).

29 C विश्वजिदभिजित्भ्याम्.

30 C स्याग्निमारुतं.

31 C विषुवा.

32 C तांस्.

33 A B C अभ्यवेत्य.

34 शोभयतः 'burning' qualifies अग्नीन्. But why has it been removed so far? An afterthought!

35 B प्रदग्ध्यो.

36 C परवो.

37 Cf. PB IV.5.18 with Sāyana.

38 B नामैधेनैवैनं.

39 For the nārmedha sāman see Caland's note 2 on PB VIII.8.22. For नामैधेन.. शमयित्वा compare the legend given in JB I.171 (translated into English by Caland in note 3 on PB VIII.8.22) where Nārmedha was not burned by the fire when he lauded with the nārmedha sāman (स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । नैनमग्निरदहत्).

२.८

तौ^१ वा एतौ विश्वजिदभिजितौ^२ । अष्टा^३ अन्यस्^३ सत्रिंशिनीर्^४ विराजस् संपद्यन्ते ऽष्टा^५ अन्यः^५ । अयं^६ वै लोको ऽभिजिद् असौ विश्वजित् । पशव स्वरसामानः । तद् यद् अभिजिता स्तुत्वा स्वरसामभि स्तुवन्ते^७ ऽस्मिन् एवैतत्^८ लोके पशून् प्रतिष्ठापयन्ति । अथ यत्^९ स्वरसामभि स्तुत्वा विश्वजिता स्तुवन्त तस्माद्^{१०} अमुतः प्रदानात्^{११} पशवो जीवन्ति^{१२} । तस्य वा एतस्य वैषुवतस्याहो^{१३} दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति द्वे च स्तोत्रिये^{१४} । ततो यानि दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि^{१५} महाव्रतं^{१६} तत्^{१७} ।

तैर्^{१८} अस्य वैषुवते ऽहनि^{१९} महाव्रतम्^{२०} उपेतं भवति । अथ ये द्वे स्तोत्रिये^{२१} आदित्य एव स एतस्मिन् अहन् प्रतिष्ठितः ।

^{२२}अथ ह स्म^{२३} ^{२४}वा एतत् पुरा त्रिर् महाव्रतम्^{२५} उपयन्त्य आरम्भणीये^{२६} ऽहन् वैषुवते^{२७} महाव्रतीये^{२८} । तस्य वा एतस्यारम्भणीयस्याह्ण^{२९} चतुर्दश च पञ्चविंशानि^{३०} स्तोत्राणि भवन्ति दश च^{३१} स्तोत्रियाः^{३२} । ततो यानि चतुर्दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि महाव्रतं^{३३} तत् । तैर्^{३४} अस्यारम्भणीये ऽहनि महाव्रतम्^{३५} उपेतं भवति । अथ या दश स्तोत्रिया^{३६} दशाक्षरा विराद^{३७} । अन्नं विराद । तेनो^{३८} हावसेन^{३९} यन्त्य आ^{४०} वैषुवताद् अहः^{४१} । अथ ये द्वे स्तोत्रिये^{४२} विषुवतो ऽतिरिच्येते तद् उ हान्नपानम् । द्वयम्^{४३} उ ह^{४४} वा अन्नस्य रूपं यच्च चैवाश्नाति^{४५} यच्च च पिबति । स यथाश्नञ्च च पिबञ्च चयाद् एवम् एवैतद् एताभ्यां यन्त्य आ^{४६} महाव्रतीयाद् अहः^{४७} । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति । एतन्^{४८} महाव्रतीयम् अहः^{४९} । एष वाव स्वर्गो लोको यन् महाव्रतीयम् अहः । स य एतद् एवं वेद^{५०} त्रिर् उपेतम् अस्य^{५१} महाव्रतम्^{५२} भवति, गच्छति^{५३} स्वर्गं लोकम्^{५४} ॥८॥

1 All MSS त उ, which has been corrected to तौ. तद् and एतद्, intercepted by वै, are often seen coming together, e.g., at JB II.161(166) तौ (no v.l.) वा एतौ.

2 B विश्वदमिजितौ.

3 B अष्टावन्याम्, C अष्टान्याम्.

4 B सत्रिशनीर्.

On सत्रिशनीः, fem. nom. pl., see note 22 on JB II.6.

5 The first अन्यः refers to the visvajit and the latter अन्यः to the abhijit. अन्यः... अन्यः 'the one.....the other'.

6 A C न्यं, B न्ययं.

All the MSS are corrupt. अयं is supported by JB II.295(300) अयं (no v.l.) वै लोकोऽभिजिदसौ विश्वजित्. Moreover, the following असौ (लोकः) requires the opposite अयं लोकः.

7 C स्मिनवैतल्.

8 So in A पशु, C पशु.

9 C omits यत्. For यत् cf. the preceding sentence तद्यदभिजिता स्तुत्वा...

10 तस्मात्=तद् adverbial usage.

11 Note that अमुतःप्रदान is one word (so treated by Caland in Auswahl §38, §103 and §200, and MW) just as इतःप्रदान is a single word in TS.

12 For abl. with √जीष् (simplex) cf.

JB I.116,145 (Auswahl §38, p. 46), III.216 (Auswahl §200, p. 275) इतःप्रदानाद् देवा जीवन्त्यमुतःप्रदानान्मनुष्याः, JB I.291 (Auswahl §103, p. 117) इतःप्रदानाद्वयसं लोको जीवति, अमुतःप्रदानाद्वयं लोको जीवति; so also with √जीष्+उप KS XXXVI.1; acc. and abl. at MS I.6.13, I.7.5, I.10.6 to be compared with TB III. 3.1.4 (ZII, V, p. 117). Note the use of the abl. with √जीष्+उप at ŚBM I.2.5.24 [but the acc. in the parallel Kāṇva passage II.2.3.21 (Caland, ŚBK Introd. III §21e, pp. 60-61)] for the usual acc. at ŚBM I.2.4.19 (ŚBK II.2.2.11), I.2.5.2 (ŚBK II.2.3.2), II.2.2.8 (ŚBK I.2.2.6), II. 3.1.10 (ŚBK I.3.1.5), II.3.1.11 and 12 (ŚBK I.3.1.6 bis), II.4.3.2, 11 (ŚBK I.3. 2.2), II.4.3.12 (ŚBK I.3.2.11), III.6.1.21, III.8.2.16, III.8.3.30, IV.3.2.12, VI.4.4.21, XII.2.3.4 (cf. GB I.4.17), XIV.3.2.22-29, XIV.4.3.1, 7 (BĀUp Mādhy I.5.1, 7=Kāṇva I.5.1,2), XIV.4.3.4 (BĀUp Mādhy I.5.4=Kāṇva 2), XIV.7.1.31 (BĀUp Mādhy IV. 3.31=Kāṇva 22), XIV.8.9.1 (BĀUp Mādhy V.9.1=Kāṇva V.8.1). Similarly (i.e., the acc. with √जीष्+उप) in TS, MS, KS, Kap, TB, PB, GB, as well as at JB I.124, 136, 237, 277 (cf. Vādhūlasūtra, Acta Orientalia

VI, p. 196, §81), 291, 300, 306, II.394, III.5, 7.

13 After अहो B inserts य, and C inserts दश. Cf. infra तस्य वा एतस्यारम्भणीयस्या-हश्चतुर्दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति दश च स्तोत्रियाः.

14 B स्तोत्रीये.

'Of this viṣuvat day (the central day of the gavāmayana) there are ten pañcaviṃśa stotras and two stotriyās'.

15 B adds भवन्ति दश च स्तोत्रीय्यास्ततो after स्तोत्राणि.

16 A B महावृतं, C महावृत. व्र and वृ are often confused in Grantha MSS.

17 C तत्.

18 B तेर्.

19 Mark the loc. sg. of the stem अहन् in -i. The usual JB form is अहन्, which occurs in the next sentence.

20 C महावृतम्.

21 B स्तोत्रीये.

22 Cf. ŚBM XII.1.3.23 स एष संवत्सर-स्त्रिमहाव्रतः। चतुर्विंशे महाव्रतं विषुवति महाव्रतं महाव्रत एव महाव्रतम्। तं ह स् एतं पूर्वं उपयन्ति त्रिमहाव्रतम्. Cf. GB I.4.13. Caturviṃśa is the second day of the gavāmayana after the prāyaṇīya atirātra (see Eggeling's note 1 on ŚBM XII.2.3.2, XII.3.1.9). It is synonymous with the ārambhāṇīya day of the present passage.

23 C रम्य.

24 In Over en uit het JB, p.29 where this sentence is quoted, व is a misprint for वा.

25 C महावृतम्. Here महाव्रत is used in the general sense of a 'great rite' (cf. Eggeling's translation of ŚBM XII.1.3.23) and does not refer to the last but one day of the gavāmayana.

26 Ārambhāṇīya is the second day of the gavāmayana after the prāyaṇīya atirātra.

27 Adjectives in -īya (ārambhāṇīya and mahāvratīya) enclose between them the adjective vaiṣuvata formed by -a with ādivrddhi—a वाक्यालंकार, whether natural or by design.

28 C महाप्रतीये (the confusion of प and व is common in Grantha MSS). Here mahāvratā denotes the last but one day of the gavāmayana before the udayanīya atirātra (See Eggeling's note 1 on ŚBM XII.3.1.9).

29 C -हश्.

30 B पञ्चविंशानि.

31 C व.

32 A श्रोत्रियाः, B स्तोत्रीयाः, C श्रोत्रियः.

33 A B महाव्रत, C महावृ.

34 A B C तर्.

35 C महावृतम्.

36 B स्तोत्रीय्य.

37 Note that या is not followed by the correlative सा in अथ या दश स्तोत्रिया दशाक्षरा विराट्.

38 A B C हावसेनेन्त्या.

39 अवस signifying 'food, provisions, viaticum' is a Saṃhitā word (RV I.93.4, I.119.6, VI.61.1, etc.). It does not occur in the other Brāhmaṇas.

40 For the correction यन्त्या वैषुवतादहः compare infra एताभ्यां यन्त्या महाव्रतीयादहः.

41 B स्तोत्रीये.

42 C चयम्.

43 A B C हा.

44 C चैवान्नाति. Cf. JB III.345 तदेतद्द्वय-मेवान्नाद्यस्य (v. 1. तदेवास्य द्वयमेवान्नास्य) रूपं यच्चैवा-इनाति यच्च पिबति, JB III.349 तदेतद्द्वयमेवान्ना-रूपं यच्चैव पिबति यच्चाइनाति.

45 C महावृती-

46 A B त्रिरूपेमेस्य, C त्रिरूपमेस्य. On the basis of the reading of C, another emendation is also possible—त्रिरूपम् एतस्य. But the reading of C is not very reliable when it goes against the other two and better

manuscripts, A and B. Moreover, we have त्रिर् in त्रिमेहाव्रतमुपयन्ति (supra); and C has रू for र at JB II.25 in श्रीरूपवर्णनम् where in a similar way the -र् of the preceding word and उप- of the following word have been wrongly changed to -रूप-. It is certainly a *lectio difficilior*.

47 B C महाव्रतं.

48 Note the omission of च, which is not rare, e. g., JB II.232 (237) सर्वमायुरेति गच्छति स्वर्गं लोकम्.

49 'He goes to the heavenly world because the mahāvratā is the heavenly world (as said above एष वाच स्वर्गो लोको यन्महाव्रतीयमहः)'.
 २.९.

तद् आहुस् तम् ईं हिन्वन्त्य् अग्रुव^१ इत्य् एवेतस्याहः^२ प्रतिपत् कार्येति । तम् अर्केभिस् तं सामभिर^३ इति शीर्ष्णस्^४, तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम्^५ इत्य् आत्मनः । तत् तद्^६ इतीव वा एतेनाह्वा चरन्ति^७ । ततो^८ ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम् । तत् पितेतद् अहः^९, प्रजेतराणि^{१०} । स यथा पुत्रः पितरम् आगत्य तत् ततेति ह्वयेत्^{११}, तादृक्^{१२} तत् । सो^{१३} वा उभयरूपा^{१४} भवति । तम् इति वै पुंसो रूपम्, अग्रुव इति स्त्रिये । उभयम्^{१५} उ ह वा एतद्^{१६} भूत्वा प्रजापतिः^{१७} प्रजङ्ग । तद् आहुर् अभ्युदिते वैषा प्रतिपत् । योगे^{१८} त्व् आगते पवस्व वाचो अग्रिय^{१९} इत्य् एव प्रतिपत् कार्येति । मनो वै प्रजापतिः । मनो वै वाचो ऽग्रम्^{२०} । २० तद् एनं^{२१} तत् स्वनैव रूपेणारभन्ते । सो^{२२} वै मिथुना^{२३} भवति । पवस्वेति वै पुंसो रूपं^{२४}, वाच इति स्त्रियै । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते^{२५} । मिथुनेन जायत^{२६} य एवं वेद । तस्माद् एषैव प्रतिपत् कार्या । उपास्ते गायता नर^{२७} इति द्वितीया । तद् एतस्माद् अहो^{२८} नयन्ति । दविशुतया रुचेति^{२९} तृतीया^{३०}, प्रत्यक्षम् एतस्याहो रूपम् । तम् ईं हिन्वन्त्य् अग्रुव इति चतुर्थी, याभ्युदिता प्रतिपत् तां^{३१} नद् अन्तरयामेति^{३२} ॥१॥

1 JS IV.4.8=RV IX.1.8.

2 B -स्याहः, C -स्यहं. एतस्याहः 'of this mahāvratā day.

3 JS IV.5.2=RV VIII.16.9.

4 A B C शीर्ष्णः.

PB V.1.8 says that the 'head' is chanted on gāyatrī verses containing the word अर्क (अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति). JB and PB have a different tristich. According to PB the 'head' is chanted on SV II.146-148=RV I.7.1,2,4 इन्द्रमिन्द्राग्निरो बृहदिन्द्रमर्कमिरर्कनः while according to JB on JS IV.5.2-4=RV VIII.16.9-11 तमर्केभिस्तं सामभिः. Both of them contain the word अर्क.

5 JS IV.5.5=RV X.120.1.

6 It is pointed out here that the forms of the pronoun तद् which occur in the mantras तमीं हिन्वन्त्यग्रुवः, तमर्केभिस्तं सामभिः, and तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठम् have a significance in that they become characteristic of the mahāvratā day. The argument is as follows: तद् is phonetically similar to तत्. Prajāpati is the तत् 'father' (see infra ततो ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम्), and as Prajāpati is intimately associated with the mahāvratā day (cf. e. g. JB II. 10 प्राजापत्यं महाव्रतं....., JB II.11 एकदेवस्य वा एतदहः प्राजापत्यमेव and SBM XII.1.3.21 अथ

यन्महाव्रतमुपयन्ति प्रजापतिमेव देवतां यजन्ते), the word तद् is connected with the mahāvratā day—तत्तद्वितीया वा एतेनाह्वा चरन्ति.

7 चरन्ति, like यन्ति, with instr. denotes 'continuous occupation with any sacrifice'. Cf. गवामयनेन यन्ति in Caland's introductory remarks on PB IV, p. 43.

8 A C तो, B ते. The MSS are corrupt. The emendation तनो is evident from the next sentence.

तत् 'father' is used in the other Brāhmaṇas only at AB V.14, VII.14,15.

9 'So this day is the father and the other days are the creatures'. Note the sg. प्रजा. इतराणि=इतराणि अहानि.

10 C ह्येत्.

11 B तत्तादृक्, C तातादृक्.

12 =सा (i.e. प्रतिपद् fem.) + उ. सा refers to तमी हिन्वन्त्यश्रुवः above.

13 उभयरूपा is 'male and female', as is evident from the next sentence.

14 उभयम् 'both male and female'. Mark that the neut. stands for both the masc. and fem. (vārtika on Pāṇini IV.7.13 सामान्ये नपुंसकम्).

15 A B C एतत्.

16 C प्रजापति.

17 B योग.

18 JS III.13.1=RV IX.62.25.

Cf. PB IV.2.17-18 अथो खत्वाहुः पवरव वाचो अभिय (SV II.125-127=RV IX.62.25-27) इत्येव (sc. प्रतिपद् of the bahispavamāna-stotra of the prāyāniya atirātra of the gavāmayana) कार्या । मुख वा एतत् संवत्सरस्य ब्रह्मचोऽग्रम् । मुखत एव तत् संवत्सरमारभन्ते ॥ मिथुनमिव वा एषा व्याहृतिः । पवस्वेति पुंसो रूपं वाच इति स्त्रियाः । .....मिथुनमेवैश्वो यज्ञमुखं दधाति प्रजननाय. Note that PB identifies वाचोऽग्रम् with संवत्सरस्य मुखम् and JB with मनः, as suits their different purposes. Also mark that JB has dat. sg. स्त्रियै for the gen. sg. स्त्रियाः of PB.

In JB

पवस्व वाचो अभियः is the प्रतिपद्,

उपास्मै गायता नरः is the द्वितीया (see infra),

दविषुवत्या रुचा is the तृतीया (see infra).

Maśaka's Ārṣeyakalpa I.1b gives the above tristichs in the same order for the bahispavamāna-stotra of the prāyāniya atirātra (i.e. the first day of the gavāmayana).

19 वाचोऽग्रम् is with reference to वाचो अभियः of the ṛk beginning पवस्व वाचो अभियः. Cf. PB XI.1.3 मनो हि पूर्वं वाचः । यज्ञि मनसाभि. गच्छति तद्वाचा वदति.

20 C तेनं.

21 =सा+उ. सा refers to the prati-pad पवस्व वाचो अभियः.

22 C मिथुनं. मिथुना fem. sg. occurs in AB I.29 also. A strange usage !

23 C रूपा.

24 Cf. JB I.91 पवस्व वाचो अभिय इति श्रेष्ठयकामः प्रतिपदं कुर्वीत । ..... यो वै दैव्यं मिथुनं वेद प्र मिथुनेन जायते । पवस्व इति च वाचः ... इति च दैव्यं मिथुनम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद.

25 C जायन्ते.

26 JS III.1.3, III.11.9=RV IX.11.1

27 C अवेना.

28 JS III.1.6=RV IX.64.28.

29 B वृतीया.

30 C तं.

31 अन्तरयाम (अन्तर+√इ 'to omit, exclude'). नेदन्तरयामेति is used frequently in the JB, e. g. at II.190(195) प्रज्ञातमग्निष्टोम-साम नेदन्तरयामेत्यथ वाजजित्, II.191(196) प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयामेत्यथ ज्यैष्ठ्यम् and अथ नामैधमनिरात्रसामातिरात्रसाम नेदन्तरयामेति.

Our text accounts for the caturthī. Usually there are only three ṛks. Hence it is pointed out that तमी हिन्वन्त्यश्रुवः is made the caturthī, so that the abhyuditā prati-pad, तमी हिन्वन्त्यश्रुवः, may not be omitted.

२.१०

‘सना च’ सोम जेषि^३ चेति^४ दशर्चं^५ भवति । ऋषयो वा एतद् ऋद्धि-
कामा उपोत्थानं^६ प्रियं वाचो^७ उपश्यन् । अथा नो वस्यसम् कृध्य^८ अथा नो वस्यसम्
कृधीति तेनास्तुवत^९ । ततो वै ते सर्व एवाध्वुवन्^{१०} । सर्वे ह वै ध्वनुवन्ति य एवं विद्वांस
एतेन दशर्चेन स्तुवते । तस्मिन्^{११} ह स्माह शक्तिर^{१२} १^३ विराजं गेयां^{१३} सना च
सोम जेषि च^{१४} पवमान महि श्रव^{१५} एकं द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च षट् सप्ताष्टौ नव
दश^{१६} १७ हुंभा ओइ^{१७} भूर् इति । तद् आहुः कृत्रिमेवेणा^{१८} विराड् उपाकार्येव ।
संपदं लोभयति^{१९} । ओम् इत्य^{२०} एतद् एवाक्षरं^{२०} गेयम् इति । एतद् ध वा
इदं^{२१} सर्वम् अक्षरम्^{२२} । यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युर एवम् एते-
नाक्षरेणेमे^{२३} लोकास् संतृण्णाः^{२४} । दशधा वा^{२५} एतद्^{२६} अतिविध्यमानं^{२७} क्षरति^{२८}
शतधेमानं^{२९} सहस्रधेमानं^{३०} । तस्माद् एतद् एवाक्षरं गेयम् इति पर्यासो भवति ।
यः^{३१} पर्यासे कामस् स न उपासो ऽसद्^{३२} इति । ताः^{३३} पञ्चविंशति^{३४} स्तोत्रि-
यास् संपद्यन्ते । पञ्चविंशो^{३५} वै प्रजापतिः^{३६} । प्राजापत्यं महाव्रतं^{३७} तत् तत्सलक्ष्म^{३८}
क्रियते ॥१०॥

1 Cf. JB III.138 सना च सोम जेषि चेत्यु-
त्तरं दशर्चं भवति । अभिपूर्वमेवैतेन विराजमन्नाथमवरुन्धते ।
ऋषयो वा एतद् ऋद्धिकामा उपोत्थानं प्रियं वाचोऽपश्यन् । अथा
नो वस्यसम् कृध्यथा नो वस्यसम् कृधीति तेनास्तुवत । ततो वै
ते सर्व एवाध्वुवन् । सर्वे ह वै ध्वनुवन्ति य एवं विद्वांस एतेन
दशर्चेन स्तुवते.

2 A B C म.

3 A B जेषि, C जेत्रि.

4 JS III.31.17=RV IX.4.1.

5 A दच्चर्वा, B दशर्चं, C दशर्चं. The read-
ing is corrupt in all the MSS. The
parallel passage quoted in note 1 shows
that the reading should be दशर्चं, which
would qualify सूक्तं. It is curious that the
hymn commencing with सना च सोम जेषि च
consists of ten ṛks (i.e., is a daśarca sūkta)
in RV and not in JS where it forms a
part of III.31, beginning with stanza 17.

6 Does उप go with अपश्यन्?

7 Note that the adj. follows the
noun it qualifies and the gen. is far re-
moved from the noun, the adj. intercept-
ing them. It is just the reverse of their
usual syntactical positions! The order is

the same in the parallel passage quoted
in note 1.

8 B omits अथा नो वस्यसम् कृध्य. As अथा
नो वस्यसम् कृध्य is the refrain of the hymn, it is
repeated twice in this passage, as well as
in the parallel JB III.138 (quoted in
note 1).

9 C तेनास्तुत.

10 A B -ध्वु-, C -ध्वु-.

11 तस्मिन् i.e., on the daśarca hymn
beginning with सना च सोम जेषि च.

12 Śakti is the name of a ṛsi (Aus-
wahl, p.317).

13 C विराजाधेयां.

14 A जेषि चा, C जषि चा.

15 JS III.31.17=RV IX.4.1.

16 The ten ṛks of the hymn under
discussion (RV IX.4=JS III.31.17-26)
have not been quoted in extenso, only *ab* of
the first ṛk and the finale हुंभा ओइ भूः. Instead
the ṛks have been referred to by numbers
—first, second, third, fourth, fifth, sixth,
seventh, eighth, ninth, tenth (ṛks of the
hymn). Mark the disjunctive use of *cardi-*

nals for ordinals. Also note that neut. forms of cardinals are used, as here, when the things counted are not specified.

17 C हंसा ओयि.

18 A कृत्तिमेवैषा, B कृत्तिमेवैषा, C कृत्तिमेवैषा.

19 B लोभयेति. For सम्पदं लोभयति cf. JB I.253 सम्पदं लोभयेत्, JB II.433 सम्पदं लोभयेत् and सम्पदं लोभयेयुः, JB III.302 सम्पदं ह तु लोभयन्ति. In the other Brāhmanas √लुभ् occurs at AB II.37 (लुभयति) and ŚBM IV.1.1.18 (लोभयति) only. The ŚBM passage is तेनो प्राणान् न लोभयति which Eggeling translates 'and thus he does not disorder the vital airs'.

20 C एतवाक्षरं, Wh -दक्षरं. Cf. JUB I.23.7 तदेतदक्षरमभवदोमिति यदेतत्.

21 All MSS इमं. Wh has the better reading इदं. With इमं, the sentence is unintelligible. Cf. JUB I.10.2 (quoted in note 24).

22 एतद् वा इदं सर्वमक्षरम् = एतत् सर्वम् इदम् अक्षरम् (semantically ह वै would be placed after एतत् सर्वम्). Here the pronouns connected with both the subject and the predicate are grouped together in the beginning of the sentence and the nouns they qualify follow, thus rendering the sentence difficult to understand. This peculiar construction is analogous to those in certain native American languages, where the morphemes are placed at the beginning and the semantemes follow. With our sentence compare the interesting example from the Chinook language given by Vendryes, *Language (English edition)*, p.87: 'In order to say: the man has killed the woman with a knife, the sentence would be as follows: he—her—that—with || to kill—man—woman—knife'.

23 BC -क्षरेणमे. एतेनाक्षरेण refers to ओम्.

24 Cf. JUB I.10.2 तदेतत् सत्यमक्षरं यदोमिति. तस्मिन्नापः प्रतिष्ठिता अप्सु पृथिवी पृथिव्यामिमे

लोकाः। यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युरेवमेतेनाक्षरेणमे लोकाः संतृण्णाः। तदिदमिमान् (v. 1. इमाम्) अतिविध्य दशधा क्षरति शतधा सहस्रधायुतधा प्रयुतधा (नियुतधा) बुद्ध्या न्यबुद्ध्या निखर्वधा पञ्चमक्षितिव्योमान्तः.

For सं + √तृच् 'to unite by piercing' cf. TS VI.2.11.2, KS XXV.9=Kap XI.2, MS III.8.8, ŚBM III.5.4.13, XI.2.6.4.

25 C व.

26 एतत् (sc. अक्षरं) = ओम्.

27 AB अतिविध्येमां, C अतिविद्धिमां. Cf. JUB I.10.2 quoted in note 24. इमान् is elliptically used for इमान् लोकान्.

28 C रक्षति. Cf. JUB I.10.2 (quoted in note 24), which has the reading क्षरति without v.l. अक्षर is connected with √क्षर् in JUB I.24.1 यदक्षरदेव तस्मादक्षरम् and JUB I.4.3.8 कतमत् तदक्षरमिति। यत् क्षरन्नाक्षीयतेति. Cf. PB XI.5.10 where the āksāra sāmān is connected with आ + √क्षर्.

29 ABC शतधेमां.

30 A सहस्रधामून्, B सहस्रधारं, C सहस्रधामून्. सहस्रधारं and सहस्रधामून् of the MSS have been emended to सहस्रधेमान् (सहस्रधा + इमान्) in consonance with the preceding दशधेमान् and शतधेमान्. The context clearly requires इमान् (sc. लोकान्) which is also evident from the parallel JUB I.10.2. Mark that JB does not go farther than सहस्रं, while JUB goes up to the very high number व्योमान्तः.

31 C यं.

32 Cf. JB II.194(199) दिपदां पञ्चानाम् वरुद्धये पर्याप्तो भवति यः पर्याप्ते कामस्त म उपातोऽसदिति, JB II.191(196) यत् पोडशिनि कामस्त म उपातोऽसदिति, JB II.219(224), 221(226) bis योऽनुष्टुभि कामस्त न उपातोऽसदिति.

33 C तां.

34 A पञ्चाविंशति.

35 C पञ्चाविंशो.

36 C प्रजापति. Cf. JB II.14 पञ्चाविंशो वै प्रजापतिः.

37 C महावृत्तं.

38 तत् तत्सलक्ष्म is of common occurrence in JB—II.12.14 प्राजापत्य महाव्रतं तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.20, 229(234) ऐन्द्रं महाव्रतं तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.270 (275) यज्ञ एष तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.85(87), 137(139) ऐन्द्र एष यज्ञस्तत्तत्सलक्ष्म

क्रियते, II.198(203), 199(204) six times तत्तत्सलक्ष्म क्रियते. Among the other Brāhmaṇas सलक्ष्मा occurs only in ŚBM III.8.3. 37.

२.११

अथ ह स्माहार्यकचित्^१ सर्वम् एवैतद् अहश् चतुर्विंशं^२ कार्यम् । एकम् एवैतत् स्तोत्रं पञ्चविंशं^३ कुर्युः । अभ्यारोहो वा एष एकस्य स्तोत्रस्य यत् सर्वं पञ्चविंशं कुर्वन्ति^४ । तथैतत्^५ स्तोत्रम् अनभ्यारूढं^६ भवतीति ।

तद् उ होवाच शाठ्यायानिः कर्तपत्यम्^७ इवैतद् यन् न्वावैकस्यै^८ स्तोत्रियायै छिद्यते^९ 'यद् द्वाभ्यां'^{१०} यत् तिसृभ्यः । तस्य न्व एव प्रायश्चित्तिं विन्दन्ति^{११} वा न वा ऽथ किं यद् एकादशभ्यश् छिद्यते^{१२} । को^{१३} तस्य प्रायश्चित्तिः । एकदेवत्यं वा एतद् अहः^{१४} प्राजापत्यम्^{१५} एव । प्रजापतिं वावैतेनाह्ना^{१६} परिवेविषति^{१७} । तस्मात्^{१८} सर्वम् एवैतद् अहः^{१९} पञ्चविंशं^{२०} कार्यम् इति^{२१} ।

तस्य त्रीणि शतानि स्तोत्रियाः^{२२} भवन्ति द्वापष्टिन्^{२३} च । ततो यानि^{२४} हि त्रीणि शतानि विराट्^{२५} सा । अथ^{२६} या षष्टिर् ऊधस्^{२७} तत् । अथ ये द्वे^{२८} स्तनाष् एष ताष् एतस्यैवाहो दोहाय ॥ ११ ॥

1 A C स्माहार्यकचित्, B स्माहार्यकचित्. No such proper name is quotable. It, or a similar word, is not to be found in the index of person-names in Auswahl, MW, JUB (index), VPK, Index Védique and Names of Persons in Early Sanskrit Literature by J. A. van Velze (Utrecht, 1938).

2 A B C चतुर्विंश. Cf. PB IV.10.5 चतुर्विंशं भवति.

3 C पञ्चविंशं.

4 Cf. TB I.2.6.1 पञ्चविंशस्तोमो भवति... where the entire (सर्वा) mahāvratā is a 25-versed (pañcaviṃśā) day. See Caland's note 1 on PB IV.10.5.

5 तथा 'in that way', i.e., when the mahāvratā is made a 24-versed (catuṛviṃśā) day, with one 25-versed stotra.

6 C अनभ्या (without रूढं).

7 कर्तपत्यं 'falling into a hole' occurs

in PB XVI.1.2 also for which KB XVI 9, XXV.14 has गर्तपत्यम्. Cf. कर्तप्रस्कन्द in PB IV.5.13 तदाहुः कर्तप्रस्कन्द (cf. KS XXVI गर्तप्रस्कन्दति) इव वा एष त्रयस्त्रिंशत् (ZDMG 72, p. 19) सप्तदशमुपयन्तीति. Cf. Wackernagel, Vol. I §100b, p. 117). Interesting is कर्त for the usual गर्त in विकर्त (JB II.299, Auswahl §156 with notes 8 and 29) for त्रिगर्त, the name of a country.

8 न्वाव [from नु वाव—Caland, ŚBK, Introd. III.39 (n), p. 82— as न्वै is from नु वै] 'verily'. Not found in MW. It is used in JB I.241, JUB I.12.8, II.10.9, 12, 15, 18, XIII.2.4... (the JUB references, except the first have not been registered in either the body or the supplement of VPK!). Besides, it occurs in the Kāṇva recension of ŚB at I.4.2.5 and I. 4.3.2 in place of the Mādhyandina न्वेव

[see Caland, ŚBK, Introd. III §39(n), p.82]. Here the Kāṇva recension employs a particle quotable only from the Jaiminiyas.

9 C चिषते.

10 A यत्वाभ्यां, B यद्वाभ्यां, C यत्वाभ्या.

11 B विदन्ति, C विमन्ति.

12 B छिद्रयते, C चिषते.

13 = का + उ.

14 C अह.

15 Cf. JB II.10 प्राजापत्यं महाव्रत.

16 C -हा.

17 Cf. PB XV.7.3 प्रजापतिं वा एतेनाह्वा परिवेषिषति 'they offer this (tenth) day as food to Prajāpati' Caland. For the mahāvratā day as Prajāpati's food cf. PB IV.10. 2 प्रजापतिर्वाव महांस्तस्यैतद्व्रतम् (i.e., the mahāvratā day) अन्नमेव. See Caland's notes on PB IV.10.1.

18 All MSS कस्माद्. क and त are confused in the Grantha script.

19 C अह.

20 A B C पञ्चविंशं.

21 That the whole mahāvratā day should be 25-versed (pañcaviṃśā) is

the view of Śāṭyāyani, while Āryakacit (?) thinks that the whole day should be 24-versed (caturvīṃśā) with one 25-versed stotra.

22 B स्तोत्रोभ्या.

23 C द्वाषष्टिश्च. द्वाषष्टि is unquotable from the other Brāhmaṇas. According to MW it occurs in the Mahābhārata. Cf. the NIA. languages in most of which the word for '62' is derived from द्वाषष्टि—Hindi, Nepali, Gujarati *bāsath*, Assamese *bāxatti*, Bengali *bāsatti*, Oriya *bāsathi*, Sindhi *bāhath*, Marathi *bāsat*. MIA also attests its usage: Pāli *dvāsaṭṭhi*, Prākṛit *bāsaṭṭhi*, *bāvaṭṭhi*. Cf. Wackernagel III, p.381, and द्वाषष्टानि in ŚBM XI.5. 2.10 तानि वा एतानि चातुर्मास्यानि द्वाषष्टानि त्रीणि शतानि ब्रूहव्यं सम्पद्यन्ते । तदेभिः संवत्सरं च महाव्रतं चाप्नोति (see Eggeling, ŚBM part 5, p. 78 note 4 and p. 79 note 2).

24 A B यान्. C या.

25 C विराट्.

26 A B याषष्टिरूपश्च, C याषष्टिरूपश्च. Cf. the preceding यानि.....शतानि.

27 C त्वे. द्वे refers to the two stotriyās.

२.१२

सुषमिद्धो न आ^१ वहेत्यु^२ आप्रीर्^३ आज्यं^४ भवति । यत्र ह वै "क चाप्रीर्^५ आज्यं प्रजापतर् एव तत् । प्रजापतिम् एव तेनाप्रीणन्ति^६ ।

ता नश् शकं पार्थिवस्येति^७ मैत्रावरुणम्^८ । 'तद्वद् अह^९ भवति^{१०} । अनिरुक्तम्^{११} उ वै प्राजापत्यम्^{१२} । प्राजापत्ये ऽहंस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते ।

महं^{१३} इन्द्रो य ओजसेत्यु^{१४} ऐन्द्रं^{१५} भवति । निष्कस्य^{१६} हैतन् मणे रूपम् । तस्मान्^{१७} 'निष्कं मणिं रुजं^{१८} पुरस्ताद् बिभ्रति^{१९} ।

'तद् इद् आस^{२०} भुवनेषु ज्येष्ठम्^{२१} इति रथस्य हैतद् रूपम् । तस्मात् तम् अभिहा-यैव^{२२} तिष्ठन्ति । मह^{२३} स्तवानो अद्रिष^{२४} इति हास्तिनो^{२५} हैतद् रूपम् । तस्मात् तं पार्श्वत इवाधरोहन्ति । तानि वा एतानि महद्रूपाणि^{२६} संपद्यन्ते । महद्रूपो वै प्रजापतिः^{२७} । प्राजापत्यं महाव्रतं^{२८} तत् तत्सलक्षम् क्रियते । उप^{२९} हैनम् एतानि रूपाण्य अक्रीतानि तिष्ठन्ते य एवं वेद ।

इयं^{२९} वाम् अस्य मन्मन^{३०} इत्य् ऐन्द्राग्रं^{३१} भवति । इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिर् अग्राद्^{३२} वृष्टिर्
इवाजनीति^{३३} वा^{३४} आहुर् जातम्^{३५} । जायन्तं^{३६} उ एनेनाह्ना^{३७} । यथा ह वा^{३८} इदम्
आण्डान्^{३९} निर्भिद्येरन् एवम् एवैतस्माद् अहो^{४०} निर्भिद्यन्ते^{४१} ।

शृणुतं जरितुर् हवम् इन्द्राग्नी वनतं गिरः ।

ईशाना ४० पिप्यतं धियः ४० ॥

मा पापत्वाय^{४१} नो नरेन्द्राग्नी माभिश्स्तये^{४२} ।

मा नो रीरधतं^{४३} निदे^{४४} ॥

इति पाप्मनं^{४५} एवैषोपहतिः(ः) ॥ १२ ॥

INTRODUCTORY

This section deals with the four ājya-stotra, sung during the pātah-avāna :

The first *or* āgneya ājyastotra begins सुषमिद्धो न आ वह.

The second *or* matrāvaruṇa ājyastotra begins ता नश्शक्तं पथिवस्य.

The third *or* aindra ājyastotra begins मह इन्द्रो य ओजसा.

The fourth *or* aindrāgna ājyastotra begins इयं वामस्य मन्मनः.

1 A B C क.

2 JS III.57.1-4 = RV I.13.1-4. RV सुसमिद्धः (Vedic Variants II p.460). SV II. 697, PB XV.8.1, XVI.5.22 and the pratika in LSS VI.4.13 have सुषमिद्धः (with corebral ष) as in our text. Similarly JB I.205 reads महेवृषे with SV and PB instead of महिवृषे of RV in the mantra प्र वो महे महेवृषे भरध्वम्. . . (SV I.328 = RV VII.31.10). See Oertel, JVS, Vol. II, p. 187.

Our Brāhmaṇa, as well as PB XV. 8.1, prescribe the apri stanzas JS III.57.1-4 = RV I.13.1-4 (=SV II.697-700) for the first ājyastotra. These are four in number. The ājyastotra as a rule consists of three stanzas. It is not possible to ascertain which of the three stanzas out of the four are intended. On this see note 1 of Caland on PB XV.8.1 where the views of LSS VI.4.13-16, Nidānasūtra IV.8 and others are quoted. According to Sāyaṇa

on RV I.13 सुषमिद्धो न आ वह is the apri hymn of the Kānvas al-o.

3 A अत्रीर्, C अत्तिवर्.

Note the nom. pl. of -i stems in -ih of JB against the -yah of PB XV.8.1 (quoted in note 4)—JB आप्रीः PB आप्रियः. On -ih (nom. pl.) see Over en uit het JB p.15, and Wackernagel III p.177.

4 JB rightly has the ष, e.g. आज्यम्, instead of the pl. आज्यानि in the parallel PB XV.8.1 and XVI.5.22 सुषमिद्धो न आ वह इत्याप्रिय आज्यानि भवन्ति, as only the first ājyastotra is meant. आज्यानि in PB is due to the attraction of the preceding pl. आप्रिय, (cf. Sāyaṇa's remark on PB XV.8.1 आज्यानि भवन्तीति बहुवचनमाप्रिय इति बहुवचनोपेक्षया). Here आज्यम् signifies the āgneya, i.e. the first ājyastotra.

5 A B त्व चात्रीर्, C त्व चाप्रीर्. क and त्व are confused in the Grantha script, e.g., at JB II.13, 80 bis, 232 (237), III.279 क (v.l. त्व). Cf. JB II.13 यत्र ह वै क च. यत्र ह वै क च become intelligible when we take यत्र क च as one phrase meaning 'where-so-ever'. Insertion of ह वै after the first word in a sentence is the syntactical norm of Brāhmaṇa prose.

6 For the derivation of आप्री from आ + प्री cf. JB III.167(172) प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रिरिचानो (MSS रुद्रान्मनो, रिरिचानो) समन्यत । स एतान्याप्रीराज्यान्यपश्यत् । तेरात्मानमाप्रीणीतायातयामतायै (so MSS), JB III.281

प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सुष्ट्वा रिरिचानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रीराज्यान्यपश्यत् । तैरात्मानमाप्रीणीतायातयाम-
तायै, KB X.3 तद्यदाप्रीणानि तस्मादाप्रियो नाम, ŚBM
XI.8.3.5 तद्यदेन एताभिराप्रीभिराप्रीणात् तस्मादाप्रियो
नाम, PB XV.8.2 प्रजापतिः प्रजा असृजत । स दुग्धो रिरि-
चानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत् । तैरात्मान-
माप्रीणात् । दुग्ध इव वा एष रिरिचानो यो दशभिरहमिस-
तुष्टुवानः । यदेतान्याप्रिय आज्यानि भद्रन्यात्मानमेवैतैरा-
प्रीणानि, PB XVI.5.23 प्रजापतिः प्रजा असृजत । स
दुग्धो रिरिचानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत् ।
तैरात्मानमाप्रीणात् । दुग्ध इव वा एष रिरिचानो यः सर्वं
ददाति । यदाप्रिय आज्यानि भद्रन्यात्मानमेवैतैराप्रीणानि.
See Eggeling's note 1 on ŚBM III.8.1.2.
TB II.2.8.6 connects the word आप्री with
√आप्—आप्रीभिरानुवन् । तदाप्रीणामाप्रित्वम्.

7 C पाथिव.

JS III.57.5-7=RV V.68.3-5. ता नश्शक्ं
पाथिवस्य begins JS III.38.9 and III.57.5.
The three stanzas beginning with JS III.38.
9 are ruled out as RV does not show a
parallel tristich. The tristich commencing
with JS III.57.5 is paralleled by RV V.68.
3-5 and hence it is meant. Moreover, our
conclusion is strengthened by this tristich
(JS III.57.5-7, see Pt. A. C. Śāstri's note
2 on PB XVI.5.22 in the Kashi Sanskrit
Series) being prescribed as the second or
maitrāvaruṇa ājyastotra by Śāyana in his
comm. on PB XVI.5.22 in continuation
of सुषमिद्धो न आ वह as the first ājyastotra,
as here.

8 Maitrāvaruṇa denotes the second
ājyastotra (Śāyana's comm. on PB XIII.2.
5, XIII.8.2, XIV.2.4, XV.8.3 मित्रावरुणदेवतात्
द्वितीयमाज्यस्तोत्रं भवति).

9 C तत्त्वदह. अह is a particle.

10 C भव.

11 C नुरुक्तम्.

12 As Prajāpati is *anirukta*, no any-
thing connected with him (प्राजापत्य) is also
anirukta. Cf. AB VI.20 तदनिरुक्तं प्राजापत्यं
संसत्यनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतेरापत्यं. Commen-

ting on ŚBM I.6.1.20 Śāyana says that
Prajāpati is *anirukta*, because he represents
all deities (cf. JB I.85 सर्वदेवस्यः प्रजापतिः) and
one cannot say 'he is such or such a one'
(see Eggeling's note 1 on ŚBM I.6.1.20).
According to Caland (note 2 on PB VII.8.3,
and note 1 on PB XVIII.6.8) Prajāpati is
anirukta, because he is designated not by
his name but is mystically addressed as
क. Prof. Renou opines that Prajāpati is
anirukta in the sense that the *anādisṭa-
devata* formulas are addressed to him *par
privilege*; cf. TS II.5.7.3, AB VI.20.18,
KB XXIII.6, Brhaddev. VII.16; the
rites of Prajāpati are in silence or in a
low voice TS II.5.11.5, ŚBM I.6.3.27 etc.
(from an article on the notion of *anirukta*,
to be shortly published in the Annals of
the Bhandarkar Oriental Research Insti-
tute).

13 C तमहं, B महं.

महं is the Jaiminiya reading (see JS
III.54.10, Prof. Dr. Raghu Vira's ed.). At
III.243 also JB has महं without v.l. The
variant महं in B is due to its being
found in an overwhelming majority of
works, viz., RV VIII.6.1, AV XX.138.1,
SV II.657, VS VII.40, XXXIII.27, TS
I.4.20.1, KS IV.8, PB XV.2.7, TB III.5.7.4,
AĀ V.2.3.2, ĀŚS I.6.1, VI.4.10, VI.7.2,
IX.11.16, ŚŚS I.8.13, IX.15.1, XII.1.4,
XVIII.7.2, Vait XXVII.28, XXXIII.14,
XLI.8, 11, XLII.6, ĀpŚS XIII.8.4. Be-
sides JB, महं is found in MS I.3.24 and
MŚS VIII.2.4 only. It is curious that
this interesting variant, though recorded
by the Vedic Concordance, is not noted in
Vedic Variants II p.436.

14 JS III.54.10-12=RV VIII.6.1,3,2.

15 Aindra is the third ājyastotra
(Śāyana's comm. on PB XIII.2.7,8.4,
XV.2.7,8.5 छन्दमिन्द्रदेवस्य तृतीयमाज्यस्तोत्रं भवति).

At PB XV.2.7 also महा इन्द्रो य ओजसा is the third ājyastotra (of the ninth day of the dakṣāha).

16 C निष्कस्य.

17 For the connection of स्रज् with the aindra ājyastotra we may compare PB XVI.4.3 where the beings yielded supremacy to Indra when they saw the wreath (स्रज्) on him.

18 The text is not clear. A निष्कर्मणि स्रजं पुरस्ताद्विभ्रति, B निष्कर्मणि स्रज पुरस्ताद्विभ्रति, C निष्कर्मणि स्रजा पुरस्ताद्विभ्रति. Cf. JB II.185 (190) तस्मा एव तच्छिखरं प्रायच्छत् । तदस्मिन् प्रत्यमुञ्ज-यथा निष्कर्मणि स्रज (MSS निष्कर्मणि स्रजं and निष्कर्मणि स्रज) प्रतिमुञ्चेदेदम्, and JB II.186 (191) यथा वै निष्कर्मणि स्रजं (MSS निष्कर्मणि स्रजं and निष्कर्मणि स्रज) प्रतिमुच्य तत् पुनरुमुञ्चेत् तादृक् तत्. In JB II.103 'निष्कर्मणि स्रजो संग्रहीता भवति' निष्क and स्रज् are two different ornament. So तस्मान्निष्कर्मणि स्रजं पुरस्ताद्विभ्रति may be translated as 'therefore they wear the niska mani in front of the wreath [or as a wreath in front]'. For the acc. with पुरस्ताद् in स्रज पुरस्ताद् see MW s.v. पुरस्ताद्.

19 C तदिन्द्रास.

20 JS IV.5.5=RV X.120.1.

21 अभिहाय occurs only at two places in the other Brāhmanas, viz. AB VI.33 and ŚBK I.1.2.10. अभिहाय is a Kāṇva expression (see Caland, ŚBK, Introd. III §42, p.83) for the Mādhyandina अभिषय 'taking hold of' (ŚBM II.1.2.16). Noteworthy is the occurrence of अभिहाय in both JB and ŚBK.

22 So in all MSS, without the visargas. Prof. Dr. Raghu Vira's ed. of JS has the visargas after मह like MS II.13.9b. But according to the sandhi rules of JB, the visargas are dropped when a sibilant is immediately followed by a dental mute.

23 A अन्द्रिव, B C कन्द्रिव (क and अ are confused in Grantha MSS). JS III.15.8b =RV VI.46.2b.

24 C हरितने.

25 महद्रूप is a new compound. It is not found in MW, VPK and Index Védique.

26 C प्रजापति. Cf. PB IV.10.2 प्रजापतिर्वाव महान्, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वै महान् देवः.

27 C महद्भुत.

28 उप goes with तिष्ठन्ते. The prefix is always separated from the verb in a phrase ending in य एवं वेद.

JB III.65 has the parallel passage इयं वामस्य मन्मन इत्येन्द्राग्नं भवति । इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुति-रभ्राद्वृष्टिरिवाजनीति । अजनीति वा आहुर्जातम् । जायत उ एतेनाह्वा । शृणुतं जरितुं च मिन्द्राग्नी वनन गिर ईशाना पिप्यतं धियो मा पापत्वाय नो नरेन्द्राग्नी माभिश्शतये मा नो रीरयत निद्र इति पाप्मन एवैषोपहृतिः.

29 C यं.

30 C मन्मन.

This pratika stands for the tristich JS III.22.13-15=RV VII.94.1-3. Cf. PB XII.8.7 इयं वामस्य मन्मन इत्येन्द्राग्नम्.

31 Aindrāgna signifies the fourth ājyastotra (cf. e.g. Sāyana's comm. on PB XII.8.7, XIII.2.9, XIV.2.6, XIV.8.7 ऐन्द्राग्नमिन्द्राग्निदेवताकं चतुर्थमाज्यस्तोत्रं भवति).

32 C अभ्रत.

33 JS III.22.13bc=RV VII.94.1bc.

It is the second and third quarter of the first stanza of the tristich constituting the fourth ājyastotra.

34 C आहुर्जातम्. Oertel quotes this passage in his notes on JUB III.14.8 and there he misses the punctuation mark after जातं. The first sentence ends with जातम् and the second one begins with जायन्ते as is clear from the use of the particle उ, which occupies the second position in a sentence.

35 A B जयन्त, C जयत. For the correction जायन्ते cf. JB III.58 एतत् प्रजातं ये स्वा मृजन्त्यपिषाण वेधस (RV IX.86.41, SV II.236.1) इति । मृजन्तीव वै जातम् । जायत उ एतेनाह्वा, JB III.61

अभि पूर्वमेतेन यज्ञमारभन्ते 'हिन्वन्ति सूरमुख्य' (RV IX.65.1a, 67.9a, SV II.254, PB XIV.11.6) इति। हिन्वन्तीव वै जातम्। जायत उ एतेनाह्वा, JB III.65 (quoted above), JB III.78... .. मृजन्तीव वै जातम्। जायत उ एतेनाह्वा.

36 C एतेनाह्वा.

37 A इन्द्रमाण्डोन्. In his note on JUB III.14.8, p. 240 Prof. Oertel wrongly reads *anḍa* (MSS *-an*) *nirbhudhyeran*.

38 C -यो. In note on JUB III.14.8

p.240, *anho* is a misprint.

39 Cf. JUB III.14.8 अजानो ह वै तावत् पुरो वावन्न यजते। स यजेनेव जायते। स यथाण्डं प्रथम- निभिण्णमेवमेव.

40 C पिण्यतक्रियाः.

41 C पापकपाय.

42 A B C माभिश्स्तप.

43 C नीरधन्तं.

44 JS III.22.14-15=RV VII.94.2,3.

45 C पाप्मान.

२.१३

१ उच्चा ते जातम् अन्यमेति २ माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर् ३ गायत्र्यो भवन्ति प्राजापत्याः। प्राजापत्ये ऽहंस् तन् तत्सलक्षम् ४ क्रियते। तासु ५ गायत्रम् ६ उक्तब्राह्मणम्। 'अथामहीयव' प्राजापत्ये १० साम ११ प्राजापत्ये ऽहन् क्रियते। अहर् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति १२। तन्मभ्यस् १३ समृद्धेन स्वायां १४ जनतायाम् अभुक् १५ भवति। अथ दोहादोहीयं दुग्ध्या एव, एतस्याहो दोहाय। १६ अथ हरिश्च्रीर्निधनम् १७। श्रीर वै हरिश्च्रीर्निधनम् १८। एतेन वा इन्द्रस् सर्वेषां देवानां १९ श्रियम् अगच्छत् २०। श्रियम् एवैतेन गच्छन्ति। ता दश स्तोत्रिया गायत्र्यां संपद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अग्नं विराट्। मुखं २१ २० गायत्री छन्दसाम् २२। मुखत एवैतद् आत्मनो ऽन्नाद्यं दधते। २३ पुनानस् सोम धारयत्य् २४ उभयरूपा २५ बृहती भवति। एषा ह वा उभे सामनी २६ उद्ययाम् २७। तस्माद् एतां कुर्वन्त्य एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः।

आ पृच्छेन सधस्थेन प्रत्नेन धरुणेन च।

पिवाच्युद् इन्द्र वं सोमम् २८ ऋचोर् गर्भे २९ अध्याहितः ३० ॥

इति यत्र ह वै क्व ३१ चंषा बृहती क्रियते न हैव ३२ तस्येन्द्र ईशेत तं नागच्छत् ३३ ॥१३॥

1 Cf. JB II.189-190(194-195) उच्चा त जातमन्यसेति माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्गायत्र्यो भवन्ति। अत्र वा अन्यः। तदेतं तत् सृष्टाणमेव (v. 1. सृष्टाणमेव) पवमानमुखेऽन्धस्वतेन समृद्धयन्ति ॥ तासु गायत्र-मुक्तब्राह्मणम्। अथामहीयवम्। प्राजापत्येर्वा आमहीयवम्। प्राजापत्य एव यज्ञः। प्राजापतेरेवाप्यै, JB III.40 उच्चा ते जातमन्यसेति माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्गायत्र्यो भवन्ति.

2 JS III.3.1-3=RV IX.61.10,12,11 (see Caland's note 1 on PB XII.3.1). Note that RV IX.61.10, SV I.467, II.22, VS

XXVI.16, PB XII.3.1, XV.9.1, SVB II. 6.1, 8.5, III.5.7 read अन्यसः for JS अन्यसा, JB I.81, 116, 119, 286, II.193, 237, III.40, 283 correctly has its Samhitā reading अन्यसा.

3 अन्धस्वती is not found in MW, though it occurs in PB XII.3.3, AB IV.6, KB XVII.9, XXX.1, GB II.5.5 and many times in JB. It means 'containing the word अन्यस्'. Note the nom. pl. in -īh.

4 Interesting is the -yah nom. pl.

while its adj. अन्धस्वती: has the termination -ih. अन्धस्वतीर्गायत्र्यः is found at several places, e.g., JB II.189 (194), 190 (195). The pl. is used because three gāyatrī verses (JS III.3.1-3) are meant. Cf. Sāyana's comm. on PB XV.9.1. But why should the adj. अन्धस्वती qualify गायत्र्यः (pl.) when only the first gāyatrī contains the word अन्धस्?

5 See note 38 on JB II.10.

6 All MSS साम्, त and स are confused in Grantha script, e.g., at JB III.185, 254 त (v.l. स) एतत् सामापश्यन् तासु गायत्रमुक्तब्राह्मणम् is an oft-used phrase in JB, e.g., at I.116, 156, II.140(142), 191(196), III.13, 16, 23, 28, 40, 51, 66, 76, 91, 119, 143, 159, 182, 191, 209, 222, 244, 264, 282, 294.

It is on the three gāyatrīs (fem.) beginning with उच्चा ते जातमन्थसा that the gāyatra sāmān is sung. Cf. JB I.119 उच्चा ते जातमन्थसा.. इत्येतासु गायत्र कुर्यात् and Sāyana's comm. on PB XV.9.4 उच्चा ते जातमन्थस इति तृचे गायत्रं साम गातव्यम्.

7 Gāyatra is a sāmān.

8 Cf. the parallel JB III.282 अथामहीयवम् । प्रजापतेर्वा आमहीयवम् । प्राजापत्यमेतदहः । तद्यदत्रामहीयवं प्राजापत्येऽहन् क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (v.l. समृद्धयन्ति) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायासृधुकं (MSS -सृद्धुकाम) भवति.

9 C अथामहियवं. The āmahīyava is the first sāmān after the gāyatra in the mādhyandina-pavamāna-stotra. It is Grām XII.2.13 composed on SV I.467, i.e., SV II.22, 23, 24 = JS III.3.1, 2, 3 = RV IX.61.10, 12, 11 (see Caland's note 1 on PB VII.5.1) Also cf. Sāyana's comm. on PB XV.9.5 आमहीयवाख्यमपि साम उच्चा ते जातमन्थस इत्यस्मिन्नेव तृच आवृत्ते गेयम्.

10 The āmahīyava sāmān is designated प्राजापत्य at JB I.322 also अथैतदामहीयवं प्राजापत्यं सवनमुखे क्रियते.

11 C सोम.

12 समृद्धयन्ति is not to be emended to समर्थयन्ति. It is very common in JB. It occurs without v.l., e.g., in II.83(85), 85 (87) bis, 86(88), 133(135), 169(174), 176 (181), 189(194), 190(195), 191(196), 192 (197), 198 (203), 219 (224), 250 (255), 305 (310), III.35, 59, 69, 85, 136, 175, 191, 207, 304, etc. The known examples of the type -ayati from समृद्ध (p.p.p) are late. Prof. Renou, Gram. Sanecrie p 489, cites two such forms from the Gopālakeli-candrikā.

13 एभ्यः is connected with ऋधुकं भवति. Cf. अस्मै in the parallel JB I.320 ऋद्धुकमस्मै (no v.l.) स्वायां जनतायां भवति य एवं विद्वान् धुरो न विगायतीति.

14 A -सृद्धुकं, B -मर्द्धुकं, C जगतायामर्द्धुकं. अर्धुक and ऋधुक are both met with in JB — I.192 तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्धुकं (v. l. निरर्धुकं) भवति, I.320 quoted in the previous note, II.36 तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्धुकं (A B -मर्धुकं, C -मर्धुकं) भवति, III. 69 तदेन स्वेनायनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्धुकं (no v.l.) भवति, III.83 स्वेनैवेन तदायतनेन समृद्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्द्धुकं (v. l. स्वायमञ्जीततायाम्धुनग) भवति, III.184 तद्यदत्र रौरव क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्द्धुकं (no v.l.) भवति, III.191 तद्यदत्राग्नेरर्कः क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्द्धुकं (v.l. जनतायामर्धुकं) भवति, III.291 स्वेनैवेन तदायतनेन समर्द्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्द्धुकं (no v.l.) भवति. Cf. समर्धुक in TS III.4.3.3 दिव एवास्मै पर्जन्यो वर्षति, व्यस्यामोषधयो रोहन्ति, समर्धुकमस्य सस्यं भवति and अर्धुक in ŚBM XIII.1.3.8, TB II.1.3.6, KS VI.4. In this connection note the confusion of r and ar in JB manuscripts (Oertel, JBR, p. 62).

15 Cf. JB III.248 अथ हरिश्चीनिधनम् । प्रजापतो ह वा अग्ने श्रीरास । स इन्द्रोऽकामयत येयं प्रजापतो श्रीर्मध्येषा स्यादिति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन हरिश्चीरिति प्रजापते श्रियमहरत् । तद्धरिश्चीनिधनस्य

हरिश्चीनिध(न) एवम् । तदेतच्छिसामाश्रुतं (MSS तदेतच्छि-
स्सवस्सामाश्रुते, तदेतच्छिसामाश्रुते) श्रियं य एवं वेद ।
देवासुरा अस्पृथन्त । तेषु होभयेष्वेव श्रीरास । स इन्द्रो
ऽकामयत वृज्जीयासुराणां श्रियमिति । स एतत् सामापश्यत् ।
तेन हरिश्चीरित्येवासुराणां श्रियमवृक्षत् तद्वेव हरिश्चीनिधन-
स्य हरिश्चीनिधनत्वम् । तदेतच्छीरेव सामाश्रुते श्रियं
वृक्षे द्विषतो भ्रातृव्यस्य श्रियं य एवं वेद । तत् व्यक्षर-
णिधनं भवति.

16 A C हरिश्चीनिधनम् (ध and य are often
confused in the Grantha script). हरिश्ची-
निधन is the name of a sāman. It is not
registered in MW, VPK and Index
Védique. It is a synonym of हरिश्चीनिधन
which, in the Brāhmanas, is only found
at PB XV.3.9 and JĀBI.195. The word
हरिश्चीनिधन means '(the sāman) having हरिश्चीः
(with visargas) as the finale (nilhana)' while
हरिश्चीनिधन means the (sāman) having
हरिश्ची (without visargas) as the finale.'
According to Caland's note 1 on PB XV.

3.9 the finale is hari 3 śrī 2345 (without
visargas). It accounts for the absence
of र in हरिश्चीनिधन. But according to
Sāyana's comm. on PB *ibid* (Kashi
Sanskrit Series ed. of Pt. A.C. Śāstrī, 1936)
it is हरी३श्री२३४५ इः (with visargas) which
beautifully justify the र in हरिश्चीनिधन. Cf.
JB III.248 तेन हरिश्चीरिति प्रजापते श्रियमहरत्.

17 C हरिश्चीनिधनम्. The sāman hari-
śrīnidhana is glory (श्री) because it con-
tains the word श्री. Cf. JB III.248 (quoted
in note 15).

18 C श्रीयमगच्छत्.

19 Being emphatic, the predicative
noun सुखं is placed first in the sentence
[see Macdonell, Vedic Grammar for Stu-
dents, §191(b)].

20 C गायत्री चन्द्रसाम्.

Gāyatrī is the chief (मुख) of the metres
because it was created from the mouth
(मुख) of Prajāpati. Cf. PB VI.1.6 सोऽकामयत
यज्ञं सृजेयेति । स सुखत एव त्रिवृतमसृजत । तं गायत्री

छन्दोऽन्वसृज्यतामिदं देवता ब्राह्मणो मनुष्यो वसन्त ऋतुः ।
तस्मात् त्रिवृतं स्तोमानां मुखं, गायत्री छन्दसाम्, अग्नि-
देवतानां, ब्राह्मणो मनुष्याणां, वसन्त ऋतूनाम् and
Sāyana's comm. thereon यस्माददेते सुखत
एव सृष्टास्तस्मादेते त्रिवृतादयः स्वस्वजातीयानां मध्ये
मुख्या अभवन्. This incident is also related at
JB I.68 प्रजापतिर्वावेदेमघ आसीत् । मनो (v.l. जनो)
ह वै प्रजापतिर्देवता । सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेय
भूमानं गच्छेयमिति । स शीघ्रत एव सुखतस्त्रिवृतं स्तोममसृ-
जत गायत्री छन्दो रथन्तरं सामाग्निं देवतां ब्राह्मणं मनुष्य-
मजं पशुम् । तस्माद्ब्राह्मणो गायत्रीछन्दा आग्नेयो देवतया ।
तस्माद् मुखं प्रजानाम् । मुखाद्धयेनमसृजत.

21 Cf. JB III.24 पुनानस्सोम धारयेत्युभय-
रूपा बृहती भवति । एषा ह वा उमे (no v.l.) सामनी
उचयाम (no v. l.) । तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः
कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः, JB III.183 पुनानस्सोम धारये-
त्युभयरूपा (v. l. उभयरूपा) बृहती भवति । एषा ह
वा उमे सामनी उचयाम (v.l. उचयाम) । तस्मादेतां
कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः and JB
II.190(195) पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भवति ।
एषा उभयसामनी (no v. l.) उचयाम (v. l. उचयामस्) ।
तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः.

22 JS III.3.4-5 = RV IX.107.4-5
(Caland's note 1 on PB XIV.3.3, XV.9.2).

23 उभयरूपा is not found in MW,
VPK and Index Védique.

24 A C उभयसामनी, B उभयसामनी.
Should उभयसामनी be corrected to सामनी ?
Cf. JB I.127 द्विषाणी बृहती. Neither VPK nor
MW give उभयसामनी. उभयसामनी occurs at JB
II.190(195) without v.l., and at JB
II.170(175) with the variants उभयसामनी and
उभयसामनी. Cf. the parallel passages quoted
in note 21. उभयसामन् (see MW) refers to the
two sāmans, brhat and rathantara.
The emended text surmounts the difficulty
of the form सामनी at the end of a
compound.

25 उचयाम is pf. 3 sg. of उच् + यम्. See
Oertel, JBR, p.66 on JB III.24 (quoted in
note 21). उचयाम occurs only in ŚBM
V.5.5.2-4.

26 A B ऋचोगैर्भे, C ऋचागैर्भे.

27 According to Bloomfield's Vedic Concordance this mantra is found nowhere else.

28 C र्व. See note 5 on JB II.12.

29 A B C तस्यैन्द्र इशेत्तन्नागच्छयेत्.

२.१४

‘तासु’ रौरवं प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम नेद् अन्तर्यामैत्य^३ अथार्कपुष्पम्^४—‘अन्नं वा अर्कः । तस्यैतत् पुष्पं यद् आरण्यम् । तद् ‘ध्यं अरण्ये’ जायत—आरण्यस्यै-
वान्नाद्यस्यावरुद्धयै^५ । अथाभीशवं^६ तृप्त्या^७ एव । तर्पयन्त्य^{१०} एवेनम् एतेन^{११} । अथ
पञ्चविंशत्यक्षरनिधनम्^{१२} आङ्गिरसम्^{१३} । अङ्गिरसो वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त^{१४} ।
त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो^{१५} वै ते^{१६} सर्वे^{१७} एवार्धुवन्^{१८} । सर्वे
हैवर्धुवन्ति^{१९} य एवं विद्वांस एतेन साम्ना स्तुवते । तत् पञ्चविंशत्यक्षरनिधनं^{२०}
भवति । पञ्चविंशो^{२१} वै प्रजापतिः । प्राजापत्यं महाव्रतं^{२२} तत् तत्सलक्षम् क्रियते^{२३} । अथ
नौधसं^{२४} प्रज्ञातं ब्रह्मसाम^{२५} । प्रज्ञातं ब्रह्मसाम^{२६} नेद् अन्तर्यामैत्य^{२७} अथ पृश्नि^{२८}—अन्नं
वै पृश्नि—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{२९} । अथ^{३०} रौहिणकम्^{३१} । एतेन वै प्रजापतिर् एक-
शफानां^{३२} पशूनां कामम् आरोहत्^{३३} । तद् यत् कामम् आरोहत्^{३३} तद् रौहिणकस्य रौहिण-
कत्वम्^{३४} । कामं पशूनां रोहति य एवं वेद । यथा ह वा इम आरण्याः पशवो मृगा एवम् एते
ऽत्र एकशफाः^{३५} पशव आसुः । तान् एतैर् एव रौहिणकस्य किटकिटाकारैर्^{३६} ग्रामम्
उपानयत् । तत्^{३७} त्रयोदशनिधनं भवति त्रयोदशस्य मास^{३८} उपाप्त्यै । तद् वा अशीतिभिस्
संपन्नम् । आशयन्त्य^{३९} एवेनम् एतेन । ४० अथ दैर्घश्रवसम्^{४१}—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्^{४२}—
अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ समन्तम्^{४३}, समन्ताः^{४४} प्रजापशुभिर^{४५} असामेति^{४६} । ४७ अथ
यौधाजयं^{४८} त्रिणिधनं^{४९}, सवनानां कल्प्यै^{५०} । अथौशनम् अन्त्यं^{५१} साम । अन्त्येन
साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्रवामहा^{५२} इति ॥१४॥

1 Cf. JB II.190(195) पुनानस्सोम धार-
येत्युभयरूपा बृहती भवति । एषा उभयसामनी । उद्ययाम
(v.l. उद्ययामः) । तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति
रथन्तरसाम्नः । तासु रौरवं प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम । प्रज्ञातमग्नि-
ष्टोमसाम (omitted in one MSS) नेदन्तर्यामैत्यथ
वाजजित्—अन्नं वै वाज. (v.l. वाचः)—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै
(v.l. अन्नाद्यस्यावरुद्धयै) । अथ दैर्घश्रवसम्—अन्नं वै दैर्घश्रव-
सम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्कः
—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ समन्तम् । समन्तेन (v.l. सम-
न्त्येन) श्रीरसदिति । अथ यौधाजयं त्रिणिधनं सवनानां
कल्प्यै । अथौशनम् अन्त्यं साम । अन्त्येन साम्नान्त्यं स्वर्गं
लोकमश्रवामहा (MSS लोकमश्रवाता) इति.

2 तासु i.e. on the rks beginning पुनान-
स्सोम धारया. Cf. JB II.190(195) quoted in
the previous note.

3 The mādhyandina-savana is
brought about by the three metres,
gāyatrī, brhātī and triṣṭubh (see PB VII.
3.1-2 with Caland's notes, and Sāyaṇa's
comm. thereon). The brhātī part of the
stotra is begun by an aīda sāmān (PB VII.
3.14 ऐडेन बृहतीमारभन्ते) which is the raurava
sāmān in the ordinary agnistoma (Sāya-
ṇa's comm. on *ibid* ऐडेन इडानिधनेन रौरवेण
साम्ना बृहतीछन्द आरभन्ते गृह्णन्ति and Caland's
note 1 on PB *ibid*). So, in accordance
with the general practice the brhātī part
(beginning with पुनानस्सोम धारया) was to
commence with the usual raurava sāmān,
but our text prescribes the arkapuşpa

sāman instead. Hence, the need of saying रौरवं प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयाम 'so that we may not omit (अन्तरयाम) raurava, the well-known agniṣṭoma-sāman'.

4 C अथापुष्पम्. Arkapuspa is the name of a sāman, so called because its vākya-stobha (here puspa = stobha) begins with the word अर्क (SV I.565) (see The Vedic Chant Studied in its Textual and Melodic Form by J.M. van der Hoogt, p.8). See Caland's note 1 on PB XV.3.22, where also it is employed in the mādhyandina-pavamāna-stotra.

5 Cf. JB III.255 अथापुष्पम्—अन्नं वा अर्कम्, तस्यैतत् पुष्पं यदारण्यम्, तद्वयरण्ये जायते—आरण्यस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धये.

6 B धरण्ये.

7 Cf. JB II.169(174) अन्नाद्यस्यैवावरुद्धये तस्मिन्नेतानि सामान्यवकल्पन्त्यकार्किपुष्पे दीर्घश्रवसमिति and PB XV.3.22, 23 अर्कपुष्पं भवति । अन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रसमस्य पुष्पमिति । सरसमेवान्नाद्यमवरुद्धेऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः. Also cf. JB III.255 quoted in note 5.

8 Ābhiśava is the name of a sāman, Grām XIV.2.5, composed on SV II.512 (see Caland's note 1 on PB XV.3.27, where also this sāman is employed in the mādhyandina-pavamāna-stotra).

9 A B C नृप्या.

10 C तर्पयन्त.

11 B एनेन.

12 A B C -न्निधनम्. The compound पञ्चविंशत्यक्षरनिधन is not found in MW, VPK and Index Védique.

13 Like our text PB XII.9.18 enjoins the employment of the āngirasa sāman after the ābhiśava sāman. But the āngirasa sāman is different in the two texts. In PB it is चतुर्णिधन while in JB it is पञ्चविंशत्यक्षरणिधन.

14 The passive अतप्यन्त is used in an active sense. It is of common occurrence

in the Vedic language.

15 B C ततो वैतो for ततो.

16 A B C तैस्.

17 C सर्वा.

18 B एवादध्नुवन्.

19 C हेवध्नुवन्ति.

20 A B C -क्षरा.

21 A B C पञ्चविंशा.

22 A B C महावृत्.

23 As the āngirasa sāman has a finale of twentyfive akṣara, it is connected with the pañcaviṃśa Prajāpati. The mahāvṛata is a prajāpatya day. Hence by this sāman प्राजापत्यं महाव्रतं तत् तत्सलक्षम् क्रियते.

24 C नोषस. Naudhasa is the sāman, Grām VI.1.37 composed on SV I.236 (Caland's note 2 on PB VII.10.2).

25 Brahmasāma, i.e., the third prṣṭha-stotra.

26 A haplogically omits प्रज्ञातं ब्रह्मसाम.

27 C अन्तनयामेत्य. न इद् अन्तरयाम इति 'so that we may not omit it'.

28 C प्रश्नि. Prśni is the name of a sāman. It is the same as भरद्वाजस्य पृश्नि (JB III.75 वागै पृश्नि । वाचमेतेनाह्वा समिच्छन्ति । तामेवैतत् संविदन्ति । तद्ववाचक्षते भरद्वाजस्य पृश्नीति).

29 Cf. JB III.75 अथो ह स्मैनेनैव (i.e. by the Bharadvāja's prśni) साम्ना भरद्वाजः पृथन्यन्नाद्यमवरुद्धे । तद्वन्नाद्यस्यावरुद्धिस्ताम (so all MSS) । अवान्नाद्यं रुद्धेऽन्नाद्यं श्रेष्ठ इजानां भवति य एवं वेद and PB XII.10.25 अन्नं वै देवाः पृश्नीति वदन्त्यन्नाद्यस्यावरुद्धये.

30 C अये.

31 A B C रौहिणक्रम्. Rauhinaka is the name of a sāman. This sāman is not used in any other Brāhmaṇa.

32 B एकशाफानां, C एकशपानां. एकशफ 'whole-hoofed, solidungulate.'

33 A B आरोहत्, C अरोहत्. For the acc. with √रुह cf. SBM II.1.2.7 मनुष्याणां कामं रोहेभ. ... ते मनुष्याणां काममरोहन् । यं मनुष्येषु काम-

मरोहन् तं पशुषु कामं रोहति but the parallel Kāṇva passage I.1.2.4 has the loc. मनुष्याणां कामे रोहाम्, ... मनुष्याणां कामे रुद्धाः ... मनुष्याणां कामेऽरोहन् ... पशूनां कामे रोहति (Caland, SBK, Introd. III §26b, p. 67).

34 Cf. JB II.61.

35 C एकशपाः.

36 C किदकिटाकारं. किदकिटाकार is a new word. It refers to the stobha किद of the rauhinaka sāman. It is cited by Caland, Over en uit het JB p.21 and compared with किदकिटाकार.

37 C तत्र.

38 मासः is gen. sg. of मास.

39 C आशयन्त्.

For the connection of अशीति with √अश् cf. JB II.15 दे ह वा अशीत्यावहृष्टैव गत्रिश्च । ताभ्यामेनमाशयन्ति । आशयन्त्येवैनमेताभ्याम्, JB II.24 अशीतिभिर्व देवा इमान् लोकानिमानध्वन आशुवत । तद-शीतीनामशीतित्वम्. SBM VIII.5.2.17 and IX. 1.1.21 (both with Eggeling's note) connect the word अशीति with the √अश्.

40 Cf. JB III.256 अथ दैर्घश्रवस्—अन्नं वै दैर्घश्रवस्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धये and PB XV.3.25 सर्गभ्यो दिग्भ्योऽब्राह्मणवरुद्धे दैर्घश्रवसेन तुष्टुवान्.

41 C दैर्घश्रवस्. On dairghaśravaśa sāman see Caland's note 1 on PB XV. 3.24, where also it is employed during the mādhyandina-pavamāna-stotra.

42 C omits अन्नं वै दैर्घश्रवस्.

43 Samanta is the name of a sāman, Grām II.1.30 composed on SV I.61 (see Caland's note 1 on PB XV.4.6 and XIX. 12.6).

44 Cf. PB XV.4.6,8 समन्तं भवति ॥ आग्नेयी पृथिव्याग्नेयो ब्राह्मणः । ऐन्द्री धौरेन्द्रो राजन्यः । अन्तरिक्षेण वावापृथिवी समन्ते । अन्तरिक्षेणैवं समन्तं करोति.. and PB XIX.12.7 (according to the Kashi Sanskrit Series ed., but XIX.12.6 according to Caland's translation) समन्तं भवति । समन्तामेवास्यै विशं करोति and JB III.186 प्रजपतिर्वा अकामयत् समन्तः प्रजया पशुभिः स्यामिति । स

यत्तत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स समन्तः प्रजया पशुभिरभवत् । तदेव समन्तस्य समन्तत्वं । समन्त एव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं वेद.

45 The compound प्रजापशु is not found in MW, VPK and Index Védique. It occurs in JB at II.92(95) मिथुनात् प्रजा-पशवः (no v.l.) प्रजायन्ते and II.143(145), 173 (178), बडुः प्रजापशुभिः (so in A B, but प्रजया पशुभिः in C) प्रजायेय. Note प्रजापशुकाम in AĀ I.1.1.

46 C असमेति. असाम is 1 pl. imp. of √अस्. The sentence signifies 'may we be surrounded on all sides' ('समन्ताः परितोऽवस्थिताः' Sāyana's comm. on PB XIX.12.7) by progeny and cattle.'

47 JB III.15 is verbally identical; अथ यौधाजयं त्रिणिधनं सवनानां कल्प्ये । अधीशनमन्त्यं साम । अन्त्येन (v.l. अन्तेन) साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकमभ-वामहा इति.

48 C यौधाजयं. Yaudhājaya is the sāman, Grām XIV.1.36 composed on SV I.511 (see Caland's note 1 on PB VII.5.12 and p.650). At PB VII.5.12 and XI.3.10 it is chanted during the mādhyandina-pavamāna-stotra, as in our text.

49 A B C त्रिणिधन. According to Caland (note 2 on PB VII.3.17) the yaudhājaya sāman 'has no finale in the proper sense, viz. no finale which is added to the words of the verse (such as *idā, as, hiṣ, etc.*) but three parts of the verse itself are taken as *nidhana* (³*sa234ṣi*; ³*da234ṣi*; ³*nyā234ṣyāḥ*, etc.)". Caland-Henry, L'Agnistoma, §178b, p.281 correctly reads the last *nidhana* as ³*nyā234yāḥ*.

50 The yaudhājaya sāman is for the kṛti of the THREE savanas (prātaḥ, mādhyandina- and trīṇya) because it has THREE finales. Cf. the elaborate expla-

nation of JB I.124 अथ योधाजय त्रिणिधन सवनानां कल्पये... देवानां वा असुरा यज्ञवेशसं अचिकी-
र्षन् । यावत्येतदक्षिणानां काले न स्तुवन्ति न शंसन्ति,
तदेवाः प्रत्ययुध्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत ।
ते प्रातःसवनमेव प्रथमेन निधनेन पर्यगृह्णन्, माध्यन्दिन
द्वितीयेन, तृतीयसवनं तृतीयेन.

51 C अन्यं. The *ausāna* is the last
sāman of the *mādhyandina-pavamāna-*
stotra (cf. PB VIII.5.16; see also Dr. B.
Ghosh, Collection of the Fragments of
Lost Brāhmaṇas, p.11, note 19, and

Caland's note 1 on PB VII.3.23).

52 Cf. JB I.224 अन्त्याभ्यामेवैतत् साम-
भ्यामन्त्यं स्वर्गं लोकमश्नुते य एवं वेद and JB III.
248 अथोऽन्त्येन साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकमश्नुमहे. In
Sāyana's comm. on PB VII.3.23 it is
stated that *ausāna*, which is devoid of a
finale (अनिधन), is at the end of the
mādhyandina-pavamāna-stotra to prevent
the sacrificer from falling across the
world of heaven (स्वर्गस्य लोकस्यानतिपादाय).

२.१५

तद् आहुस् तवश्शाव्यम्^१ एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति^२ । तस्येषा कल्याण्य एव
प्रशंसा, न त्व एवास्मिन्^३ द्वौ संपादयतः । वामदेव्यम् एवैतद् आहुः^४ । वामदेव्यं हि^५ (?) ।
तद् ध वै प्रत्यक्षं वामदेव्यं यद् राजनम्^६ । तस्य^७ प्राणेन प्रस्तौति । ऋचा वै वामदेव्यस्य
प्रस्तौति । प्राणेनैतस्य हि हिं हिं^८ प्राणेऽसद् इति वै हिं कुर्वन्ति । यथा ह वै वयस आशय
एवं राजनस्य वामदेव्यम् । प्रजापतिर् वै पितादित्यः^९ पुत्रः । प्रजापतिर् वामदेव्यम्
आदित्यो राजनम्^{१०} । तस्माद् एष^{११} एतयोर् आभावत्तरं तपति । एतद् ध्य अस्मात्
तेजो^{१२} निर्भिन्नम् । तद् वा अशीतिभिस्^{१३} संपन्नम् । एकैकस्यां स्तोत्रियायां द्वे द्वे
अशीत्यौ^{१४} संपद्येते । ताः पञ्चाशद्^{१५} अशीतयस् संपद्यन्ते । द्वे ह वा अशीत्याव^{१६} अहश्
चैव रात्रिश् च । ताभ्याम् एनम् आशयन्ति^{१७} । आशयन्त्य एवैनम् एताभ्याम् । तस्य यन्^{१८}
निधनं पृष्ठान्य एव तानि^{१९}—॥ १५ ॥

INTRODUCTORY

JB II.406(411) has the same subject
matter as the present section. It is
quoted in extenso तदाहुस्तवश्शाव्यमेवैतस्याहः
पृष्ठं कार्यमिति । देवा वै यदग्रे व्रतं समभरंस्तत्
तवश्शाव्यमभवत् । तद्यदेतस्याहस् तवश्शाव्यं पृष्ठं
भवति व्रतमेवैतत् प्रत्यक्षं मुपयन्ति । तद् वा आहुर्दु-
ष्प्रज्ञाना वै तवश्शाव्यस्य स्तोभाः पदवृत्तिः (v.l.
पदवृत्तिः) प्रस्तावाः (v.l. प्रस्तावः) प्रतिहारा देवत-
निधनानि । वामदेव्यमेवैतस्याहः पृष्ठं (v.l. पृष्ठव) कार्य-
मिति । आत्मा वै व्रतस्य वामदेव्यम् । स यथागत्य गृहान्
न विन्देत् तादृक् तद्यदेतस्याहोऽन्यद् वामदेव्यात् पृष्ठं
कुर्वुः । तदाहु स्वारं न पृष्ठताये । तस्यानं राजनमेवैतस्याहः
पृष्ठं कार्यमिति । राजनेन वै प्रजापतिः प्रजानां राज्यमैश्वर्यमा-

धिपत्यमगच्छत् । तच्चैनं प्रजापतिः प्रजानां राज्यमैश्वर्यमा-
धिपत्यम् [अगच्छत् तेन प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्यं]
गच्छामेति । परोक्षमिव ह खलु वा एतद्द्वामदेव्यं यद्वा राजनम् ।
राजनं पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रादृशणसाम, पञ्चनिधनं
वामदेव्यं ब्रह्मसाम । अभिपूर्वमेवैतद्द्वामदेव्येन मध्यत
आत्मानं सदधती यन्ति.

1 *Tavaśśāvyā* is the name of a
sāman. This word is not found in MW,
VPK and Index Védique. It is the same
as तवश्शावीय (*q.v.* in the index to Die
altindischen Todten- und Bestattungsge-
bräuche by W. Caland and Index Védique)
which is a variant of तवश्शवीय (so called
because it begins with RV X.140.1 अग्रे तव

श्रवो....., SVB II.1.8). The word तवदशाव्य occurs four times in JB II.406(411) quoted above.

2 'They say that the tavaśśāvya (sāman) should be made the prṣṭha-stotra of this (mahāvratā) day'.

3 A C -रिम, C -रिम.

4 वामदेव्यमेवेत्याहुः = वामदेव्यमेवैतस्याहुः पृष्ठं कार्यमित्याहुः. Like our text, PB V.1.1 prescribes the vāmadevya sāman for the ātman part of the first prṣṭha-stotra (see Caland's note on PB *ibid* and cf. PB V.2.1). JB II.406(411) clearly brings out the above: वामदेव्यमेवैतस्याहुः पृष्ठं कार्यमिति । आत्मा वै व्रतस्य (i.e. महाव्रतस्तोत्रस्य) वामदेव्यम्.

5 A B ही, C हि हि. The text is not clear. Lacuna ?

6 Here the rājana sāman is prescribed as an alternative to the vāmadevya sāman for the ātman part of the first prṣṭha-stotra. Cf. JB II.406(411) तत्स्यान् राजनमेवैतस्याहुः पृष्ठं कार्यमिति..... So also PB V.2.6 (see Caland's note 1 on PB V.2.1). Why this *vikalpa* ? Regarding this PB V. 2.4-5 says that the vāmadevya sāman is *unfit* because it is devoid of finale, and without support is the sāman that is devoid of finale. Hence the rājana sāman, which is provided with a finale (PB

V.2.9), is substituted for the vāmadevya.

Rājana sāman is Ar. gā. IV.2.19, composed on SVI.318 (see Caland's note 1 on PB V.2.6).

7 = राजनस्य.

8 C हुं हुं हुं.

9 A B C पितादित्वाः. JB II.269(274) प्रजापतिर्वै पितादित्यः पुत्रः.

10 A B C राजानम्.

11 C एत.

12 A एतयोरभावत्तरन्तपत्येद्वयसात्तेजो, B एतयोरभावत्तरन्तपत्येद्वयसात्तेजो, C एतयोरभावत्तरन्तपत्तेतद्वयस्मतेजो. आभावत्तर 'more brightly' is new to MW, VPK and Index Védique.

13 C अशीतिस्.

14 For the meaning of अशीति see Eggeling's note 1 on ŚBM VIII. 6.2.3, p.112.

15 C पञ्चशद्.

16 C अशीत्या.

17 For the connection of अशीति with √अश् see note 39 on JB II.14.

18 C omits यन्.

19 C makes तानि a part of the next section.

The finale of the rājana sāman (तस्य = राजनस्य) is the prṣṭhas. See note 1 on JB II.16 and cf. PB V.2.9 with Caland's translation.

२.१६

१वाग् इति रथन्तरम् । इल्लेति वैरूपम् । तच्च छक्वर्यस्^२ तद् रेवतयः^३ । स्वर इति वैराजम् । बृहद् इति बृहत्^४ । भा^५ इत्य् असौ वा आदित्यः । भा इत्य् एतद् एवास्य निधनम् । एतस्य सलोमताम्^६ अश्नुते य एवं वेद । तद् एतत् सर्वाणि^७ पृष्ठान्य् अभिवदत्य् एतेन^८ सामनिधनेन^९ । त उ वै^{१०} पञ्च^{११} पञ्चविंशास् सामनिधनानां संस्तुतानां संपद्यन्ते । तान् उ एतान् निधनैर् एव होतातुशंसति ।

तद् आहुर् आत्मनाग्ने^{१२} प्रतिपद्यम् अथ शीर्ष्णि^{१३} । आत्मा वा अग्ने ऽथ शिर इति । तद् उ ह तद् यथा कर्ते^{१४} पतेत्^{१५} तादृक्^{१६} तद् यत् पञ्चविंशाद् आत्मनस्^{१७} त्रिवृच्च

छिरो^{१०} ऽभि प्रत्यवरोहेयुः^{१८} । शीर्ष्णैव^{१९} प्रतिपद्यम् । सर्वा ह वा एतद्^{२०} देवता^{२१}स्तोत्रं प्रत्युपतिष्ठन्ति^{२१}—मया प्रतिपत्स्यते मया मयेति । स यदि शीर्ष्णा प्रतिपद्येत यैव शिरःप्रतिपदेवता^{२२} भवति^{२३} ताम् एव तेन धोति । यदि पक्षेण यैव पक्षौप्रतिपदेवता^{२४} भवति ताम्^{२५} एव तेन धोति^{२६} । यदि पुच्छेन यैव पुच्छं प्रतिपदेवता^{२७} भवति^{२८} ताम् एव तेन धोति । यद् आत्मना यैवात्मनःप्रतिपदेवता^{२९} भवति ताम् एव तेन धोति^{२९} । अन्तरिता^{३०} इतरा देवता भवन्ति । सर्वा^{३१} उ ह वै देवता(श्च) शीर्ष्णन्^{३२} एव—इमे वै वसवः^{३३} ॥ १६ ॥

1 The last statement of the previous section (तस्य यन्निधनं पृष्ठान्येव तानि) is amplified here. The five nidhanas of the rājana sāman, viz. वाक्, इडा, सुवो (sic), बृहत् and भा (Caland's note 1 on PB V.2.7) are identified with the pr̥ṣṭha-sāmāns (rathantara, br̥hat, vairūpa, vairāja, śākvara and raivata) and the sun. वाक् is identified with rathan-tara, इडा with vairūpa, śākvara and raivata, सुवो (Caland in note 1 on PB V.2.7 reads सुवो) with vairāja, बृहत् with br̥hat and भा (the last nidhana) is yonder sun (cf. PW 'भा m. die Sonne Trk I.1.99').

2 C छत्वर्यस्.

3 रेवतयः occurs in JB only. रेवत्यः is the regular nom. pl. of रेवती and it alone occurs in the other Br̥hmanas : AB II.16 ŚBM I.2.2.2, ŚBK II.2.1.2, PB VII.9.20' XIII.7.3, 9.4, 14, 16, 17, 25, 10.5, XVI.5.27, Ārṣeya B I.15.3, II.6.7.

4 Note that here the order of the pr̥ṣṭha-sāmāns is different from that of JB II.1, so as not to alter the sequence of the nidhanas of the rājana sāman.

5 B म, C भ्य.

6 A C सलोताम्, सलोमता is new to MW and PW. At JB I.204 (Auswahl §76) Caland translates it as 'Kongruenz' and Renou in his Index Védique as 'marche normale, réussite'. In the other Br̥hmanas it is used only in KB XXVIII.2 bis. Cf. सलोमस्व.

7 C पृष्ठान्वेदत्येदेन.

8 एतेन सामनिधनेन, i.e., by the nidhana of this rājana sāman.

9 A B C पै (प and व are often confused in the Grantha script).

10 i.e., the five nidhanas of the rājana sāman वाक्, इडा, सुवो, बृहत् and भा.

11 The different parts of the mahāvratā-stotra are compared to the various parts of a bird, as the fire altar was built in the shape of a bird (cf. ŚBM IX.1.2.35-39). Hence the terms 'head' (शिरस्), the two 'wings' (पक्षौ), the 'trunk' (आत्मन्), the 'tail' (पुच्छ) for the different parts of the mahāvratā-stotra. Cf. Sāyana's comm. at the beginning of PB V.5.

12 A B शीर्ष्णा.

13 C कत्तं. On कर्त see note 7 on JB II.11.

14 For the use of acc. with √पठ् (Renou, Gram. Skt. 223 b, p.310) cf. ŚBM XIV.7.1.20 (BĀUp IV.3.20) गतेमिव पतति, JB I.139 यथा कर्तं पतेत् तादृक् तत्, TĀ VI.9.19 (Mys. ed. II, p.107-108) कर्तं पतिष्यामि, but the loc. with पठ् in KB XXVI.4 गते वा पतति.

15 C तादृत्.

16 See Eggeling's note on ŚBM X.1.2.8 स पञ्चविंश आत्मा.

17 The 'head' of the mahāvratā-stotra is trivṛt, i.e., it is chanted in the gāyatrī melody on three tristichs (see Caland's note 1 on PB V.1.2). Cf. PB V.1.2 त्रिवृच्छिरो भवति, ŚBM VIII.4.4.4, VIII.

6.2.6 त्रिवृद्धि शिरः. त्रिवृच्छिरः is acc. sg. governed by अभिप्रत्यवरुह्.

18 A B प्रत्यवरोहेयुः, C प्रत्यवरोहयुः. अभिप्रत्यवरुह् is not indexed in VPK although MW gives its usage in AB in the sense of 'to step down upon (acc.)'.

19 A शीष्णैव, C शीष्णैव. On शीष्णा see Over en uit het JB, p.17.

20 एतत् qualifies स्तोत्रं.

21 C स्तोत्रा व्युत्पत्तिश्चिन्ति.

22 A शिरःप्रतिदेवता, C शिरःप्रतिपदेवतं.

23 C भवन्ति.

24 A पक्षैःप्रतिदेवता, B C पक्षैःप्रतिपदेवता, Wh पक्षैःदेवता.

25 B तान्.

26 C तेनाधर्नोति.

27 A B C पुच्छं प्रतिपदेवता.

28 A यैवात्मानःप्रतिपदेवता, B C यैवात्मनः-प्रतिपदेवता.

29 C तेनद्वयेति.

30 C अन्तरिक्षता. Cf. JB II.17 अन्तरिक्षा इतरा देवता स्युः.

31 B C सर्व.

32 C शीष्णैन्.

33 A takes over इमे वै वसवः to the next section, while B C and Wh do not. The enumeration of सर्वा देवताः is continued in the next section.

२.१७

इमे रुद्रा इम आदित्या इमे विश्वे देवाः । अयम् एवायं लोक इदम् अन्तरिक्षम् अयम् असौ लोक इमा दिशः^१ श्रोत्रम् इदं रथन्तरम्^२ इदं वामदेव्यम् इदं बृहद् इदं यज्ञायज्ञीयम्^३ । *तद् एतच्छीष्णां^४ प्रतिपद्यमानस्^५ सर्वाभिर् देवताभिस् सर्वैर् एभिर् लोकैस् सर्वैस् सामभिर्^६ अनन्तरायं^७ प्रतिपद्यते । स यद् इतोऽन्येनांगेन^८ प्रतिपद्येत यैव तत्प्रतिपदेवता^९ स्यात् ताम् एवधुयात्^{१०} । अन्तरिक्षा इतरा^{११} देवता स्युः^{११} ।^{१२} अथैतच्छीष्णां^{१२} प्रतिपद्यमानस् सर्वाभिर् एव देवताभिर् अनन्तरायं प्रतिपद्यत । अथो हेतद् देवतानां प्रियं यच्छीष्णां प्रतिपद्यते—सर्वा नो नापरात्सीर्^{१३} इति ॥ १७ ॥

1 A B दिशश्.

2 C रथन्तरंतरम्.

3 C यज्ञायज्ञीय.

4 B तदेतच्छीष्णां, C तदेच्छीष्णां.

5 A -नः, B -ना, C -न.

6 A सामाभिर्.

7 अनन्तरायं 'without a break'.

8 C Wh यदन्येनांगेन.

इतोऽन्येनांगेन 'by a part different from this one, the 'head', i.e., by the right or left wing, by the trunk, or by the tail of the mahāvratā stotra.

9 A B तत्प्रतिदेवता, C तत्प्रतिपदेवता.

10 C एवधुयात्.

11 C देवता स्युः. Cf. JB II.16 अन्तरिक्षा इतरा देवता भवन्ति.

12 Wh अथ तच्छीष्णां.

13 Instead of 2 sg. अपरात्सीर् the 3 sg. अपरात्सीद् is expected. For the confusion of *r* and *d* see Oertel, GG4 1931, p. 239-240; Studia Indo-Iranica, Ehrengabe für Wilhelm Geiger p.136-137; Bloomfield-Edgerton's Vedic Variants II, 272a, p. 142, and add the reading of Devarāja on Naigh. (Bibl. Ind. I, p. 284) इन्द्रः पूमिर् आतिरिद् instead of इन्द्रः पूमिद् आतिरिद् of RV III.34.1, अस्त्रावीर् for अस्त्रावीद् at JB II.2.

२.१८

‘रेतो’^१ वा एतद् अग्रे प्रविशति^३ यद्^४ गायत्रम् । ततो ऽन्यान्य् अंगानि विक्रियन्ते^५ । प्राणो वा एष प्रविशति यद्^६ गायत्रम् । ‘तम् अन्यान्य् अंगान्य् उपसंसीदन्ति’^७ । स इमान् ‘प्राणान् आकाशान् अभिनिर्मन्थति’^८ । प्राणो वै गायत्रः^९ । गायत्रं शिर एव^{१०} । तदायतनो वै प्राणो यच्च छिरः । तस्मात्^{११} त्रिवृतैव^{१२} शीर्ष्णा^{१३} प्रतिपद्यम् अथ पञ्चदशेन पक्षेणाथ सप्तदशे^{१४} नाथैकविंशेन^{१५} पुच्छेनाथ^{१६} पञ्चविंशेनात्मना^{१७} । तद् ऊर्ध्वाः कीर्तिम्^{१८} ऊर्ध्वा श्रियम् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकं रोहन्ति । अथो ह्येषां तैर् एव ज्योतिष्टोमस्य^{१९} ‘स्तोमैश् शिवैश् शान्तैर् एतद् अहः’^{२०} परिष्कृतं भवति । अथो ह्येषाम् एत एव ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शान्ताः परिमाद्भाजनं^{२१} भवन्ति^{२२} ॥ १८^{२३} ॥

1 It has been translated by Oertel in his Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §51 Ex.5, p.133: ‘The seed, viz. the gāyatrī metre, enters first, from it the other members (of the body) are respectively fashioned; this breath indeed, viz. the gāyatrī metre, enters, the other members (of the body) cluster round it, this (primary) breath churns out (= generates) these (other) breaths (= sense organs) with reference to (?) the ethereal spaces’.

2 C रेता.

3 C प्रविनिति.

4 A C यत्.

5 A B C विक्रीयन्ते.

6 C यत्.

7 C तमन्यान्यागानुपसीदन्ति.

8 A प्राणानाकारान्, B प्राणः, C प्राणानाकाशानभिनिर्मन्थन्ति, Wh प्राणाः. Cf. JB I.17 तस्य वै सम्भविष्यतः प्राणा अग्रे प्रविशन्त्यथ रेतस्सिच्यते । स इमान् प्राणानाकाशान् (so all MSS) अभिनिवर्तते । तस्माद् समानस्यैव रेतस्सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते. This passage is discussed by Windisch in BKS GW, 59, p.115-116 and by Oertel in his Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §51 Ex. 5. Windisch proposes to emend आकाशान् in the clause स इमान् प्राणानाकाशानभिनिवर्तते which is not

favoured by Oertel ‘against the concurrent testimony of the MSS’. He thinks that “if the MSS-reading is retained आकाशान् must be taken in apposition to प्राणान् and the passage would mean : ‘He (viz. he who is about to come into existence) turns towards these breaths (which, in the macrocosm, are identical with) the ethereal spaces’; that is to say : when a human being is about to come into existence (तस्य संभविष्यतः) the प्राणाः of the future being enter the mother’s womb first (प्राणा अग्रे प्रविशन्ति) and before the seed is emitted into it (अथ रेतस्सिच्यते); it is toward these प्राणाः, which in the macrocosm correspond to the ethereal spaces (आकाशाः) that the future being turns (स [संभविष्यन्] इमान् प्राणानाकाशानभिनिवर्तते), and thus it comes to pass that the character and nature of the future being do not depend on the seed,—for the seed is uniform in character for all beings,—but on the character and nature of the प्राणाः which have entered the mother’s womb before the seed is cast and with which the सम्भविष्यन् has united (तस्माद् समानस्यैव रेतस्सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते)”. Also cf. KauṣUp II.14 and ChāndUp IV.10.5 for the connection of प्राण with आकाश.

- 9 So in all MSS.
 10 C ए for एव. Cf. JB I.321 तेषां यदेव
 गायत्र शिर आसीत् तत् समभवत्.
 11 C तस्मा.
 12 A B C तृष्टेन.
 13 Cf. PB V.1.2 त्रिवृच्छिरो भवति.
 14 The 'wings' of the mahāvratā-
 stotra are 15- and 17-versed (PB V.1.10
 पञ्चदशसप्तदशौ पक्षौ भवतः).
 15 B नैकविकविंशेन.
 16 C पुछनाधि.
 The 'tail' of the mahāvratā-stotra is
 21-versed (PB V.1.16 एकविंशं पुच्छं भवति).

- 17 The ātman is 25-versed (ŚBM
 transl., part IV, p. 283).
 18 C कीर्ताम्.
 19 C स्तोमैशिवैश्चान्तैनेतदहः.
 20 C परिमत्भाजां. The compound परि-
 माद्भाजन is not found in MW, VPK and
 Index Védique. Parimād is the 'name of
 16 sāmāns belonging to the mahāvratā-
 stotra' according to MW, but they are 13
 according to Eggeling, ŚBM transl., part
 IV, p. 283.
 21 B भवति.
 22 C omits '18'.

२.१९

'तद् एतत् सर्वपृष्ठं' सर्वस्तोमम्^३ अहः । तद् यद् एतेन सामनिधनेन सर्वाणि^४
 पृष्ठान्य अभिवदति तेन^५ सर्वपृष्ठम्^६ । अथ यद् एते ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश्च शिवाश्च
 शान्ताः परिमाद्भाजनं भवन्ति^७ तेन सर्वस्तोमम् । 'संपदा हेव' त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ^८
 'स्तोमाश्च अभिसंपद्यते' । सर्वपृष्ठेन^९ 'हास्य सर्वस्तोमैनेतेनाह्वा'^{१०} स्तुतं भवति य एवं
 वेद । तेन 'हैतेनैके ऽपि'^{११} तृतीयं कृत्वा स्तुवत एकं वावेदं सामेति वदन्तः । तेषां ह
 तेषाम्^{१२} अमुष्मिन् लोके^{१३} नैव शिरश्च चान्यानि चांगानि विज्ञायन्ते^{१४} ॥ १९ ॥

- 1 C haplogically omits तदेतत् सर्व-
 पृष्ठं...परिमाद्भाजनं भवन्ति.
 2 सर्वपृष्ठ 'provided with all the (six)
 prṣṭhas'. See Eggeling, ŚBM transl., part
 III, introd. p. xxi.
 3 सर्वस्तोम 'provided with all the (six)
 stomas', which are the trivṛt (9-versed),
 pañcadaśa, sapṭadaśa, ekavimśa, sapta-
 vimśa and the trayastrimśa (Caland's
 note 2 on PB XX.2.1).
 4 B सर्वा.
 5 B omits तेन.
 6 तद्वदेतेन सामनिधनेन सर्वाणि पृष्ठान्यभिवदति

- refers to तदेतत् सर्वाणि पृष्ठान्यभिवदत्येतेन साम-
 निधनेन in JB II.16 where the identification
 of the nidhanas of the rājana sāmān
 with the prṣṭha sāmān is given.
 7 A B C संपदा हेव.
 8 B त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ.
 9 A B स्तोमाभिसंपद्यते.
 10 C सर्वपृष्ठेन.
 11 A -नह्वा, C -नहा.
 12 C हैतेनैकेवि.
 13 A C अमुष्मिन् लोके, B अमुष्मिन् स्थलोके.
 14 B विज्ञायते, C विज्ञायन्ते.

२.२०

पिण्डाः^१ पिण्डा इव हि भवन्त्य अक्रताः^२ । यथाङ्गम् एव स्तोतव्यम्^३ । ते हेवा-

मुष्मिँल् लोके साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् संभवन्ति ।

अथ हेके सकृद् एव शीर्ष्णे हिं कुर्वन्ति—पराङ्^१ एतद् यच् छिर इति वदन्तः । त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः^२ । ते^३ त्रयोदश हिंकारास् संपद्यन्ते । एवं त्रयोदशस्य मास^४ उपासिर् इति । तद् उ ह शश्वन् न तथा^५ । त्रिर्^६ एव शीर्ष्णे हिं कुर्वन्तस्^७ त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः । ते पञ्चदश हिंकारास् संपद्यन्ते । पञ्चदशो^८ वा इन्द्रः । ऐन्द्रं महा-व्रतं^९ तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ॥ २० ॥

1 B पिण्डः.

2 So all MSS. अक्रताः for अक्रतवः like

RV पूतकृता side by side with पूतकृतः?

3 C स्तोतव्य.

4 A B भिन्, C हेवामुष्मिन्.

5 Cf. JB II.321 सर्व एव साङ्गास्तनवो-ऽमृतास्संभवामेति.....ते सर्व एव साङ्गास्तनवो-ऽमृतास्संभवन् । सर्व हेव साङ्गास्तनुरमृतस्संभवति य एवं वेद.

6 C पनाङ्. For पराङ् neut. see Wackernagel III p.231. The common form is पराङ्.

7 The other anga; are: the 'trunk'

(आत्मा), the two 'wings' (पक्षी) and the 'tail' (पुच्छ).

8 A B C तो.

9 मासः is the gen. sg. of मास.

10 'That is not always so', i.e., they do not always utter the sound *him* once for the 'head'.

11 A B C त्रिर्.

12 A C हिं कुर्वस्. Note the use of the participial form हिं कुर्वन्तः for the finite.

13 C पञ्चादशो.

14 C महाव्रतं.

२.२१

'तद् आहुर् नौधसम् एव तस्याहो^१ ब्रह्मसाम^२ कार्यम् इति । तद् ध तत् पक्षम् अनु-वदति^३ । रथन्तरम् एव इत्येतम्^४ एव कार्यम् इति । तद् उ ह तत् पक्षम् एवानुवदति । बृहद् एव पञ्चानिधनम् एव वामदेव्यं^५ कार्यम् इति । आत्मानं^६ हेव तद् अनुवदति । श्रायन्तीयम्^७ एव कार्यम् इति । न ह वै किं चन श्रायन्तीयम् अनुवदति । 'महाविष्टम्भम् एव^८ कार्यम् । 'तद् दिङ्निधनं^९ भवति । 'दिशो वै पृष्ठानि^{१०} । इयम् एव प्राची दिग् रथन्तरम् इयं बृहद्^{११} इयं वैरूपम् इयं वैराजम् अमूर् महानाम्नीर्^{१२} इमा रेवतयः^{१३} । दिग्भ्यो^{१४} वा एतस्मा अन्नाद्यं हरान्ति^{१५} । 'दिग्भ्यो वा अस्मा^{१६} अन्नाद्यं ह्रियते य एवं वद^{१७} । अथो हैषाम् एतनैव सर्वाणि पृष्ठानि ब्रह्मसामवन्ति भवन्ति^{१८} । तस्माद् उ हेतत् सामैतस्माद् अहो^{१९} नान्तरित्यम्^{२०} । तद् उ सतो बृहतीषु^{२१} भवत्य् उत्क्रान्त्या^{२२} एवानपञ्चाशय^{२३} ॥ २१ ॥

1 C तदाहुर् नौधसमेव तस्याहो. Naudhasa is the name of the sāman, Grām VI.1.37 composed on SV I.236 (Caland's note 2 on PB VII.10.2).

2 C ब्रह्मसा. Brahma-sāman is the

third prāṇa-stotra (Caland's note 2 on PB XII.4.19). Here different sāmans are prescribed because the day belongs to the second half of the year. It is to be noted that in the first half of the year the

sāman is the same (*i.e.* the abhivarta sāman) while the rk varies, and in the second half the rk is the same but the sāmāns vary (see Caland's note 1 on PB IV.3.4, and B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, p.73 note 6). Cf. JB II.14 अथ नैधसं प्रज्ञातं ब्रह्मसाम, JB I.313 नैधसं वा इयैतं वा ब्रह्मसाम.

3 C inserts महावैष्टम्भ after अनुवदति.

Pakṣa of the mahāvratā-stotra.

4 Śyaita is the sāman, Grām VI.1.62 composed on SV I.235 (Caland's note 1 on PB VII.10.2). According to PB VII.10.2 also śyaita is the brahma-sāman.

5 The five nidhanas of the vāma-devya are : (i) इह प्रजामिह रयिं रराणो, (ii) रायस्पोषाय सुकृताय भूयसे, (iii) अगन्म वाममिदं बृहत्, (iv) इदं वाममिदं बृहत्, (v) चराचराय बृहत् इदं वाममिदं बृहत्. Cf. PB V.2.10 अतिछन्दःसु पञ्चनिधनं वाम-देव्यं ब्रह्मसाम कायम्.

6 C आत्मानम्. 'Ātman' of the mahāvratā-stotra.

7 C श्रायन्तीम्. Śrāyantiya is the sāman, Grām VIII.2.5 composed on SV I.267 (Caland's note 1 on PB VIII.2.9). It is the brahma-sāman in JB I.352, II.198(203) श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम and PB VIII.2.9 also.

8 A महावैष्टम्भ, C महावैष्टम्भै. Mahāvaiṣṭambha is the name of the sāman, Grām VII.1.31 composed on SV I.261 (Caland's note 1 on PB XII.4.19). It is to be made the brahma-sāman. Cf. PB XII.4.19 महावैष्टम्भं ब्रह्मसाम भवति.

9 B तददिक्निधनं, C तदिन्निधनं. The word दिक्निधन is not found in MW and Index Védique though it occurs in PB X.10.1 and X.12.3. The finale of the mahāvaiṣṭambha is (SV, Calcutta ed., vol.I, p.542) दी२३४शाः^५, whence the adjective दिक्निधन.

10 C वृष्टानि.

11 C ब्रह्म.

12 Here the mahānāmnis=śakvara sāman. See Caland's note 1 on PB XIII.4.2 and Eggeling, ŚBM transl., part 5, p. 331, note 2.

13 See note 16 on JB II.1 and cf. बृहत्तयः in JB II.138-139(140-141).

14 A B दिग्भ्यो, C दिश्यो.

They bring food from the quarters (दिग्भ्यः) as the mahāvaiṣṭambha sāman is दिक्निधन.

15 C इरति.

16 A दिग्भ्योऽस्मा, B दिग्भ्यो अस्मा, C दिग्भ्यो वास्मा.

17 C वद.

18 C omits भवन्ति.

19 C अहो.

20 'Therefore this (mahāvaiṣṭambha) sāman should not be omitted (नान्तरित्यम्) from this day'. अन्तरित्यं is not found in the dictionaries, including VPK.

21 The mahāvaiṣṭambha sāman is chanted on stanzas in the satobhrati metre (12+8+12+8 syllables). See PB XII.4.22 and Śāyaṇa's comm. thereon.

22 A B भवत्युक्तान्या, C भवत्युक्तान्या.

23 A B C एवानपञ्चाशत्.

It is for stepping up and not falling down ('zum Hinaufschreiten, zum Nicht-hinabstürzen' Caland in Auswahl §156), because the satobhrati verses (40 syllables) on which mahāvaiṣṭambha the brahma-sāman is chanted have more syllables than the bhrati verses (36 syllables) on which the brahma-sāman is usually chanted (cf. Śāyaṇa's comm. on PB XII.4.22 तत्र हि बृहतीषु ब्रह्मसाम भवति । अस्मिन्नहनि तु सतो बृहती-ध्विति अधिकाक्षरत्वात् ताभ्यामहोभ्यामेतदहश्छित्तं भवति).

अनपञ्चाशत् is strangely not registered in MW and Index Védique though it occurs in PB XII.4.3, 10.2,3, XIV.4.1,6.3, 10.2, XVI.3.4, XVII.4.2, XX.7.1, XXI.9.14, XXIV.11.8, XXV.2.5 and JB I.135, II.29.

२.२२

तद् आहुर इलान्दम्^१ एवैतस्याहो^२ अग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । तस्यैषा कल्याण्य एव प्रशंसा । अतिरिच्यते^३ यद् व्यवच्छिन्न्युरामणीयं^४ तद् यद् अद्ः पक्षम् । इलान्दं^५ तद्^६ आर्भवस्य पवमानस्यानुष्टुभि कार्यं, यद् अभ्युदितं^७ तन् नेद् अन्तरयामेति^८ ।

वारवन्तीयम्^९ एव^{१०} कार्यम् इति^{१०} । तस्यैषा^{११} कल्याण्य एव^{११} प्रशंसा । निषिद्धम् इव तु यावद्^{१२} धैव कृत्वो^{१३} यजते^{१४} तावद्^{१५} बुभूषति^{१६} तावत् कामयते— श्रेयान्^{१७} स्यां श्रेयान् स्याम् इति । तद् आर्भवस्यैव पवमानस्य गायत्र्यां कार्यं^{१८},^{१९} यद् अभ्युदितं^{२०} तन् नेद् अन्तरयामेति^{२०} ।

^{२१}तद् उ वा आहुर यद् वावान्या^{२२} वाङ् नातिवदति^{२३} तद् एतस्याहो^{२४} ऽग्निष्टोमसाम^{२५} कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या^{२६} वाङ् नातिवदति । वाग् वै यज्ञा-यज्ञीयम्^{२७} । कुतो हि वाग् वाचम् अतिवदिष्यति । तस्माद् एतस्याहो यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम^{२८} कार्यम् इति । अथैतच्च चतुस्त्रिंश-संमितम् अनुष्टुभि^{२९} कुर्वन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः^{३०} । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः^{३१} । सप्रजापतिका^{३२} एवैतेन देवाः^{३३} ऋध्नुवन्ति । अथ यद् आरम्भणीयं^{३४} ऽहंस् त्रयस्त्रिंशत्संमितं^{३५} भवति देवता एव तेनर्ध्नुवन्ति^{३६} । अथैतेन सप्रजापतिका एवैतेन देवता अन्तत ऋध्वाप्सो-सिष्ठन्ति^{३७} ॥ २२ ॥

INTRODUCTORY

This section gives three agniṣṭoma-sāmāns: (i) ilānda, (ii) vāravantiya, and (iii) yajñāyajñīya. PB V.3 gives these in a different order. There the yajñāyajñīya occupies the second place and the vāravantiya comes at the end. But yajñāyajñīya is usually placed at the end of an agniṣṭoma (JB 1.310 वारवन्ति यज्ञायज्ञीयमन्ततः क्रियते).

1 For the ilānda sāmān see Caland's note 1 on PB V.3.1.

2 C अवैतस्याहो, B omits -हो. एतस्याहः 'of this mahāvratā day'. Ilānda is the agniṣṭoma-sāmān of the mahāvratā in PB V.3 also.

3 A B तुरिच्यते, C रिच्यते. Reading is uncertain.

4 A यद्व्यवच्छिन्न्युरामणीयं, B यद्यवच्छिन्न्युरामणीयं, C यद्व्यवच्छिन्न्युरामणीयं.

5 B C इलान्द.

6 A B C तद्.

7 B अभ्युदि. Cf. JB II.9 याभ्युदिता प्रति-पत् तां नेदन्तरयामेति.

8 Here all the MSS read तन्नोन्तरयामेति. Further on (note 20) तन्नोदन्तरयामेति of A is replaced by तन्नोदन्तरयामेति in the other two.

9 Vāravantiya is the name of a sāmān. According to Caland's note 1 on PB V.3.8 "vāravantiya sāmāns are Grām I.1.30, VIII.2.17, XV.2.12, 13. Probably, the first of these is meant, cf. notes on [PB] XVII.5.7 and XVIII.6.16".

10 C कार्यमेवति.

= वारवन्तीयमेवैतस्याहोऽग्निष्टोमसाम कार्यमिति. Cf. PB V.3.8 वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यम्, JB I.352 वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम.

11 C कल्याण्यैव.

12 B याद्.

13 Mark the separation of यावत् and कृत्वः. It is also separated in JB III.286 तदु वा आहुयर्वादै कृत्वो यजते तावद् भूषति तावत् कामयते श्रेयान् स्यां श्रेयान् स्यामिति.

14 A B C यजतो.

15 A B C तावत्. तावत् = तावत्कृत्वः correlative of यावत्कृत्वः.

16 B बभूषति.

17 B श्रेया.

18 B कार्यम्.

19 A C यदद्यदितं, B यदियुदितं. See note 7.

20 A तन्नोदन्तरयामेति.

21 JB II.142(144) is identical verbatim: तदु वा आहुयर्वादान्या वाक् नातिवदति तदेतस्याहो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या वाक् नातिवदति । वाग्वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि वाग्वाचमति-वदिष्यति । तस्मादेतस्याहो यज्ञायज्ञीयमेवाग्निष्टोमसाम कार्यमिति. Cf. PB V.3.6-7 यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कार्यम् ॥ यद् वा अन्या वाक् नातिवदेत् तदग्निष्टोमसाम कार्यम् । न वै वाग्वाचमतिवदति । वाग्यज्ञायज्ञीयम् । वाच्ये-वान्ततः प्रतितिष्ठन्ति.

22 A B C वावा अन्या.

23 B नोतिवदति.

24 A B C -हो.

25 C omits कार्यम्....साम.

26 B वावन्त्या.

27 Yajñāyajñīya is the voice (वाक्) because its nidhana is वाक् (JB I.285 वागिति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम्, Śāyana's comm. on PB V.3.7 यज्ञायज्ञीयं च वाक्निधनत्वाद्वागेव).

28 B -मी.

29 The thirty-three gods are enumerated in JB II.77.

30 C चतुस्त्रिंश.

31 C संप्रजापतिका.

32 A C देव, B देवी.

33 A B हान्, C हास्त्रयस्त्रिंशसम्मिन्.

34 C तेन स्तुवन्ति.

35 A B ऋध्वाप्तोस्तिष्ठन्ति, C ऋध्वाप्तोस्तिष्ठति. The use of the -toh infinitive (आप्तोः) in an absolutive sense does not appear to be possible. Cf. ऋध्वाप्तोस्तिष्ठन्ति in JB III.233.

२.२३

तद् आहुः कां देवतां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्ति^१ काम् अनूत्तिष्ठन्तीति^२ । स ब्रूयाद्^३ अग्निं देवतानां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्त्य् आदित्यम् अनूत्तिष्ठन्तीति । तस्माद् दीक्षितान् सत आहुर् आसत इति, यद्य् अपि ते शयीरन्^४ अथोत्तिष्ठेयुः^५ । अग्निर् हि देवानाम्^६ आसीनानां श्रेष्ठः । अग्निदेवत्या^७ हि तर्हि भवन्ति । तस्माद् उत्थितान् सत आहुर् 'उदस्थुर इति' यद्य् अपि त आसीरन् अथो शयीरन् । आदित्यो हि देवानाम्^८ उत्थितानां श्रेष्ठः । आदित्यदेवत्या^९ हि^{१०} तर्हि भवन्ति ।

तद् आहुः के^{११} भूत्वोत्तिष्ठन्तीति^{१२} । स ब्रूयान् मनुष्या भूता दीक्षन्ते देवा भूत्वोत्तिष्ठन्तीति ।

त^{१३} एतद् ऋग्रेतसं^{१४} यजुरेतसं^{१५} ब्रह्मणि योनौ^{१६} रेतो दधतो यन्ति । अग्राश् एव तद् आहुतीभिर् अभिजुह्वतो^{१७} यन्ति । तस्माद् दीक्षोपसत्सु^{१८} वीथ ग्लायन्ति^{१९} । तरुणम् इव तर्हि रेतो भवति । तस्माद् उ स्त्री^{२०} रुह्मदिनी^{२१} वीथ ग्लायति^{२२} । तरुणम् इव हि तर्हि रेतो भवति । तान् स्तुतिशस्त्रैस्^{२३} त्रिर्^{२४} वर्धयन्तो ऽभिगृण्वन्तो^{२५} यन्ति । तस्माद्^{२६} गर्भा अनश्रतस् संभवन्ति ॥२३॥

1 अनु + नि + √सृ is not found in | MW. अनुनिषद् is attested as a noun in

the Vādhūla (Acta Orientalia II p.157).

2 A अनु.

3 A B C त्रयद्.

4 A B C शयिरम्.

5 So in all the MSS. Is it to be corrected to अथो तिष्ठेयुः (cf. अथो infra), or to the still better reading अथो उत्तिष्ठेयुः? In the latter case it would be an instance of double sandhi.

6 C देवतानाम्.

7 The word अग्निदेवत्य is not found in MW and Index Védique though it occurs in SB V.7 and AV-Parīṣiṣṭa (Bolling-Negelein ed.) I.4.1. Cf. अग्निदेवत in SBM XIV.6.9.25.

8 A असत. For सतः compare supra दीक्षितान् सतः (no v.l.).

9 A ऊदस्थुरिति, C ऊदस्थुरिति.

10 B C देवनाम्.

11 आदित्यदेवत्य is not found in MW and Index Védique though it occurs in PB XV.5.9. Cf. आदित्यदेवत in SBM XIV.6.9.21.

12 A B इ. Cf. supra अग्निदेवत्या हि तर्हि भवन्ति.

13 A B को.

14 A B C भूवोतिष्ठन्तीति.

15 A एतदग्नेतसं, B एतदुग्नेतसं, C एतद्भग्नेतसं.

16 A C यजरेतसं. ऋग्नेतस् and यजरेतस् are not found in MW, VPK and Index Védique.

17 C योत्रो.

18 C अभिजुवतो.

19 B दीक्षितोपसस्तु, C दीक्षोपसस्तु.

20 B ग्लायन्ति, C ग्लायन्ति. वीव (=वि + इव) ग्लायन्ति. वि goes with ग्लायन्ति.

21 C क्षि.

22 A C दुहदिनी. There are two forms दुहदिनी and दुह्दिनी. With दुहदिनी cf. दौहदिनी in Sūśruta I.322.12 (which is derived from दौहद=दोहद). With दुह्दिनी cf. दौह्दिनी in Bhāvaṇaparakāśa (from दौह्द=दोहद). See Lüders, Nachrichten Göttingen 1898 p. 3 on the etymology of दोहद. Our passage is the sole attestation of दुह्दिनी or दुहदिनी in the Vedic language. Sūśruta seems to favour the reading दुहदिनी 'a woman having two hearts'.

23 C वीप ग्लायन्ति. See note 20.

24 स्तुतिशस्त्र, according to MW, is a wrong reading for स्तुतशस्त्र 'stotra and śāstra' (in ritual स्तुत=स्तोत्र). Note the pl.

25 C omits त्रि.

26 C भिश्रवन्तो.

27 A B C तस्मात्.

२.२४

१त ऋक्मया यजुर्मयान् २ साममया ब्रह्ममया हिरण्मया ३ अमृतास् संभवन्ति ३ । ऋक्मयो ह वै यजुर्मयस् साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयो ऽमृतस् संभवति ४, "ऋक्मयान् अस्यास्थानि" भवन्ति य एवं वेद । तान् उक्ताता ५ पुरस्तात् संवत्सरस्य ६ जनयित्वा होत्रे प्रयच्छति । तान् होता सूक्तैस् सूते ७ । तत् सूक्तानां सूक्तत्वम् । 'ताम् छत्रैः' प्रशास्ति ८ । तच्च छत्राणां शस्त्रत्वम् । तान् उक्थैर् ९ उत्थापयति १० । ११तद् उक्थानां उक्थत्वम् १२ । तेभ्य एतद् देव्यं मध्वं अशीतीर् १३ अघ्राद्यं प्रयच्छति । मधु हास्यास्मिन् च लोके ऽमुष्मिन् चाग्नौ १४ भवति य एवं वेद । अक्षरेणाक्षरेणो १५ हास्मै विद्यान् सर्वान् कामान् बुद्धे १६ । तस्मात् संवत्सर एव शस्यं संवत्सरे प्रोच्यम् । तस्माद् १७ ब्राह्मणो हतो न स्तायाद्भवति १८ । तस्माद् रेतस् सिक्तं न स्तायाद्भवति । तस्माद्

उ हवं^{२०} विद्वान् न स्तायाद्भवति । अशीतिभिर् वै देवा इमान् लोकान् इमान् अभ्यन आशुवत^{२१} । ^{२२}तद् अशीतीनाम्^{२३} अशीतित्वम् । तिसृभिर् एवेमं लोकम् आशुवत^{२४}, तिसृभिर्^{२५} अन्तरिक्षं, तिसृभिर्^{२६} अमुं, चतसृभिर् एव दिश आशुवत, चतसृभिर् अवान्तरदेशान्, ^{२७}एकयामूम् ऊर्ध्वा^{२८}, द्वाववाशीतयो^{२९} ऽभवन् । नव प्राणाः^{३०} । अशुते प्राणान् । सप्राणस्^{३१} संभवति । सर्वयुर्^{३२} एति । नाकामो न्नियते^{३३} ॥ २४ ॥

1 Cf. JB I.2 सोऽत (v.l. ते सात) आहुति-मयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयं श्रोत्रमयो वाक्मय ऋक्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्यमयोऽमृतस्सं-भवति । अमृता हैवास्य प्राणा भवन्ति । अमृतशरीरमिदं कुरुते । सोऽमृतत्वं गच्छति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति, JB I.47 सोऽत (no v.l.) आहुतिमयो मनो-मयः प्राणमयश्चक्षुर्मयं श्रोत्रमयो वाक्मय ऋक्मयो यजुर्मय-स्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्यमयोऽमृतस्संभवति, JB III. 339 स मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयं श्रोत्रमयो वाक्मय ऋक्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्यमयोऽमृतः प्रजा-पतिस्संभवत्.

2 A B C यजुर्मया.

3 B C अमृतस्संभवति.

4 B C संभवति.

5 C ऋक्मयास्यास्थानि. Note the use of the Vedic form अस्थानि (Wackernagel, III §158a, p.302; Over en uit het JB p.17) which occurs in JB I.252, 345, 347 also.

6 C उत्गाता.

7 A C संवत्सरस्य.

8 A B C Wh सूतेति.

9 B ताच्छत्रं.

10 A C प्रतिशस्ति.

11 C उत्थेर्.

12 Wh उत्थापयन्ति.

13 C तदुत्थानामुत्थित्वम्. Cf. JBI.179 ते देवा असुरानन्वभ्यत्रायन् । तानसुरानेतैरेवोक्तैः प्रत्युद-तिष्ठन् । यदुक्तैः प्रत्युदतिष्ठन्तदुक्तानामुत्थित्वम् and TB II.2.8.7 उक्त्येवदुत्थापयन्, तदुक्तानाम् (read so instead of उक्त्यानाम् of the Bibl. Ind. ed.) उक्त्यवत्.

14 B अशीतिर्.

15 C चान्तं.

16 Wh अक्षरेणाक्षरेण.

17 C दुष्टे. Note the use of the Vedic

form दुष्टे which occurs in JB at I.19, 159, 236, 256, II.3, 114, 215, 410, III.157, 328, 378 also.

18 A B C तस्मात्.

19 A B C स्तायाद्भवति. स्तायाद्भवति is of uncertain meaning and derivation. It is new to MW. Prof. Renou, in his Index Védique, tentatively translates स्तायाद्भू by 'so raidir (?)', following the Dutch translation 'verstijven (?)', given by Caland in Over en uit het JB, p.24. See Prof. Oertel, JBR p.103 (under the √स्ता), where he compares it with स्तायद् in AV IV.16.1 and VII.108.1. Prof. Renou informs me that our word has nothing to do with स्तायद् in AV, but it is a phonetic variant of √स्त्यै 'to coagulate, become rigid'. The termination -at is not easily explicable; the ancient form must have been *स्तायाभू (afterwards स्तायाद्भू by the influence of particles in -d).

20 C हेवं.

21 See note 39 on JB II.14.

22 C तदीतीनाम्.

23 B आशुवतं.

24 B तिसृभिर्.

25 A B तिसृभिर्.

26 A B एकयामूर्ध्वा, C एकयामूर्ध्वा.

27 All the MSS read त्वानव which is to be corrected to दानव and not to दिनव. दानव 'eighteen'. द्वा- as a multi- plicative is new. द्वि- is expected in this role.

The total 18 is arrived at by adding up the following items : 3 (तिसृभिरेवेमं लोकम्)

+3 (तिसृभिरन्तरिक्षम्) +3 (तिसृभिरसुं [लोकं])
+4 (चतसृभिरेव दिशः) +4 (चतसृभिरवान्तरदेशान्)
+1 (एकयामूध्वान्).

28 Cf. ŚBM VI.3.1.21, VI.8.2.10, PB VII.7.6 नव प्राणाः (cf. PB VI.8.3 and Caland's note 1 on PB VI.2.2); AB IV.16, GB I.4.6, KB VII.10, SB III.12, PB IV.5.21, XIV.7.6 नव वै प्राणाः; ŚBM VI.4.2.5, VIII.4.3.7 नव वै प्राणाः सप्त शीर्षेन्नवाञ्चौ द्वौ, ŚBM I.5.2.5, V.4.1.13, XI.2.1.3 नवमे पुरुषे प्राणाः; KS IX.16, XX.11 (=Kap XXXI.13), XXVII.9, TS III.5.10.2, V.3.2.3, VI.1.1.8, VI.6.2.1, VII.4.11.4, VII.5.8.2, VII.5.15.2, TB I.3.7.4, I.8.5.3, II.2.1.7, III.9.6.3, TĀ V.5.9, JB I.132, II.358, 431, III.176, 206 नव वै पुरुषे प्राणाः; JB III.318 नव पुरुषे प्राणाः.

29 A B C संप्राणस्.

30 A B सर्वमायुर, C and Wh (without v.l.) read सर्वायुरेति. सर्वायुष्ट in §31 justifies the reading सर्वायुः. But सर्वायुः with √इ is not found in the other Brāhmaṇas. Instead they always show सर्वमायुः JB I.100, 111, 166, 232, 261 (bis), 300, 309 (bis), 328, 334, 362, II.232 (237), III.110, 318, 330 (ter), 350, 377, JUB I.3.1, PB II.2.2, II.15.3.4, III.6.3.4, VII.1.9.10, VII.5.18, IX.9.4, XX.16.4, XXI.15.6, XXII.2.2, XXII.12.23, XXIII.12.3.4, XXIV.19.2, AB

I.5.6, II.7.13, II.21.4, II.30.6, III.8.10, III.14.4, III.34.10, IV.7.9, IV.10.16, VIII.11.9.10, VIII.25.2, KB XIII.5, XIII.9, XIV.4, GB II.2.19, II.3.6.7, TS I.5.9.5, II.2.3.2.3, II.3.2.1, II.3.11.1.5, II.5.2.4, II.5.7.4.5, III.2.1.2.3, V.1.5.7, V.6.2.2, V.6.3.1, VI.4.6.4, VII.3.3.1, TB I.7.7.5, II.2.8.8, II.3.9.1.2, III.10.9.17, III.12.5.13, ŚBM II.1.3.4 (=ŚBK I.1.3.3), II.1.4.9 (=ŚBK I.1.4.9), II.2.2.14, II.4.2.6 (=ŚBK I.3.3.6), IV.2.4.7, VI.7.4.2, VII.4.2.18, VIII.1.4.6, IX.1.1.33, IX.1.2.7, IX.5.1.10, X.2.6.6.19, X.4.3.1.2, X.6.1.4-9.11, X.6.5.8, XI.4.3.20, XI.8.3.6, XII.1.1.7.11, XII.2.2.5, XII.3.4.11, XII.7.3.16, XIV.5.1.11.12, XIV.6.3.2, XIV.9.4.13-17, MS I.4.7, I.5.14, I.8.4, I.9.5(bis), II.2.2(bis), II.3.5, III.7.3, IV.1.14, IV.2.1.2, IV.6.6, KS VII.6 (=Kap V.5), IX.13(bis), X.4, XI.8, XIX.5 (=Kap XXX.3), XXI.2 (=Kap XXXI.17), XXII.10 (=Kap XXXV.4), XXVI.9 bis (=Kap XLI.7 bis), XXVII.4 (=Kap XLII.4), XXVIII.1 (=Kap XLIV.1), KS XXIX.1 (=Kap XLV.2), XXXII.3 (bis), XXXV.16 (=Kap XLVIII.14), XXXVII.14.

31 C मृयते.

२.२५

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तस्यै^१ बृहद्रथन्तरे^२ पूर्वौ^३ पादौ, वैरूपवैराजे अपरौ^४, शाकवरैरेवते अनूच्यानि, ऋचः^५ प्राचीनम् आताना, यजूंषि तिरश्चीनं, सामान्यं^६ आस्तरणं, वाकोवाक्यम्^७ अतीरोका^८, 'श्रीर् उपबर्हणम्'^९ । तस्यै प्रजापतिश् च बृहस्पतिश् च^{१०} पूर्वौ पादाब् आधारयेतां, सोमश् च वरुणश् चापरौ ।^{११} तस्याम् एतम् आदित्यम् अभ्य-
विञ्चन्त^{१२} । वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय^{१३} विश्वे देवान् साम्राज्याय मरुतस् सार्ववश्याय साध्याश् चापत्याश् च पारमेष्ठ्याय^{१४} । तन् न हैतावत् कयाचन देवतया जितं^{१५} यावद् आदित्येन । ये हि सुता देवानाम्^{१६} आसंस् त एनम् असुवत । तस्मिन् दिशो अपित्वम् ऐच्छन्त^{१७} यथा राजानि^{१८} विजितिन्य अपित्वम् इच्छन्त^{१९} एवम् । तां^{२०} अन्नधीत्^{२१} —^{२२} प्रदानं मे^{२३} प्रयच्छतेति^{२४} । सेयं प्राची दिक् प्रायच्छन्^{२५} मद् उदयेत्य

अहश्च च सत्यं च । माम्^{२३} अभ्य उदयेत्य ऊर्ध्वा^{२३} दिक्^{२४} प्रायच्छत्^{२५} क्षत्रं च राष्ट्रं च ।
माम् अभ्य अपक्रामेति^{२६} दक्षिणा^{२७} दिक् प्रायच्छद् अन्नं च रथं च । माम् अभ्य अपक्रामेत्य
उदीची दिक् प्रायच्छद् रूपं च वर्णं च । समया माम् अयेत्य अन्तर्दिक्षं प्रायच्छत्^{२८} प्रकाशं
चासंबाधं^{२९} च । माम् अभ्य अस्तम् अयेति प्रतीची^{३०} दिक्^{३१} प्रायच्छद् ऋतं^{३१} च रात्रिं^{३२}
च । अनु माम् आ तपेति^{३३} पृथिवी प्रायच्छत्^{३४}—॥ २५ ॥

For this section cf. PB V.5, DSS X.4.7-8 and AB VIII.12-14. §§25 and 26 have been edited by Prof. Caland in *Auswahl* §117.

1 तस्ये is syntactically equivalent to the genitive (तस्याः).

2 A B C बृहद्वृथन्तरे.

3 A B C पूर्वो.

4 A B C अपरो.

5 C ऋचाः.

6 C समान्य.

7 C वातोवाक्यम् (त and क are confused in the Grantha script). On वाको-वाक्य see Eggeling, *SBM* XI.5.6.8, note 3.

8 A B अतीरोको, C अतीरोका. अतीरोक = अतिकाश (*Auswahl* §117, note 9).

9 C श्रीरूपवर्हणम्.

10 C adds नू after it.

11 A तस्यनमेतमादित्य-, C तस्यनमेतदादित्य-मभ्यषिञ्चन्त्य. Cf. JB III.152 तस्मा एतां राजासन्दी न्यदधुः । तस्यामेनमभ्यषिञ्चन्त—वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय विश्वे देवास्तस्माज्जाय मरुतस्तार्वाण्याय साध्याश्चाप्याश्च पारमेष्ठ्याय, and JB III.366-367 तस्मै जातयेतां राजासन्दी न्यदधुः । तस्यामेनमभ्यषिञ्चन्त—वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय विश्वे देवास्तस्माज्जाय मरुतस्तार्वाण्याय साध्याश्चाप्याश्च पारमेष्ठ्याय.

12 A C स्वाराज्याय.

13 B पारमेष्ठ्याय.

14 Note the use of the instrumentalis agentis with the participial form of √जि as in KB XXIII.4, instead of the genetivus agentis which is commoner: JB I.182 (*Auswahl* §67, p.73), II.215 (bis), *SBM* I.6.3.26 (सर्वं म आप्तमसत्सर्वं जितं), I.7.2.5 (तस्य सर्वमाप्तं सर्वं जितं), II.5.4.10,

IV.5.1.11, IV.6.4.4, IV.6.9.20, VI.7.3.5, XII.5.2.8,13, *SBK* I.3.4.11, I.5.3.10, JUB I.10.8, I.31.10, III.33.8, TB III.10.9.3.

15 C देवतानाम्.

16 C ऐच्छन्त.

17 A B विजितिन्य-, C विजितिन्यपित्वमिच्छन्त.

18 ताः sc. दिशः acc. pl.

19 B अब्रवी.

20 C प्रदानमेम.

21 B प्रायच्छतेति, C प्रयच्छतेति.

22 C प्रायच्छत्.

23 A B अभ्युदेत्यूर्ध्वा, C अभ्युदेन्यूर्ध्वा.

24 After it C inserts एनमसुवत तस्मिन्नि-शोपित्वमैच्छत यथा राजनि विजितिन्यपित्व.

25 B प्रायच्छ, C प्रायच्छत्.

26 C अभ्युपक्रामेति.

27 A B दक्षिण.

28 B प्रायच्छ, C प्रायच्छत्.

29 A चासम्बाधं.

30 C उदीची.

31 C प्रायच्छद्रतं.

32 So emended by Caland in *Auswahl* §117. A B C-रात्रं.

33 A B C तवेति.

The verbal phrase अनु + आ + √तप is new to MW and PW. Renou translates it as 'répandre de la chaleur sur' in his *Index Védique*.

Oertel has translated अनु मामातपेति... प्रायच्छत् (JB II.25-26): "The earth bestowed on him (=āditya) rest and unyoking (saying): 'Heat me all along', then the waters considered themselves better, they bestowed on him journeying and going-forth (saying): 'We will heat (viz. with the reflected rays of the sun)

toward thee' " (Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, p.330).

34 This sentence is completed in the next section.

२.२६

—क्षेमं च विमोक्तं च । अथ हाप श्रेयसीर् मेनिरे । ताः प्रति त्वा वयम् आतपाम्^१ इति यात्रां^२ च प्रयां च प्रायच्छन् ।^३ अङ्गिर ह^३ वा एष एतद् एत्य् अपाम् एवायेनन^४ । तासाम् एतासाम् ऊर्ध्वां छायाः^५, प्रति हैनं तद् आतपन्ति^६ । स एवम् एता दिश उपाप्नोति^७ । अस्यै प्राच्यै^८ दिश उदेति । अभ्य उदेतीमाम् ऊर्ध्वां^९ दिशम्^{१०} । षड् इत्थं^{११} मास^{१२} एति, षड् इत्थम् । समयान्तरिक्षम्^{१३} एति । अभ्य अस्तम् एतीमाम्^{१४} अपरां दिशम् । अन्व इमां पृथिवीम् आतपति । तद् यथा पतिर् जाया अनुसञ्चरेद् एवम् एवैना एष एतद् अनुसञ्चरति ।

स ऐक्षताहम् एवेदं^{१५} सर्वं संवृणजा^{१६} इति ।^{१७} स वशम्^{१८} एव दिव^{१९} आदत्त, क्षत्रं नक्षत्राणाम्^{२०}, आत्मानम्^{२१} अन्तरिक्षस्य, रूपं वायोर्, आह्वां^{२२} मनुष्याणां, चक्षुः^{२३} पशूनाम्, ऊर्जम् अपां, रसम् ओषधीनां, चरथं^{२४} वनस्पतीनां, शिश्रं^{२५} वयसाम्, अक्षिषम् अक्षरं^{२६}, हृदयं पृथिव्यै, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनयितुं वाचस्, सङ्गमं पितृणां^{२७}, भां^{२८} चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त, तद् आदित्यस्यादित्यत्वम्^{२९} । स य एतद् एवं वेदैष^{३०} एवादित्यो भूत्वैतस्यां राजासन्ध्याम् आस्ते ॥ २६ ॥

1 प्रति + आ + √तप is a new verbal phrase, which has been translated by Prof. Renou in his Index Védique as 'briller en face'.

2 O यात्रां (य and य are easily confused in the Grantha script).

3 A B C अत्भिर्ह. ह is omitted in Auswahl §117.

4 See Auswahl §117, note 12.

5 A B ऊर्ध्वाच्छायाः, C ऊर्ध्वछायाः.

6 A B C आतपन्ति.

7 C उपाप्नोति.

8 In अस्यै प्राच्यै note the dative form in place of the ablative.

9 A B C ऊर्ध्वा.

10 A B C निशम्.

11 See Auswahl §117, note 14.

12 मासः is the acc. pl. of मास.

13 B समाया.

14 C एतिमाम्.

15 A षड्.

16 A C सम्मृणजा, B सममृणजा.

17 Cf. JB III.357 स वशमेव दिव आदत्त क्षत्रं नक्षत्राणामात्मानमन्तरिक्षस्य रूपं वायोराशं मनुष्याणां चक्षुः (so all MSS) पशूनामूर्जमपां रसमोषधीनां चरथं (all MSS read चरसं) वनस्पतीनां शिश्रं वयसामक्षिमग्नेर्हृदयं (so all MSS) पृथिव्यै गन्धं हिरण्यस्य स्तनयितुं वाचस्संगमं पितृणां भां (so all MSS) चन्द्रमसः । तद्यदेतेषां भूतानामादत्त तदादित्यस्यादित्यत्वम्.

18 A C पशम् (प and व are easily confused in the Grantha script), B वंशम्.

19 C दिशव.

20 He TOOK AWAY the *kṣatra* of the *nakṣatras* and that is why they are called *NAKṣatras*. Cf. ŚBM II.1.3.18-19.

21 C आमानम्. Here आत्मा means 'body'.

22 A B C आह्वा.

23 C चक्षु.

24 All the MSS, including those consulted by Caland, read चरसं. In the parallel JB III.357 too चरसं has no v.l.

Moreover, चरथ is not found in the other Brāhmaṇas, except AB II.2 which Sāyaṇa takes as च and रथ.

25 A B C शिस्तं.

26 A B अघ्न, C अघ्ननु.

27 C पितृणा.

28 C भं. भा is also used in the Brāhmaṇa prose besides भास्, e.g. ŚBM IX.4.1.9, XI.8.3.11 (भां).

29 For the derivation of आदित्य from आ+√दा cf. JB III.357 तद्यदेतेषां भूतानामादत्त

तदादित्यस्यादित्यत्वम्, JUBIV.2.9 तदादित्यानाम् । प्राणा वा आदित्याः । प्राणा हीदं सर्वमाददते, TB III.9. 21.2 यदसुराणां लोकानादत्त तस्मादादित्यो नाम, ŚBM II.1.2.18 तेषामेष उच्यते वीर्यं क्षत्रमादत्त तस्मादादित्यो नाम, ŚBM XI.6.3.8 एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति । ते यदिदं सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति, JB II. 77 एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति । तस्मादादित्या इति. A different etymology is given in AB III.34 तस्य यदेतसः प्रथममुदीप्यत तदसावादित्यो ऽभवत्.

30 B वेदे.

२.२७

न ह ब्रूयात्—सत्रम् आसिष्य इति । श्रमिष्यामीत्य^१ एव वक्तव्यम् । द्वे ह वाच देवते^२ सत्रम् आसाते^३ प्राणापानाश्च एव । तयोस् सो ऽभ्यारोहः । तद् यत् ताश्च इदं सत्रायते तस्मात् तौ सत्रसदौ । तस्माद् उ^४ श्रमिष्यामीत्य^५ एव^६ वक्तव्यम्^७ । तस्यैष इलोकः^८—

सप्तर्षयः प्रतिहितास्^९ सुभूते

सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टौ ।

सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आपो

ऽस्वप्नजौ सत्रसदौ यत्र देवाः ॥^{१०}

इति । सप्तर्षयः^९ प्रतिहितास् सुभूत इति पुरुषो वै सुभूतम् । त इमे सप्तर्षयः प्रतिहिताः प्राणा^१ एव । सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टाश्च इति बहुधा ह्य एतौ निविष्टौ पश्यन्ति यत् प्राणापानौ^{१०} । सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आप इतीमा द्वयीर्^{११} ^{१२}आप इमा द्वयीर्^{१३} इमा एका इमा द्वयीर् अवाचीः । अस्वप्नजौ सत्रसदौ यत्र देवा इत्य एते एव ते देवते । स य एतद् एवं वेद^{१३}—॥ २७ ॥

1 C श्रमिष्यामित्य.

2 A सत्रमासाते, C सत्रसासाते.

3 C श्रमिष्यामीत्तेव.

4 C वक्तव्य.

5 C इलोक.

6 A B C प्रतिहिता.

7 Cf. VS XXXIV.55

सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे

सप्त रक्षन्ति सप्तप्रमादम् ।

सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र

जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवाः ॥

8 C interpolates इयन्ति यत्प्राणापान

सप्तैत.

9 C प्रणा.

10 Cf. JUB III.2.13 बहुधा क्षत्रैश्च निविष्टो यत्प्राणः.

11 C द्वयीर्.

12 A reads अवाचीर् for आप इमा द्वयीर्, B omits आप इमा द्वयीर्.

13 This sentence is continued into the next section.

२.२८

—यदि च स ह सत्त्रम् आस्ते यदि च नाथ हास्यासितम्^१ एव सत्त्रं भवति । य उ एवं विद्वाञ्छ्रमम् उपपरैत्य^२ एते एवास्य देवतं^३ भागात् सत्त्रम् आसाते सो ऽनार्तस्^४ संवत्सरस्योद्वचं गच्छति^५ ।

^१असाव् एव संवत्सरो यो ऽसौ तपाति । तस्य यद्^६ भाति तत् संवद्^७, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सर इत्य् अधिदेवतम्^८ । अथाध्यात्मम् । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्^९, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । तस्यैष श्लोकः—

मद् एवोदेति^{११} सूर्यो ऽस्तं^{१२} ^{१३}मद् उ^{१३} च^{१४} गच्छति ।

मां सर्वे देवा अन्वायन्ता माम् उ नाल्येति किं चन ॥

इति । मद् एवोदेति^{११} सूर्य इत्य् एवंविदो ह वाव सूर्य उदेति । अस्तं^{१२} मद् उ च गच्छतीत्य् एवंविदो^{१३} ह वावास्तम् एति । मां सर्वे देवा अन्वायन्ता^{१४} इत्य् एवंविदं ह वाव सर्वे देवा अन्वायन्ता । ^{१५}माम् उ^{१६} नाल्येति^{१७} किं ^{१८}चनेत्य् एवंविदं^{१९} ह वाव न किं चनात्येति^{२०} ॥ २८ ॥

1 C हास्यासितम्. ह + अस् + आसितम्.

2 A छ्रममुपपरैत्य, C चमुरवपरैत्य.

3 एते एव देवते refers to प्राणापानां of JB II.26 द्वे ह वाव देवते सत्त्रमासाते प्राणापानावेव.

4 C नार्त.

5 C गच्छति. Cf. JB II.29,44,56 अनार्त एव संवत्सरस्योद्वचं गच्छति, JB II.43,52 अनार्त-स्संवत्सरस्योद्वचं गच्छति, ŚBM III.1.1.12, III.1.3.23, III.2.4.12, III.4.3.18 यज्ञस्योद्वचं गच्छति, ŚBM III.2.4.12 यज्ञस्योद्वचं गच्छति, ŚBM III.4.3.18 यज्ञस्योद्वचं गच्छेमेति यज्ञस्योद्वचं गच्छानीत्ये-वैतदाह, ŚBM XIII.4.2.17 एतस्योद्वचं गमिष्यन्ति, ŚBM IV.6.8.2 यज्ञस्योद्वचं गत्वा, TS III.4.3.6 अनार्त उद्वचं गच्छति, TS VII.5.1.3 अनार्ता एवोद्वचं गच्छन्ति, ŚBM XIII.1.6.3, TB III.8.9.4 उद्वचं गच्छन्ति.

6 Cf. the parallel JB II.60.

7 A B C यत्.

8 A B C संपद् (in the Grantha script प and व are easily confused).

9 अधिदेवतम् is used several times in the ŚBM and JUB. It is not to be emended to अधिदेवतम्.

10 A संपद्, C वेत्.

11 B एवेदेति.

12 A B C स्त (S not being used in our MSS).

13 A मुद्, B C मूद्.

14 B C प.

15 C अस्तम्.

16 C एविदो.

17 After it A B C insert इत्येवंविदं ह वोदेति सूर्य इत्येवंविदो ह वाव सूर्य उदेत्यस्तम् मद् उ च गच्छतीत्येवंविदो ह वावास्तमेति मां सर्वे देवा अन्वायन्ता. This insertion is clearly a complicated dittography.

18 C मामा.

19 A B C नान्येति.

20 C चनेत्येवंविदं.

21 C चनात्येदि.

२.२९

तद् आहुः किं संवत्^१ किं सरं^२ किम् अयनम् इति । स ब्रूयात् प्रय्य एव विद्या संवत्^३ । तां हि सर्वे देवान् संवान्ताः^४ । अहोरात्रे^५ एव सरः^६ । ते हीदं सर्व सरतः । आदित्य एवायनम् । स ह्य एषु 'लोकेष्व' एति^७ । इत्य् अधिदेवतम्^८ । अथाध्यात्मम् । अन्नम् एव संवत् । तद् धीदं^९ सर्व संवान्तम् । वाग् एव सरः^{१०} । वाचा^{११} हि पुरुषस् सरति । प्राण एवायनम् । स ह्य अस्मिन्^{१२} सर्वस्मिन् एति । स य एवम् एतद् अधिदेवतं चाध्यात्मं च संवत्सरायणं^{१३} वेदानार्तं^{१४} एव संवत्सरस्योद्वं गच्छति^{१५} ।

तद् आहुः कथं संवत्सरं^{१६} एकच्छन्दा बर्हितो भवतीति—॥ २९ ॥

1 C संवत्.

2 Note that here it is सरं in all the MSS while further on in this section it is सरः in अहोरात्रे एव सरः and वागेव सरः. Is सरम् due to gender attraction with the following neut. अयनम्? Cf. also JB II.60.

3 C संवत्स.

Note the splitting up of the word संवत्सर into संवत् + सर. In later times it was abbreviated to संवत्. The correct analysis is सं + वत्सर.

4 Formally संवान्त is a past participle of √वम्, functionally it is active. Cf. AB III.46 वान्त, GB I.3.11 उद्धान्त, MS III.10.3 अभिवान्त. सम् + √वम् is not found elsewhere.

5 Here अहोरात्रे but अहोरात्रां in JB II.

30. On it see Thiemo in Gangānātha Jhā Comm. Vol. Note that the compound. अहोरात्र is used in all the genders:

masc. (pl. VS, *du.* AV and PB, *sg.* or *pl.* MBh)

neut. (pl. RV and VS, *du.* AV and VS, *sg.* or *du.* or *pl.* MBh)

fem. (pl. JUB).

6 B C Wh लोकेष्वति.

7 C अधिदेवतम्.

8 A धीदं

9 C वाचपा.

10 A B अस्मि.

11 B संवत्सरा, Wh संवत्सरायणं.

12 C देवदानार्तं.

13 See note 5 on JB II.28.

14 A C संवत्सरः.

२.३०

—अहोभिर् इति ब्रूयात् । कथम् अहोभिर् इति । अतिरात्राब्, आरम्भणीय-महा-प्रतीये^१ अहनी, 'पृष्ठयाभिप्लवाब्, अभिजि(त्)^२, त्रय स्वरसामानः^३, प्रत्यञ्चन्^४ त्रय स्वरसामानो, विश्वजिद्^५, गोआयुषी^६, दशरात्रो^७, वैषुवतम्^८ एव सप्तत्रिंशम्^९ एतस्मिन् स्वर्गे लोके ऽप्युदम् । तस्यैष श्लोकः —

१० तां विंशति(स्) सप्तशतानि १० चाहु(श्)

षट्त्रिंशतीं बृहतीं ११ कल्पमानाम् ।

सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिर्

देवान् पितॄन् १२ ददते १३ मनुष्यांश् च ॥

इति । तां विंशतिस् सप्तशतानि १० चाहु इत्य् अहोरात्रा एव ते । षट्त्रिंशतीं ११ बृहतीं कल्पमानाम् इत्य् एवं ह तद् अहोभि(ष्) षट्त्रिंशतीं बृहतीं ११ कल्पते । सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिर् इती-यम् १० एव विग् १० गाम् आहरद् १० इयम् अश्वम् १० इयम् अजाम् १० इयम् अविम् । अनुष्टुभे २० वा एतस्यै सत्यै २१ दिशश् शुल्कम् आहरन् २२ इत्य् एवं ह तत् २३ । देवान् पितॄन् २४ ददते मनुष्यांश् चेति २५ । २६ वाग् वा २७ अनुष्टुप् । वाचो २८ वा इदं सर्वं यतम् । एवं वै संवत्सर एकच्छन्दा २९ बर्हतो भवतीति ॥ ३० ॥

1 A B -महावृत्तीये, C आरम्भणीयामहावृत्तीये. The atirātra are the opening and closing days of the gavāmayana. Ārambhaṇīya and mahāvratīya days are the second and the last but one days of the gavāmayana respectively.

2 C पृष्ठ्यामिजि. Prṣṭhyas and abhiplavas are six-day-periods (ṣaḍahas), performed in several months of the one-year long gavāmayana. Abhijit comes in the sixth month.

3 C स्वरसामान.

4 Six svarasāman days are referred to here. The three are those that precede the central or viṣuvat day and the other three are subsequent (प्रत्यङ्गः) to it.

5 A B C विष्वजित्. Viśvajit is a day which comes in the seventh month of the gavāmayana after the three posterior svarasāman days.

6 The go- and āyus days are performed in the twelfth month of the gavāmayana.

7 Daśarātra is a period of ten days which follows the go- and āyus days

8 C वैषुतेम्. The viṣuvat is the central day, coming between the first and second halves of the gavāmayana.

9 The viṣuvat is the 37th rite, the

previous 36 days of different rites in the gavāmayana being : 1-2 the atirātra, 3 ārambhaṇīya, 4 mahāvratā, 5-10 prṣṭhya ṣaḍaha, 11-16 abhiplavas ṣaḍaha, 17 abhijit, 18-20 three svarasāmans, 21-23 posterior three svarasāmans, 24 viśvajit, 25-26 go- and āyus days, 27-36 ten days of the daśarātra.

10 B ता विंशतिसप्तदशतानि, C तन् विंशतिसप्तशतानि.

11 A B C बृहती.

12 C पितॄन्.

13 ददते is sg.

14 C सप्तशतिशतानि.

15 B षट्त्रिंशती.

16 C बृहति.

17 C इतियम्.

18 B भानहरद्.

19 B इयमजम्, C omits इयमजाम्.

20 A B अनुष्टुभि, C अनुष्टुभिर.

21 A B सते, C तते.

22 A B C अहरन्.

23 B तन्.

24 C पितॄन्.

25 A B C चेति.

26 C वाचा.

27 वाचो = वाचा + उ.

28 A B C एकच्छन्दा.

२.३१

अयम् एव स्पृष्टो^१ यो ऽयं पवते । एतेन हीदं सर्वं स्पृष्टम् । स्पृष्टो ह वै नामैषः^२ । तं पृष्ठय^३ इति परोक्षम् आचक्षते । सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद । असाव एवाभिप्लवो यो ऽसौ तपति । एष हीदं सर्वम्^४ अभिप्लवते^५ । तद् आहुर् यत् पृष्ठयाभिप्लवाद् इत्य् आचक्षते^६ ऽभिप्लवम् उ वै पूर्वम् उपयन्ति । कथं पृष्ठयः पूर्वं उपेतो भवतीति^७ । स ब्रूयाद् यद् एवायम्^८ अवरो वायुः पवते पर आदित्यस् तेनेति । अथो यत् परं^९ सन्तम् अभिप्लवम् अवरम्^{१०} उपयन्ति व्यतिषंगाया-^{११} निर्माग्याय^{१२} सर्वायुष्टायै^{१३} ।

तद् आहुर् यच् चत्वारो ऽभिप्लवस्य^{१४} स्तोमाष् पद पृष्ठयस्य^{१५} कथं तत् सभारम्^{१६} इति । स ब्रूयाद् यद् एवैते सदृशि^{१७} देवते वायुश् चादित्यश् च तेन सभारम् इति । अथो यद्^{१८} ब्रह्माभिप्लवः क्षत्रं पृष्ठयस् तेनो एवेति^{१९} ॥ ३१ ॥

1 स्पृष्टय is not found in MW, VPK and Index Védique.

2 A B C नामैश.

3 For the connection of पृष्ठय with √स्पृश् cf. JB III.117 (Auswahl §185) तद्वि स्पृष्टमतिष्ठत् तत् स्पृष्टानां स्पृष्टत्वम् । स्पृष्टा ह वै नामैतानि । तानि पृष्ठानीति परोक्षमाख्यायन्ते । उर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद, KB XXIV.8 छैवै देवाः स्वर्गं लोकमस्पृक्षन्.. स्वर्गस्यैव लोकस्य स्पृष्ट्यै, JB I.4.23 सर्वैः पृष्ठयैः स्वर्गं लोकमभ्यस्पृशन्त । यदभ्य-स्पृशन्त तस्मात् स्पृष्टयः । तं वा एतं स्पृष्टयं सन्तं पृष्ठय इत्या-चक्षते परोक्षेण, ŚBM XII.2.2.11 यदस्पृशंस्तस्मात् पृष्ठयः. Also see Adhvarya-mīmāṃsā-kutū-ala-vṛtti on Jaiminī-sūtras p.19, line 1f.

4 C omits -प्लवो योऽसौ तपति । एष हीदं सर्वम्भि.

5 B सर्वम्.

6 For the derivation of अभिप्लव from अभि + √प्लु cf. JB II.440 ते देवा एतमभिप्लवं सभारन् । तेनाभ्यप्लवन्त । तदभिप्लवस्याभिप्लवत्वम्, ŚBM XII.2.2.10 यदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लवाः, KB XXI.6 यदेवैष षडहः पुनः पुनरभिप्लवते तस्मादभिप्लवो नाम, GB I.4.23 स्वर्गं लोकमभ्यप्लवन्त । यदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लवः. It is derived from √प्लु at ŚBM XII.2.4.8 प्लवन्त इव वा अभिप्लवाः.

7 C आचक्षते.

8 Grammatically, having a smaller number of syllables the word पृष्ठय precedes the word अभिप्लव. But ritually, in the first half of the gavāmayana, abhiplava- precede prāthya-. Hence the explanation of the grammatical sequence. See Caland, Acta Orientalia, Vol. IX, p.59f. 'A Rhythmic Law in Language'.

9 C एवायम् (य and ए are confusable in Grantha).

10 A B C पर.

11 C Wh omit अवरम्.

12 A B व्यतिषंगाया-, C व्यतिषंगाया-.

13 अनिर्माग्याय is of common occurrence in the Samhitās : MS I.8.5, II.3.1, IV.3.6, IV.4.1, KS XII.5, 8, 13, XXIV.10, Kap XXXVIII.3. But in the other Brāhmaṇas it is quotable only from GB II.2.8. (see Miss Gaastra, p.173 note 10). It recurs in JB I.201, III.92.

14 C सर्वायुष्टायै. सर्वायुष्टायै recurs in JB I.335. It is unquotable from elsewhere. सर्वायुष्ट is met with.

15 C हिप्लवस्य. The four stomas of the abhiplava-śaḍaha are trivṛt, pañcadaśa, saptaśaḍa and ekavimpśa (see ŚBM XII.2.2.12).

16 The six stomas of the prāthya-
śadaḥ are the trivṛt, saptadaśa, eka-
vimśa, triṇava and trayāstrimśa.

17 सभार is not found in MW, VPK
and Index Védique. Cf. सभारतये in KB
IV.1, XVIII.11, XIX.8 and ŚBK I.2.1.10.
Caland (ŚBK introd., III §15, p.55) trans-
lates सभारता as 'the having-the-same-

weight'.

18 So all MSS. The dual of सदृश
fem. is सदृशौ (Auswahl §174), the dual of
सदृश is सदृशौ.

19 A B C यत्.

20 Supply सभारम् to complete the
sense.

२.३२

तद्^१ आहुः यद् एतं पृष्ठयस्य विषमा^२ स्तोमास् त्रिवृत् पञ्चद[श]स्^३ सप्त-
दश एकविंशस्^४ त्रिणवस् त्रयस्त्रिंश^५ इति, कथम् एतत् समात् समम् उपेतं भवतीति ।
स ब्रूयाद्^६ ब्रह्म वै त्रिवृत्^६ । क्षत्रं पञ्चदशः^७ । ब्रह्म वै क्षत्रा[ज्] ज्यायः^८ । तेन समात्
समम् उपेतं भवति^९ । विद^{१०} सप्तदशः^{११} । क्षत्रम् उ वै विशो ज्यायः । तेन समात्^{१२}
समम् उपेतं भवति । एकविंश^{१३} स्तोमम् अनु शूद्रः^{१४} । वैश्यो वै^{१५} शूद्राज् ज्यायान् ।
तेन^{१६} समात् समम् उपेतं भवति । त्रिणवं स्तोमम् अनु ग्राम्याः पशवः । शूद्रो वै
ग्राम्येभ्यः पशुभ्य श्रेयान् । अत्ता^{१७} हि स तेषाम्^{१८} । तेन समात् समम् उपेतं भवति^{१९} ।
त्रयस्त्रिंशं^{२०} स्तोमम् अन्व आरण्याः पशवः । ग्राम्या वै पशव आरण्येभ्यः पशुभ्य
श्रेयांसः । बिभ्यत इतरं^{२१} चरन्त्य अधिगन्तेतरेषां हन्ता । तेन समात् समम् उपेतं
भवति ।

तद् आहुः कस्माद्^{२२} एकरूपो ऽभिप्लवो^{२३} द्विरूपः पृष्ठयस् समान^{२४} एव सन्
व्यूढश्च च समूढश्चेति । स^{२५} ब्रूयाद् यस्माद्^{२६} इदं ब्रह्म ब्रह्मैव^{२७} । अथ यस्माद् उ
क्षत्रियस् सन् ब्राह्मणो भवति तस्माद् एकरूपो^{२८} ऽभिप्लवो द्विरूपः पृष्ठय इति^{२९} ।

तद्^{३०} धेतद् एकं ऽभिप्लवस्य षष्ठम् अहर् उक्थ्यं^{३१} कुर्वन्त्य एवं सभारम् इति ।
तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् मोहयन्ति^{३२} त ऽभिप्लवं ये तथा कुर्वन्ति । अब्रह्म तर्हि^{३३}
भवति । तस्मात् तथा न कार्यम् इति ।

अथ हैके पृष्ठयस्य षष्ठाद् अहो द्विपद^{३४} उद्धरन्त्य एवं सभारम् इति । तद् उ
होवाच शाठ्यायनि^{३५} स्वर्ग एष लोको यत् पृष्ठयष् षडहः^{३६} । यजमान एष निदानेन^{३७}
यद् द्विपदः । तम् आयतनाच्च च्यावयन्ति । स य एनांस् तथा चक्षुषो^{३८} ब्रूयाद् आयत-
नाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद्^{३९} इति, तथा हैव स्युः^{४०} । तस्मात्^{४१} तथा न
कार्यम् इति ॥ ३२ ॥

1 A B C तद्.

2 All the stomas of the prāthya-
śadaḥ are odd numbers: trivṛt 9, pañca-
daśa 15, saptadaśa 17, ekavimśa 21, triṇava
27, trayāstrimśa 33.

3 B सप्तदशैकविंशस्.

4 A B C त्रयस्त्रिंश.

5 A B C ब्रूयात्.

6 A B C त्रिवृत्. The nine-versed
stoma is priesthood (cf. Caland, PB XIX

17.3) because both of them are sprung from the mouth of Prajāpati (PB VI.1.6 and JB I.68). Also cf. Sāyana on PB II. 17.4 योऽयं त्रिवृत्स्तोमः ब्रह्म वै ब्राह्मणजातिः खलु उभयोः प्रजापतिमुखजन्यत्वात्.

7 The pañcadaśa stoma is the nobility (क्षत्रम्) because both of them were created by Prajāpati from his breast and arms (PB VI.1.8 and JB I.68). Cf. Sāyana on PB XIX.17.3 पञ्चदशस्तोमस्य क्षत्रियस्य प्रजापति-बाहुजन्यत्वसाम्यादेकत्वोपचारः.

8 Cf. PB XI.1.2 ब्रह्म हि पूर्वं क्षत्रात्.

9 C inserts विद् सप्तदशः क्षत्रमु वो विशो ज्यायस्तेन समात् सममुपेतं भवतीति स भ्यात् after भवति.

10 B विराट्.

11 The saptaśadaśa stoma is the विद्, because both were born from the middle, the belly, of Prajāpati (JB I.69).

12 C समत्.

13 B एकविंश.

14 Here uniformity is broken by not identifying एकविंश स्तोम with शूद्र whereas at JB I.69 and PB VI.1.11 both of them are said to be born from Prajāpati's feet. AB VIII.4 actually says शौद्रो वर्ण एकविंशः. The śūdra has been said to come after the ekaviṃśa stoma because he comes after the ksatriyas and vaiśyas who are identified with the ekaviṃśa stoma in PB II. 16.4 क्षत्रमेकविंशः, TB 1.8.8.5 विद् वा एकविंशः.

15 B शूद्राज्यायास्तन, C शूद्राज्यायास्तन.

16 A अत्तात्ता, C अन्तानत्ता.

17 Cf. JB I.252 चत्वारोऽत्तारष्पडाद्याः । ब्राह्मणश्च राजन्यश्च वैश्यश्च शूद्रश्चैतेऽत्तारः, गौश्चाश्वश्चाजा-

श्चाविश्च त्रीहिश्च यवश्चैत आषाः.

18 C inserts तदाहुः कस्मादेकरूपोभिप्लवे द्विरूपः पृष्ठयस्तामान एव सन् व्युदक्ष समूहश्चेति स भ्याद-स्मादिदं.

19 A B C त्रयस्त्रिंश.

20 इतरे 'latter'.

21 A एकरूपाभिप्लवो, C एकरूपाभिप्लव.

22 C सामान.

23 A त्रयश्चस्माद्, B त्रयश्चस्माद्, C त्रयश्चस्माद्.

24 B ब्रह्मन्.

25 A C एकरूपा.

26 C इते.

27 C omits त-.

28 Usually the sixth day of the abhiplava-sadaha is an agniṣṭoma.

29 B C मेहयन्ति, नोहयन्ति 'they disorder' (Eggeling, SBM IV.1.2.19 and XI. 5.5.13).

30 A B C तहि.

31 B द्विवद.

32 C repeats मेहयन्ति तेभिप्लवं ये तथा कुर्वन्त्यब्रह्म तहि भवति तस्मात्तथा न कार्यमित्यथ हैके पृष्ठयास्य षष्ठादहो द्विपद उद्धरन्त्येवं सभारमिति तद् होवाच शाठ्यायनि.

33 Cf. PB XVI.15.6 स्वर्गो लोकः पृष्ठानि.

34 A B C निदादेन.

35 C चक्रो.

36 A B C ल्लोकाद्.

37 Cf. JB I.335 स य एनांस्तथा चक्रुषोऽनुव्याहरेदिति वेति वा भविष्यन्तीति तथा हैव स्युः, JB II.37 स य एनांस्तथा चक्रुषो ब्रयादायतनाद् व्योष्यन्तेऽस्माद्वा लोकादिनि तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषामह्नां तथा कार्यम्.. स य एनांस्तथा चक्रुषो भ्यात् प्राणापाना-बुदखात्सुमेरिष्यन्तीति तथा हैव स्युः.

38 A B C तस्मात्.

तद् आहुर यद् इदं प्रायणीयम् अहस् त्रिवृद् आचक्षते, प्रायणीयम् इत्थं अदक्ष चतुर्विंशः, कथम् एतत् त्रिवृता प्रयतं भवतीति । स भ्याद् यद् एवैते चत्वारिंशत्

त्रिवृत्सु संपद्यन्ते तेन त्रिवृता प्रयतं भवतीति । अथो यच्च चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेनो एवेति^२ ।

तद् आहुः कथम्^३ एतद् वैषुवतीयम् अह्ण छन्दोम्यं^४ भवतीति । स ब्रूयाद् यावन्ति सप्तानां चतुरुत्तराणां^५ छन्दसाम् अक्षराणि तावत् एतस्याह स्तोत्रियाः । तेन^६ छन्दोम्यं भवतीति ।

तद् आहुर् यद् उपरिष्ठाद्^७ विषुवतश् छन्दोमान्^८ उपयन्ति कथं पुरस्ताद् विषुवतश् छन्दोमा उपेता भवन्तीति । स ब्रूयाद् य एवैष आरम्भणीयस्याह्णश् चतुर्विंश[श] छान्दोमिकस्तोमस् तेन^९ पुरस्ताद् विषुवतश्^{१०} छन्दोमा उपेता भवन्तीति । अथो यद् एव पृष्ठयस्य द्वे द्वे अहनी समस्ते छन्दोमास्^{११} संपद्यन्ते तेनो^{१२} एवेति ॥ ३३ ॥

1 All the stotras of the prāyaṇiya atirātra are 24-versed (PB IV.2.4).

2 To complete the sense add प्रयतं भवति after एवं. Cf. PB IV.2.5 चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री । तेनो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेन एव ब्रह्मवर्चसमारभ्य प्रयन्ति.

3 C एतद्वैषुवतीयमह्णोम्यं. छन्दोम्यं is not found in MW, VPK and Index Védique. Chandomas are the seventh, eighth and ninth days of the daśarātra.

4 See Indische Studien Vol.VIII, p.16.

5 C ते.

6 C उपरिष्टोद्.

7 The chandoma days are performed in the last month of the gavāmayana long after the viṣuvat, which comes just before the seventh month.

8 C -स्याहश्.

9 C तेन.

10 A B विषुवतश्, C विषुवत.

11 C छन्दामास्.

12 C तेन.

२.३४

तद् आहुर् यत् षड्कृत्वः^१ पुरस्ताद् विषुवतः पृष्ठयान्य् उपयन्ति विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्ठात्^२ कथं तत् सभारम् इति । स ब्रूयाद् यद् वा अर्वाचीनं^३ विषुवतस् तद् अयं लोको^४, यद् ऊर्ध्वं^५ विषुवतस् तद् असौ लोकः । "आसन्न" इव वा अयं लोकः^६ । प्ररिक्त^७ इवासाव् अन्यः । द्वितीयो ह्य् अयं लोकः । तद् यद् विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्ठात् पृष्ठयान्य् उपयन्त्य् एवं सभारम् इति । अथो य एवम् उ य एव विश्वजित् पृष्ठमयम्^८ एव । गौर वै रथन्तरम्^९ अश्वो बृहद् अजा वैरूपम् अविर् वैराजं ब्रीहयश् शक्यो यवा रेवतयः । स एष रससंसिक्तो^{१०} यत् पृष्ठानि^{११} । तस्यैषो ऽक्षो यद्^{१२} गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम् भवत्य् एतस्य रसस्यानपवर्दाय^{१३} । अथ य एतन् निर्हृत-पृष्ठम्^{१४} उपयन्ति विषिक्तरसं^{१५} ते विश्वजिते शून्यं^{१६} उपयन्ति । ते न किं चन व्यञ्जुवते^{१७} । तस्मात् पृष्ठमयं^{१८} एव विश्वजित् कार्यं इति ॥ ३४ ॥

1 C षड्कृत्वः.

2 The seventh prṣṭhya-ṣaḍaha is performed after the viṣuvat in the seventh

month.

3 A B omit विषुवतस्तदयं लोको यद् ऊर्ध्वं.

4 C लोको.

- 5 C omits this sentence.
 6 A असञ्ज.
 7 B प्ररिक्ता.
 8 C य.
 9 पृष्ठमय is not found in MW, VPK and Index Védique. It qualifies अहर (neut).
 10 A B C रथन्तरन्तरम्.
 11 A B C रसस्संसिक्तो. It is contrasted with विषिक्तस. Can it be construed स एष संसिक्तो रसो यद् पृष्ठानि (रस being put first for emphasis)?
 12 C पृष्ठयेन. Cf. JB I.333 तरिमन् पृष्ठ रूपं वा गायदेता वा व्याहृतीव्याहृत्योद्गायेद्गौश्चाश्वश्चाजाश्व

वाविश्च ब्रीहिश्च यवश्चेति । गौरेव रथन्तरमश्वो बृहद्वा वैरूपमविर्दराजं ब्रीहयश्चकव्यो यवा रेवतयः । तथेऽस्माद् रसात् सृष्टा भवन्ति तानस्मिन् दधाति । तदाप्याययति । तेनास्यापीनेन रसवता स्तुतं भवति.

- 13 A B C यत्.
 14 B रसस्थानपदार्थ, C रसस्थानववर्धय.
 Reading is uncertain.
 15 C निर्धृतपृष्ठम्. Neither निर्धृतपृष्ठ nor निर्धृतपृष्ठ are to be found in MW, VPK and Index Védique.
 16 विषिक्तस is a new compound.
 17 Because it is विषिक्तस.
 18 C व्याशुवते.
 19 C पृष्ठमय.

२.३५

तद् धैतद् एके स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कुर्वन्ति । पृष्ठेन वा अहर आख्यायते, स्वरसामान इत्येत आख्यायन्ते । तस्मात् स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कार्याणीति । ते चेत् स्वराणि पृष्ठानि कुर्युर यानि पृष्ठं (?) भवन्ति तान्य् एकबृहतीषु^२ कुर्युः । तद् उ होवाच शास्त्रायानिर वयं वाच प्रत्यक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मो ये बृहद्रथन्तरे^३ कुर्मः । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत्^४ । आभ्याम् उ वै लोकाभ्याम् इदं सर्वं स्पृतम्^५ । 'तस्माद् बृहद्-रथन्तरे^६ एव पृष्ठं^७ कार्यं इति ।

अथो हेतुं विच्छिन्नान् स्वरसाम्न उपयन्ति ये त्रीण्य् उपयन्ति । सर्वाण्य् एव कार्याणि । तथा^८ द्वाभ्यां द्वाभ्याम् 'अहम् तायेत'^९ । एवं संगृहीता स्वरसामानो भवन्त्य् अविच्छिन्ना^{१०}, अथो 'पापवस्यसस्य व्यावृत्त्या'^{११} इति ।

तद् धैतद् एके विषुवतो बृहतीष्व् एव^{१२} बृहत्^{१३} पृष्ठं कुर्वन्ति^{१४} — ॥३५॥

- 1 स्वरानि refers to the sāmāns.
 2 C एकबृहतीषु. एकबृहती is a new word, of uncertain significance.
 3 C बृहद्रथन्तरे. बृहद्रथन्तर 'rathantara and brhad' NOT 'brhad and rathantara'.
 4 Cf. JB II.84 इदं वै रथन्तरमदो बृहत्.
 5 C स्पृतम्.
 6 A B तस्माद्बृहद्रथन्तरे, C तस्माद्बृहद्रथन्तरे.
 7 C पृष्ठ.
 8 C तथा तथा.
 9 The phrase अहस्तायेत occurs in KB XXVI.7, besides JB II.278(283) ter, 280

(285), 281,(286) bis, III.135,316.

- 10 अविच्छिन्न 'undivided'.
 11 A B वापवस्य व्यावृत्त्या, C वापवस्यस्य व्यावृत्त्या. वापवस्यस्य व्यावृत्त्यै 'for the prevention of confusion' occurs in JB II.183 (188), III.306, TB I.8.6.5, II.1.8.2, ŚBM XII.7.3.15.
 12 B ए.
 13 बृहत् neut. acc. sg. of बृहत् (sc. साम).
 14 The topic is continued in the next section.

२.३६

—बर्हतो विषुवान्, बर्हतो वासाव् आदित्यः । बृहत्याम् एष^१ एतद् अभ्यूढस्^२ तपति । तस्माद्^३ बृहतीष्व एव बृहत् पृष्ठं कार्यम् इति^४ ।

अथ हैके बृहतीष्व एव दिवाकीर्त्यं^५ पृष्ठं कुर्वन्ति । बृहत्यायतनानि पृष्ठानि । इदं (MSS इयं) वा अन्तरिक्षं बृहती^६ । तस्याम् अयं वायुर अन्तः पवते । तत् पृष्ठं^७, तस्या^८ उ एव यद् द्वादशाक्षरं पदं तेन^९, जगतीषु^{१०} कृतं भवति । एवं तृतीयसप्तमम् अयातयाम^{११} क्रियत इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर्^{१२} जागतो विषुवान्^{१३} । जागतम् एतत् साम । जागतो ऽसाव् आदित्यः । यदा^{१४} ह्य एष उदेत्य् अथ जगद् एतस्यैव^{१५} प्रयाणम् अनु प्रैति^{१६} । तस्माज् जगतीष्व^{१७} एव दिवाकीर्त्यं^{१८} पृष्ठं कार्यम् इति^{१९} । ततो याम् तिष्ठो^{२०} जगत्यश् चतस्रस्^{२१} ता बृहत्यः^{२२} । तेन बृहतीषु कृतं भवति । ताम् संस्तुता अष्टाविंशतिर्^{२३} बृहत्यस् संपद्यन्ते । तेनो एव बृहत्य् अन्तरिता भवति । अथो हैतत् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं^{२४} जगती । सो ऽसाव् आदित्यः । तद् यज् जगतीषु दिवाकीर्त्यं^{२५} पृष्ठं^{२६} कुर्वन्ति ते^{२७} स्वेनेवैनं^{२८} तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् ऋधुकं^{२९} भवति ॥३६॥

1 C एषु.

2 C अभ्यूढ.

3 A B C तस्मात्.

4 C इ. 'So on the bṛhatī (verses) the bṛhat (sāman) should be made the pṛṣṭha (stotra)'.

5 In PB IV.6.12 also the viṣuvat day has the divākīrtiya sāman. The term divākīrtiya comprise five ādityasya vrata śukriyāṇi: bhrāja, ābhrāja, vikarṇa, bhāsa and mahādivākīrtiya. The bhrāja sāman (Ar. gāna VI.1.5) is composed on अन्न आयुषि पवसे (Ār. ārc. V.1), the ābhrāja (Ar. gāna VI.1.6) on अग्निर्मूर्धं (Ār. ārc. I.27); the vikarṇa (Ar. gāna VI.1.7) on विभ्राह् बृहत् (Ār. ārc. V.2); the bhāsa (Ar. gāna VI.1.8) on प्रक्षस्य वृष्णः (Ār. ārc. III.8), the mahādivākīrtiya (Ar. gāna VI.1.9-18) on different stobhas and Ār. ārc. V.2 (विभ्राह् बृहत्).

बृहत्यायतन is not found in MW and Index Védique. It is quotable only from KB XVIII.2 बृहत्यायतनानि पृष्ठानि भवन्ति. The

editor of VPK emends it to बृहदायतन on the basis of PB XIII.10.15 (which is the only place where बृहदायतन occurs). The emendation, unsupported by any MSS authority (see Lindner's edition), is unnecessary because in the agniṣṭoma it is always on the bṛhatī-verses that the pṛṣṭha-sāmans (excepting the second, maitrāvaruṇa, stotra which is always chanted on the gāyatrī) are chanted. The emendation is further weakened by the occurrence of बृहत्यायतन in the present passage and in JB II.48.

6 Mark the position of the subject, बृहती. Also cf. PB VII.3.9 अयं मध्यमो (sc. लोकः i.e. अन्तरिक्षं) बृहती.

7 C पृष्ठं.

8 तस्याः = बृहत्याः.

9 Note the pendent disjunctive construction.

10 C जागतीषु. A bṛhatī has four pādas (8+8+12+8), the third pāda having 12 syllables. 12 syllables is the mea-

sure of the jagati pāda too. Hence the relationship. Cf. JB I.206 तासां (cc. बृहतीनां) यद्वाद्वादाक्षराणि पदानि तेन जागतीभ्यो नयन्ति.

- 11 अयातयाम् 'of unexhausted strength'.
- 12 A B C शाठ्यायनिः.
- 13 C विषुवा.
- 14 C यद.
- 15 A प्रयणमनुप्रेति, C प्रायणमनुप्रेती.
- 16 A B C जागतीष्.
- 17 A C दिकीत्ये.
- 18 'Therefore on the jagati (verses)

the divākirtya (sāman) should be made the prṣṭha (stotra)'.

19 C तस्रो.

20 A चतस्रस्.

21 3 jagatis = 3×48 = 144 syllables.

4 brhatīs = 4×36 = 144 syllables.

Hence 3 jagatis = 4 brhatīs.

22 A अष्टविंशतिः.

23 C प्रजनन.

24 C दिवकीत्ये.

25 C पृष्ठा.

26 A B omit ते.

27 C स्वेनैव.

28 A B ऋचुक, C अर्चुक. See note 14 on JB II.13.

२.३७

तद् एतत् पृच्छन्ति किं तद् दिवाकीर्त्ये ऽहन्^१ क्रियते येन प्रजाः प्रजनयति येन च प्रजा दाधारयति^२ । स ब्रूयात् प्राणस्यैव रतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती^३ । तेन प्रजाः प्रजनयति । अथ यत् प्राणो^४ भूत्वा पराणि चावराणि चाहानि^५ दाधति^६ तेनो एव प्रजा दाधारयति^७ । प्राणः एव दिवाकीर्त्यम्^८ । चक्षुषी भ्राजाभ्राजे^९ । श्रोत्रं विकर्णम्^{१०} । वाग् दशस्तोभम्^{११} । त इमे प्राणा^{१२} मध्यतो हिताः^{१३} । तद् धै[त]द्^{१४} एक उदित एवाज्यग्रहान्^{१५} गृह्णन्ति । उदिते^{१६} प्रातरनुवाकम् उपाकुर्वन्ति^{१७} । दिवाकीर्त्यं वै नामैतद् अहः । तन् न रात्र्या संस्मजेयुर^{१८} इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिस् सामभिर वा^{१९} अहान्य अभिष्टुतान्य ऋग्भी^{२०} रात्रयः । सैषां रात्रिर् अनभिष्टुता^{२१} शून्या^{२२} भवति^{२३} । अथो प्रजापतिर् एष यत् प्रातरनुवाकः^{२४} । तम् आयतनाच्च च्यावयन्ति^{२५} । स य एनांस् तथा चक्षुषो^{२६} ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम्^{२७} अह्नां तथा कार्यम् ।

प्राणापानाश् उपाश्वन्तर्यामौ^{२८} । उदिते ऽन्यं जुह्वत्य^{२९} अनुदिते ऽन्यम् । बहिर^{३०} वै सन्तं प्राणम् उपजीवन्त्य अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यद् उदिते ऽन्यं^{३१} जुह्वत्य^{३२} अनुदिते ऽन्यं, बहिस् सन्तं प्राणम् उपजीवामान्तस् सन्तम् अपानम् इति । अथ य^{३३} एताश् उदिते^{३४} जुह्वति^{३५}, प्राणापानाश् उत्खिदन्ति^{३६} । स य एनांस् तथा चक्षुषो^{३७} ब्रूयात्^{३८} प्राणापानाश् उदखात्सुर^{३९} मरिष्यन्तीति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम् अह्नां^{४०} तथा कार्यम् ॥३७॥

1 The visuvat day is also called the divākirtya day, e.g., in PB XXIII.16.1 and XXIV.20.1 (scheme of gavāmayana).

2 दाधारयति 3 sg. causative of intensive of √धृ (Whitney, Grammar §1025).

3 Cf. JB II.36 अथो हैतत् प्राणस्यैव रतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती.

4 C प्राण.

5 Wh omits अहनि.

6 A B C दाधति, Wh दाधति. दाधति

3 sg. intensive present of $\sqrt{\text{पृ}}$ (Whitney, Grammar §1007a). See Over en uit het JB p.23.

7 C inserts स त्रयात् after it.

8 C प्राणा.

9 Divākīrtiya corresponds to mahā-divākīrtiya in note 5 on JB II.36.

10 C अजाभृजे.

11 On the vikarna sāman see note 5 on JB II.36.

12 Daśastobha is the bhāsa sāman: Sāyana's comm. on PB IV.6.16 इदं भासं दशस्तोमं भवति । आद्यन्तयोः प्रयुज्यमाना हाउहावादयो भासान्ता दश स्तोभास्तेषु क्रमेतत्. See note 5 on JB II.36.

13 B मध्यने हिताः, C मध्यते पताः.

14 A omits धेतद्, Wh धै.

15 C एवाजग्राहान्.

16 The phrase (an)udite sūrye or *uditye* is many times abbreviated by the omission of the noun—SBM II.1.4.8,9,3.1.2, 5,9,12,3.9, III.2.2.26, IV.1.2.11, 12,14, AB (Aufrecht's ed.) V.29.3-8, 30.1.4, 15, 31.1.4, TB I.7.5.3, 10.5, III.8.16.4, KB II.9, XII.4, JB I.5.6,213,II.38,269.

17 The prātahsavana begins with the prātaranuvāka hymn. Cf. KB XXV.10 सप्रतरनुवाकमेतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति.

18 संसृजेयुरिति or संसृजेयुरिति ?

19 A अहन्यमिषुतान्य्, B अहन्यमिषुतोन्, C अहन्यमिषुतान्य्.

C अहन्यमिषुतान्य्.

20 A अभिष्टुता, B अनभिष्टुत, C अभिष्टुत.

21 A B न्या.

22 C सवन्ति.

23 Cf. KB XXV.10 प्रजापतिर्वै प्रातरनुवाकः.

24 C च्यवयन्ति.

25 C चक्रवो.

26 B यथैवैतरेषाम्.

27 So also Caland, Auswahl §119.

But all the MSS read प्राणापाना उपांश्वन्तर्यामि. For the dropping of -v of -av < -au see SBK, introd. III § 5 b and cf. AB II.21 प्राणापाना उपांश्वन्तर्यामि. Here the -v is not dropped in uniformity with प्राणापाना-बुस्विदन्ति (infra) and प्राणापानाबुदखात्सुः (infra) where the v is found in all the MSS.

28 C जुष्टत्.

29 C बर्हि.

30 C न्न.

31 C जुष्व-.

32 A B C एता उदिते, Wh एताबुदिते.

33 See note 37 on JB II.32 for parallel passages.

34 C त्रया.

35 A ऊदुःखांसुर, B उदुःखांसुर, C उदक्त्वांसुर, Auswahl §119 (note 1) उदक्त्वांसुर. Wackernagel, BSOS VIII p.826, has shown that it is not necessary to emend उदखात्सुः, an aorist corresponding to the present उत्स्विदन्ति.

36 A अर्हि.

तानि वा एतानि दीक्षमाणाद् उत्क्रामन्त्य^१ अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि^२ पशुबन्धः पितृयज्ञः^३ गृहमेधो ब्रह्मौदनः^४ मिथुनम्^५ । तद् यद् दीक्षोपसत्सु स्वाहेति व्रतयति^६, तेनास्य^७ दीक्षोपसत्सु अनन्तरितम्^८ अग्निहोत्रं भवति । यद्^९ उपांश्वन्तर्यामात् उदिते ऽन्यं^{१०} जुह्वन्त्यं^{११} अनुदितं ऽन्यं, तेन सुत्यायाम् । यत् पुरोडाशस्य^{१२} तेन पौर्णमासम् । यद्^{१३} दधि^{१४} तेनामावास्यम्^{१५} । यत्^{१६} पयस्या^{१७} तेन चातुर्मास्यानि । यत् पशुम्^{१८} आलभन्ते तेन पशुबन्धः । यद् उपासनान्य उपास्यन्ति^{१९} तेन पितृयज्ञः^{२०} । यद् धानाः करम्भो^{२१} भवति तेन गृहमेधः । यत्^{२२} सौम्यम् आहरन्ति^{२३} तेन ब्रह्मौदनः^{२४} । यत्

पत्नीस् संख्यापयन्ति^{११} तेन मिथुनम्^{२२} ।

तद् धैक आहुः प्राणेन त्वा संभवामनीत्य एव प्रतिष्णाम्^{२३} अभिप्राण्यानीति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् अघकीर्णरूपम्^{२४} इवैतत् । एको वाव पुमान् प्राणावे विद्ययैवैतद् अनन्तरितम् अथो^{२५} यद् एव^{२६} यज्ञायज्ञीयस्य^{२७} स्तोत्रे संख्यापयन्ति^{२८} ॥३८॥

Major part of this section has been edited in Auswahl.

1 C युक्कामन्य.

2 Cāturmāsyaas are the three sacrifices (*viz.* वैश्वदेवम्, वरुणप्रघासाः, साकमेधाः) performed at the beginning of the three seasons, each of four months duration.

3 All MSS पितुर्ग्रहो.

4 See Auswahl §120, note 2.

5 B C मिथुन.

6 A B त्रयेति, C प्रवेति. Cf. CH §55.

7 B C तान्तर्य.

8 C आन्तरितम्.

9 A B उपांश्चन्तर्यामावुदितेन्य, C उपांश्चन्तर्यामावुदितेन्य.

10 Cf. CH §§128,131.

11 Cf. CH §§143,186.

12 C दधिस. Cf. CH §184.

13 A B तेनामावास्यां, C तेनेमादास्य.

14 B यत् यत्.

15 Cf. Karka's comm. on Kātyāyana Śrautasūtra I.2.15 कथमेवां चातुर्मास्यान्यन्तरितानि भवन्तीति । पयस्ययेति ब्रूयात्.

16 Cf. CH §141f.

17 A B C उपास्यति. Cf. CH §231 (with note 7).

18 Cf. CH §121.

19 A सौम्यामाहरन्ति, B सौम्यमाहति, C सौम्यामाहरन्ति. Cf. CH §237.

20 All the MSS have ब्रह्मोदनः (masc.) but Caland wrongly reads ब्रह्मोदनम् (Auswahl p 135, line 11). Correct 'ब्रह्मोदनम् JB 120' in VPK to ब्रह्मोदनः.

21 C Auswahl §120 संख्यापयति. Cf. CH §241d.

22 B C मिथुन. Cf. JB I.173 तां संख्यापयन्ति रेतोषेयाय.

23 प्रतिष्ठा is not quotable from the other Brāhmaṇas. MW gives प्रतिष्ठा (स्ना) from the saṣamādigana in the Kāśikā.

24 अवकीर्णरूप is not found in MW, VPK and Index Védique. अवकीर्ण 'who has spilt his semen virile, i.e. violated his vow of chastity, Tār.' MW.

25 A B यवेव.

26 C यज्ञायज्ञीयस्य.

27 C संख्यापयन्तीति. The text of this paragraph is uncertain.

२.३९

तद् आहुर् यद् अन्यैर् अन्यैः^१ सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या^२ अनुशंसन्त्य^३ अथ कस्मात् समाना^४ गृहा इति । स ब्रूयाद् अन्नं वै साम^५ । अन्नम् कृक् । प्राणा गृहाः । अन्यद् अन्यद् वै प्राणेभ्यो ऽन्नम् आहरन्ति । तस्माद् अन्यैर् अन्यैः^१ सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या अनुशंसन्ति समाना^६ एव गृहा इति ।

प्राणा एव साम^७ । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा^८ पलाशानि वैवम् अन्यानि सामानि^९ । स य एतद् एवं वेद सर्वाण्य एवास्य सामानि विदितानि^{१०} भवन्ति ।

वाग् एवर्क्^१ । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम् अन्या ऋचः । स य एतद् एवं वेद सर्वा एवास्यर्चो विदिता भवन्ति ।

मन^२ एव यजुः^३ । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम्^४ अन्यानि यजुषि^५ । स य^६ एतद् एवं वेद सर्वाण्य् एवास्य यजुषि^५ विदितानि भवन्ति ॥३९॥

1 B C omit the visarga.

2 sc. ऋचः.

3 C अनुशंसत्य्.

4 A B C सामाना but see infra where सामाना is the reading in all the MSS.

5 Cf. SVB I.1.3 तस्मादाहुः समैवान्नमिति, JUB I.11.3 सोऽब्रवीदेकं वावेदमन्नाद्यगसृक्षि समैव, PB VI.4.13 साम देवतानामन्त्रम्.

6 No v.l.

7 Cf. JUB I.25.10 स यः प्राणस्तत् साम, JUB III.1.18 तस्मात् प्राण एव साम, ŚBM XIV. 8.14.3 प्राणो वै साम, ŚBM IX.1.2.32 प्राणा वै सामानि.

8 C शाखो for शाखा वा.

9 C omits सामानि.

10 C विदितानि.

11 Cf. JUB IV.23.4 वागृक्, JUB I.9.2 वागित्यृक्, JUB I.25.8 सा या सा वागृक् सा, ŚBM IV.6.7.5 वागेवर्चश्च सामानि च.

12 C मान.

13 Cf. ŚBM IV.6.7.5 मन एव यजुषि, ŚBM VII.3.1.40 मनो वै यजुः, JUB I.25.9 अथ यन्मनो यजुष्टत्.

14 C वैम्.

15 A यजुषि.

16 C omits य.

२.४०

तद् आहुः किं नातिष्टुवन्ति^१, किं नातिशंसन्ति, किं नातिगृह्णन्तीति^२ । स ब्रूयात् प्राणम् एव नातिष्टुवन्ति^१ । स्तुते^३ वै प्राण एव परिशिष्यते । वाचम् एव नातिशंसन्ति । शस्तं वै वाग् एव परिशिष्यते । मन एव नातिगृह्णन्ति । गृहीते^४ वै मन एव परिशिष्यते । नातिष्टुतं नातिशस्तं नातिगृहीतम् एवंविदस्^५ संपन्नम् एव भवति ।

अथ ह वै समृद्ध एव यक्ष^६ उपासितव्यः । यद् अधीयन् अनुपहन्यमानः^७ करोति तत् स्वर्ग्यम् । स्वर्ग्यं^८ म एतत्, स्वर्गलोक एतेन भविष्यामीत्य् एव^९ तद् विद्यात् । अथ यद् दुरधीयन्^{१०} उपहन्यमानो विषिञ्चन्^{११} करोति, पुष्टिस् सा प्रजननम् । पुष्टिर् म एषा प्रजननं, बहुर् भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य् एव तद् विद्यात् ॥४०॥

1 All our MSS नातिष्टुवन्ति, Wh नाति-स्तुवन्ति (cf. Wackernagel I, p.234, §204b).

2 C नातिगृह्णन्तीति, Wh नातिगृह्णन्ति.

3 For the omission of the noun, see Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §60 Ex. 189, p. 260.

4 B गृहीत.

5 B C एवंविद.

6 Cf. ŚBM XI.4.4.8f.

7 C अनुपनन्यमानः.

"The *√han+upa* (PW 'anstossen, stecken bleiben im Rezitieren') refers to the omission of a letter in the recitation; cf. the comm. to AB III.35.3 *adhiyann upahanyāt* which it glosses by *upaghātam varṇalopam kuryāt*. The passive voice is used in the same sense at TS VII.3.1.1 *sa yo vai dāsama' hann avivākyā upahanyate sa*

hiyate, 'He is left (=lost) who on the tenth day, viz. on the avivākya day, makes an error (through the omission of a letter)'. Oertel, *Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas* §68 Ex. 2, p.299.

- 8 A स्वर्गम्, B C स्वर्गम्.
9 C अव.
10 B C दूरधीयन्.
11 In the Brāhmaṇas विषिञ्चन् occurs only in TB I.6.3.10.

२.४१

अथ ह वै त्रयः पूर्वे ऽग्नय^१ आसुर भूपतिर् भुवनपतिर् भूतानां पतिः । अयं वै लोको भूपतिर्, अन्तरिक्षं^३ भुवनपतिर्, असाव एव लोको भूतानां पतिः । अथ^४ हायं भूतिर्^५ नाम । तेषां ह वषट्कारश्च शीर्षाणि चिच्छेद । त^६ इमास् तिस्रः^७ पृथिवीः^८ प्रविचिशुः । तस्माद् यद् अग्निहोत्रस्य वाज्यस्य^९ वावस्कन्देत्^{१०} तद् अभिमृशेद् भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहेति^{११} । पतेषु हैवास्याग्निषु हुतम्^{१२} अस्कन्नं भवति^{१३} ।

अथ ह वै त्रयः पूर्वं ऋषय आसुश्च शूर्पयवम् अध्वाना अन्तर्धानं कृषिस् सोल्वालाः^{१४} । ते ह यज्ञस्य कृन्तव्राणि^{१५} ददृशुः । तस्यैताः प्रायश्चित्तीर्^{१६} ददृशुः—शं च म, उप च म, आयुश् च मे, भूयश् च मे, यज्ञ^{१७} शिवो मे संतिष्ठस्व, यज्ञं स्विष्टो मे^{१८} संतिष्ठस्व, यज्ञारिष्टो^{१९} मे संतिष्ठस्वेति^{२०} । तस्माद् एता दर्शपूर्णमासाभ्यां वा चातुर्मास्यैर् वा पशुबन्धेन वा सौम्येन^{२१} वाध्वरेणेष्टोपरिष्टाज्^{२२} जपेत् । यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद्^{२३} एव तेन शमयति ।

प्राण एवाविपुवतो व्यानो विपुवान्^{२४} अपानो यद् ऊर्ध्वं विपुवतः । अपानो वा इदं सर्वम् आहरति । तस्माद् वयं परस्ताद्^{२५} विपुवतो ऽर्वाचय्^{२६} षडहान् उपैमः ॥४१॥

 This section has been edited in Auswahl §§121-122 up to यदेवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तदेव तेन शमयति. Cf. KS XXV.7, ŚBM I.3.3.13f.

1 C म.

2 A भुवनस्पतिर्.

3 C अन्तरिक्ष.

4 C अस.

5 A B भूपतिर्. KS XXV has भूतः.

6 A B C म.

7 C तिस्रः.

8 A B C पृथिवी.

9 = वा + आज्यस्य.

10 = वा + अवस्कन्देत्.

11 It is not from JS. It occurs in TS II.6.6.2-3, MS III.8.6, KS XXV.7 (bis), XXXV.8, ĀSS III.13.15, ĀpSS IX.13.6,7,

MSS III.1.32.

12 For genitivus agentis with हुत, the p.p.p. form of वृद्ध cf. JB I.6 (bis), 8, 57, III.116, ŚBM I.3.3.17, I.8.1.39, I.9.2.20, III.2.2.13, III.2.2.18, IV.1.2.20, VI.3.3.22, IX.1.1.5, IX.3.1.17, IX.5.1.61, 68, XI.1.7.4, XI.5.3.4, XI.6.2.9,10, XII.4.3.10, XIV.2.1.20, TB II.1.5.9,10, II.1.6.5, II.1.10.1 (bis), 2 (tor), 3 (bis), III.7.3.1-4, AB V.29.5,7, V.31.3.4, GB I.3.11, KB II.8, VII.3, MS I.4.12, 13, I.8.7, III.6.5,6, KS XXI.7, XXIII.5, XXIV.9 (=Kap XXXVIII.2), TS III.4.10.3.

13 Cf. ŚBM I.3.3.13f., esp. 17 स स्कन्नमग्निमृशति । भुवपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्येतानि वै नेषामग्नीनां नामानि । यद्भुवपतिर्-भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तथा वषट्कृतं हुतमेवमस्यैतेष्वग्निषु

भवति. Also cf. KS XXV.7.

14 C सोल्लोलाः. Note that here the Kāṇva version of ŚB is closer to JB than the Mādhyandina. ŚBK II.2.8.3 has तान् ह ऋषीन् यशं तन्वानानेते गन्धर्वा उपनिषेदुः शर्षपयव-मद्धानोऽन्तर्वान् कृषिः सोल्लोला ते ह..., while in ŚBM XI.2.3.11 the names read शर्षं यवमान् कृषि-रुद्धालवान् धानान्तर्वान्.

15 A B C कृन्तन्त्राणि.

16 A B C प्रायश्चित्तिर्.

17 All MSS यज्ञश्, but Vedic Concordance, Auswahl §122 give no variant. ĀpŚS IV.16.15 also reads यज्ञ.

18 C मेव.

19 C यज्ञारिषो.

20 श च म - यज्ञारिषो मे संतिष्ठस्व is not found elsewhere according to Bloomfield's Vedic Concordance. ĀpŚS IV.16.15 has यज्ञ शिवो मे संतिष्ठस्व... यज्ञारिषो मे संतिष्ठस्व.

21 C साम्येन.

22 C बाध्वरेणेष्टृवापरिष्टा.

23 A B C ताद्.

24 C विपुषान्.

25 B पुरस्ताद्.

26 C वावष्.

२.४२

तद् ध क्रतुजिज्ञा^१ जानकिर् इयपि^२ सोमापं^३ पप्रच्छ—प्राणेन 'स्वी[३]द् अपानेना[३]' अस्मिञ् जीवति मर्त्यः । "तद् ब्रूतात्" संगतेभ्यः कुरुणां ब्राह्मणेभ्य इति । स होवाचेहैवाहं त्वां प्रतिवक्ष्यामीति । तं ह प्रत्युवाच—न प्राणेन नापानेन । अस्मिञ् जीवति मर्त्यं व्यानोऽध्यक्षः पशोस् सनं विष्वंचमीय्यत इति । पुरुषो वै पशुः । पशुरुत् पशुस् सः । व्यानो ह वा एतं विष्वंचमीय्यते ।

तान् वा^४ एतान् एके^५ परस्ताद् विपुषत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यं वावैतं^६ पृष्ठं पूर्वम् उपैमस् तेन व्यावृत्ता भवन्ति । अथो एवम् अजामीति^७ । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् उभये वा एत^८ ऊर्ध्वा भवन्ति ये चोर्ध्वा ये चार्वाञ्चः । सवनैर् वा एत ऊर्ध्वा भवन्त्य आप्नुम उ तं कामं य आवर्तेष्व इति ।

तद् आहुर यद् यथापां विवर्त^९ एवम् एते यद्^{१०} गोआयुषी । कतरंषाम् एते अह्ना(म्)^{११} । परंषाम् अवरेषाम्^{१२} इति । उभयेषाम् एवेति ब्रूयात् । उभयानि ह वा एते अहानि संगृह्य तिष्ठतः पराणि चावराणि^{१३} च । तस्मात् व्यहेणान्यत् तनुमहे व्यहेणान्यत्^{१४} । स द्वयहस्^{१५} सन् षडहो भवति । तद् ऊर्ध्वं गोआयुषी भवत ऊर्ध्वो^{१६} दशरात्रः ।

तद् धैतद् एके विहते गोआयुषी उपयन्ति—उपरिष्ठाद् विश्वजित आयुः पुरस्ताद् दशरात्रस्य शाम् । एवम् अजामीति^{१७} । अथो एवम् एवैतयोः पुरोपाययनम्^{१८} । तत् प्रमत्ता नैमिशीया अतीयुः । ते ऽत्र पुरस्ताद् दशरात्रस्य सहोपेयुः । तत इदम् अर्वाचीनम् एवोपयन्ति^{१९} ।

तद् उ होवाच शाठ्यायनिः^{२०} प्राणापानाश् एतौ^{२१} यद्^{२२} गोआयुषी^{२३} । अन्नपाने^{२४} तं विच्छिन्दन्ति^{२५} ये विहरन्ति । अथो एष वाव देवयानः पन्था यद्^{२६} गोआयुषी । स्वर्ग एष लोको यद् दशरात्रः । त एतेन देवयानेन पथेन स्वर्गं लोकं गच्छन्ति ।

अथ य एते विहरन्त्य एतं देवयानं^{२०} पन्थानं विच्छन्दन्ति^{२१} ते न किं चन व्यश्नुवते^{२२} ।
तस्मात् सहैवोपेत्ये इति ॥४२॥

- 1 A B C कृतुजिज्ञ.
- 2 A C व्यापि, B व्यपि.
- 3 C सौमपी. Here the MSS are corrupt. At JB I.281, 299 it is correctly read as इयपि सौमाप (also see Auswahl, p. 299).
- 4 C स्त्रीनुदपानेनायु.
- 5 C स ब्रूयात्, Auswahl p. 300 तत् ब्रूयात् (wrong Sandhi!).
- 6 The text is uncertain. C omits विश्वं चमीव्युत्...यं वावैत.
- 7 B व.
- 8 A एतेनेके, B एतेनके.
- 9 C अजामिति.
- 10 sc. अहनी.
- 11 C विवनेन.
- 12 A B C यत्.
- 13 कतरेषामेते अह्नाम् 'of which days are these (i.e. the go- and āyus days the

vivarta)? To complete the sentence supply उपयन्ति at both places.

- 14 B अपरेषाम्, C omits अपरेषाम्.
- 15 A C चापराणि.
- 16 A व्यहेणान्यम्, B C व्यहेणान्य.
- 17 A द्रहस्, B C द्रह.
- 18 C ऊर्ध्वा.
- 19 C अजामिति.
- 20 So all the MSS!
- 21 Auswahl, p. 310 s.v. Naimīsiya reads एवमुपयन्ति.
- 22 C प्राणापानास्तौ.
- 23 A B C यत्.
- 24 C गोत्रायुषि.
- 25 C अन्नवाने.
- 26 A B विच्छन्दन्ति.
- 27 C देवयान.
- 28 B विच्छन्दन्ति, C विच्छन्दन्ति.
- 29 C व्याश्नुवते.

२.४३

गोबलं ह वाष्णं^१ शाट्थायनिर् उवाच—पितृमान् असि^२ भगवः पितामहवान्^३ ।
संवत्सराय दीक्षिष्ये^४ ऽनु मा शाधीति । तथेति होवाच । अयनं ते वक्ष्यामि, यद् विद्वान्
अनार्तस् संवत्सरस्योदृचं गच्छत्यु^५ उत्थायो योगक्षेमी^६ पणाय्यो^७ भवतीति । तान् वा
एतान् द्वादश मासो यन्तीति होवाच । ततो^८ यांश् चतुरो मासो^९ यन्त्य अग्रे एव^{१०} ।
तान् अयनेन यन्ति । अग्निं चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्तीमं च^{११} लोकम् इति । अथ यान्
अपरांश्^{१२} चतुरो मासो यन्ति वायोर एव तान् अयनेन यन्ति^{१३} । वायुं चैव देवतानाम्
आप्नुवन्त्य अन्तरिक्षलोके^{१४} चेति । यान् अपरांश् चतुरो मासो यन्त्य आदित्यस्यैव तान्
अयनेन^{१५} यन्ति । आदित्यं^{१६} चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्त्य अमुं च लोकम् इति ॥४३॥

- 1 B वाष्ण, C वाष्ण. गोबल वाष्ण occurs as a teacher in TB III.11.9.3 and JUB I.6.1.
- 2 B C असी.
- 3 C Wh पितामहान्. पितामहवान् is not found in MW, VPK and Index Védique.

- 4 For the dative संवत्सराय with √ दीक्ष, cf. ŚBM VI.1.3.7, XII.1.1.1=GB I.4.1, ŚBM XII.2.1.1=GB I.5.2, ŚBM XII.2.1.9, XII.2.2.8, XII.3.3.1=GB I.5.10, ŚBM XII.3.5.3-10=GB I.5.9, TS VII.4.8.1, JB II.56, II.399 दीक्षन्ते.. संवत्सराय, III.399

स्वर्गाय वा एते लोकाय दीक्षन्ते ये संवत्सराय.

5 A B C गच्छन्त्य्.

6 योगक्षेमी is found in Mahāvastu III p.384. On योगक्षेम see Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmanas §60 Ex.115 Excursus, p.223f. and Ray, BSOS VII, p.133.

7 C पर्णायो. पर्णाय्य 'prai-eworthy, laudable'.

8 C तता.

9 Acc. pl. of मास.

10 C एष.

11 C omits च.

12 B अपुरांश्.

13 A ययन्ति.

14 C अन्तरिक्षं लोक.

15 C यच्चादित्यं for यन्त्यादित्यं (note the change of -त्य- to -च-).

२.४४

एतद् वा अयनम् इति होवाच । तद् यद् वा इदम् आहुर् अनयनेनागाद्^१ इति । य एवैतद्^२ अविद्वांसस् संवत्सराय^३ दीक्षन्ते ते^३ ऽनयनेन यन्ति । अथ य एतद् एव वेदानार्त^४ एव संवत्सरस्योद्भवं गच्छत्य^५ उत्थायो योगक्षेमी^६ पर्णाय्यो^७ भवति । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति ।

एतन् महाव्रतीयम्^८ अहः । एष वाव^९ स्वर्गलोको यन् महाव्रतीयम्^९ अहः । तत् पञ्चविंशं भवति^{१०} । ततो या^{११} विशतिर्^{१२} विराद् सा । अथ^{१३} याश् चतस्र इमा एव ताश् चतस्रो विशः । अथ या पञ्चविंशीयम्^{१४} एव सोऽर्वा दिक् । दिशो वै यत्र^{१५} समुदभ्यन्त^{१६} तद् एषो ऽस्यग्रो नाम लोको ऽभवद् य एष तपति । एतम् एवैतत् पञ्च-विंश्याभ्यारोहन्ति^{१७} । एतस्य सलोकतां गच्छन्ति ।

तद् आहुर् यद् एतेनाह्ना भूयिष्ठम्^{१८} ईप्सन्ति यन्^{१९} महाव्रतीयेनाथ^{२०} कस्माद् अयं वारणः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति । कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धया^{२१} इति ब्रूयात् । पुरुषम् एष पञ्चभि स्तोत्र्याभिर्^{२२} अवरुद्धे^{२३} गां पञ्चभिर् अश्वं पञ्चभिर् अजां पञ्चभिर् अविं पञ्चभिः । स एष कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया^{२४} अन्ततः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति ।

अथ^{२५} याश् अतिरात्रौ^{२६} प्रतिष्ठैव सा । अस्मिन् एव लोके प्रायणीयेनातिरात्रेण प्रतिष्ठाय प्रयन्ति^{२७} । अमुष्मिन् लोके^{२८} उदयनीयेनातिरात्रेण^{२९} प्रतिष्ठायोद्यन्ति । ते ह्यप्य् अबुभूयन्त इव भवन्ति, प्रत्य^{३०} इव तिष्ठन्ति ॥४४॥

1 C अवनेनागाद्.

2 C अविद्वासंवत्सराय.

3 C omits ते.

4 B वेदानात्, C वेदानान्त.

5 C गच्छन्त्य्.

6 A B C योगक्षेमी. Note -छ- for -क्ष-.

7 C पर्णायो.

8 Cf. JB II.43 यद्विद्वाननार्तसंवत्सरस्योद्भवं

गच्छत्युत्थायो योगक्षेमी पर्णाय्यो भवतीति.

9 A B C महाव्रतीयम्.

10 A B C वावा.

11 A C महाव्रतीयम्. Cf. JB II.8 एष वाव स्वर्गो लोको यन्महाव्रतीयमहः.

12 The mahāvratā is a pañcavimpā day (TB II.6.1.2 पञ्चविंशस्तोमो भवति).

13 C वथा.

14 C विंशति.

15 B C अथ.

16 C पञ्चविंशतीयम्. In the other Brāhmaṇas the word पञ्चविंशी occurs only in PB IV.10.7 (Śāyana पञ्चविंशतिसंख्यापूरणी स्तोत्रीया). Cf. JB II.212(217) त उ वै पञ्च पञ्चविंशा भवन्ति । ततो या विंशतिर्विराट् सा । अथ याश्च तत्तल्ल इमा एव ताश्चतस्रो दिशोऽथ या पञ्चविंशीयमेव (v.l. पञ्च पञ्चविंशीयमेव) सोध्वो दिक्.

17 B गायत्र.

18 A B समुद्रुदभ्यन्त.

19 C पञ्चविंशा.

20 B ईप्सन्तीयन्.

21 C महावृत्तीयेनाथ.

22 A B -रुध्या, C -रुध्या.

23 B C स्तोत्र्यमिर्.

24 A B C अवर्णवे.

25 A B C -रुध्या.

26 C यावतीरात्रौ. The two atirātras (i.e. the prāyāṇiya and the udayāṇiya) are प्रतिष्ठा 'firm support'. Cf. JB II.186 (191) एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यदतिरात्रः.

27 प्रयन्ति 'they commence' is contrasted with the following उपन्ति 'they arise'.

28 A C लोके.

29 B उदयनीयातिरात्रेण.

30 प्रति goes with तिष्ठति

२.४५

अथैषौदुश्चरी राजासन्दी । तां हैके प्राचीम् एव निदधति^१ । उदीचीम् एव निदध्यात् । तस्या इमाव् अवान्तरदेशौ पूर्वी पादाव् इमाव् अपरौ । तां हैके प्राचीम् एवाधिरोहन्ति । तद् उ होवाच शाटयायनिर् उद्वचो वै सामात्विज्यं कुर्वन्ति । उदीचीन-
देवत्या^२ उद्गातारः^३ । उदीच्यैवारुह्येति^४ । तां हैके नमस्कारेणैवाधिरोहन्ति^५ नमस् ते ऽस्तु भगवति विद्म त्वा सा नश् शिवैधाति^६ । तूर्णीं हैवैके^७ अधिरोहन्ति । मनो वै प्रजापातिः । प्राजापत्यम् एतद् अहर^८ इति । ताम् अनेनाग्रे ऽधिरोहेद्^९ अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् इति ।

अथास्मा आरूढाय वाणं^{१०} शततन्त्रिम्^{११} आहरन्ति । तम् एतेन संतानेन संतनोति—

भूर् भुव स्वर्

वदा वदा वदा^{१२} वदी वदा वदोरुः^{१३}

पृथुस् सुगस् सुगन्तुः

कर्मः करणः करः करिष्यन् ।

एन्द्रो^{१४} वाचं बृहतीं^{१५} विश्वरूपाम् ।शतायुषं^{१६} प्रवद देव वाण ॥

इति । अथेन्द्रणतया^{१७} चेवीकया^{१८} वेतसशाखया^{१९} चोल्लिखति^{२०}—मनो ज्योतिर् इति, वाक् सत्यम् इति^{२१} मानो भद्रं^{२२} इति । तं प्रयच्छति ॥४५॥

INTRODUCTORY

In Auswahl §123 Caland has edited and translated अथास्मा आरूढाय.. भद्र इति.

Cf. JB II.418(425) आसन्दीमुद्गाताधिरोहति, प्रेलं होता, कूर्वायथै. कूर्वस एवान्या होत्रा भान्ति ।

तदाहुर्न दीक्षितेनासम्बधिरुह्यति । उस्थिता इ खलु वा एतदहरगच्छन्ति । यद्वावादो दशममहस्तदेवोक्थानि । इयमधिरुह्योपेत्याहुः । अन्तरिक्षसाध्येव वै श्रीरेवं त्रिया उपासिरिति । वाणश्शतश्रीर्भवति (v.l. वाणश्शततमिश्री) — शतायुषं पुरुषश्शतेन्द्रियश्शतवीर्यः — तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्य-

स्यादरुद्धये ।.....अथो अवशुषादेवोदेत्य कार्यः । एवं वाणशतश्रीवाचः (?) कृत्स्नत्वायेति । तस्यैव सन्तानो—भूर्भुव स्वर्वदा वदा वदा वदी वदा वदोरः पृथुस्तुगस्सुगन्तुः कर्मः करणः करः (om. in some MSS) करिष्यन्मन्त्री वाचं हृहती विश्वरूपां शतायुषं प्रवद देव वाणेति । अथेन्द्रेण-तया (so all MSS) चेपीकया वेतसशाखया चोल्लिखति मनो (v.l. मानो) ज्योतिरिति वाक् सत्यमिति मानो (v.l. मनो) मद्र इति. Al'o cf. DSS XI.1.4.7 and ĀpSS XXI.18.8-10.

1 A नीधति, B निदधाति, C निधति.
2 उदीचीनदेवत्य is not found elsewhere. It recurs in JB I.72 उदीचीनदेवत्या उद्गातारः.

3 A B उत्गातारः, C उतःगातारः.
4 A B उदिः, C उदिच्यैसारुद्धयेति.
5 C नोहन्त्य.
6 नमस्ते... एधि is not found in Bloomfield's Vedic Concordance.

7 B हैवेके.
8 The mahāvratā is a prājāpatya day.

9 A B धिरोहोद्, C धीरोहोद्.
10 C वणं. On the description of the hundred-stringed vāṇa see Caland's note 1 on PB V.6.13.

11 So also in Auswahl §123. At JB II.404 Caland reads शततन्त्रे without

v.l.

12 A B C ववद.

13 C वदोरः.

14 C वाचं हृहती.

15 Cf. PB V.6.13 शततन्त्रीको भवति । शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः.

16 इन्द्रणत is not found in the other Brāhmaṇas. In the parallel JB II.418 (425) we have इन्द्रणत which occurs in PB XV.5.20. See Auswahl §123 note 4 and PB XV.5.20 note 3. इन्द्रणत means 'naturally bent'. Cf. इन्द्रप्रस्थ 'naturally flat'. It is rendered by स्वयंवका in DSS XI.1.8, as देवेन नता by Dhanvin, as स्वयंनता in ŚSS XVII.3.11.

• 17 A B C चैषीकया.

18 C वेतसनाखया.

19 उल्लिखति 'He grates, i.e. touches the strings with the plectrum (वेतसशाखया in JB, औदुम्बर्याः शाखया in Sāyana on PB V.6.14)'. PB V.6.14 has different formulae प्राणाय त्वा, अपानाय त्वा, व्यानाय त्वा.

20 C इन्ति.

21 मनो ज्योतिः, वाक् सत्यम् and मानो मद्र occur in LSS IV.1.7. See Over en uit het JB, p.42.

२.४६

अथैता अन्याः परिमार्दः कुरुते । अथ स्तुते । अथ शीर्ष्णाग्निं स्तुते ऽथ दक्षिणेन पक्षेणा'थोत्तरेणाथ पुच्छेनात्मनोत्तेन^३ । तत् सलोमाय ।

शीर्ष्णाद्वाता^४ प्रतिपद्यत आत्मना होता । यां ह्य एव प्राह^५ तथा प्रतिपद्यते । अथ यद् अन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते, विलोम तत् ।

अथ हंक आत्मनैवाग्ने प्रतिपद्यन्ते । तद् उ होवाच शाटपायनिर् यथान्धो द्वारम् आच्छेत् तादृक् तद्^६ इति ।

अथ हंके^७ "स्तुत्वैवोपावरुहेतद्" अहण् शस्यमानम् ईक्षमाणा आसते । तद् उ होवाच शाटपायनिर् ईश्वरः पापीयान् भवितोर यस् तथा करोति । क्षत्रं वै साम^८ । विद् छस्त्रम्^९ । "उपये एवासीत्" । राजानम् एवाह्वियमाणं^{१०} प्रत्यबरोहेत्^{११} । तथास्य राजा प्रत्यबरोहो भवति । तस्यै^{१२} प्रत्यबरोहो—

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम्^{१५} ।

पिपृतां^{१६} नो भरीमभिः^{१७} ॥

इति । ताम् एताम् आसन्धीम् उत्तरतः पर्याहृत्य निदधति^{१८} ॥४६॥

1 Here JB reads अथैता अन्याः परिमादः कुरुते (Caland has क्रियन्ते PB V.6.11) after the description of the lute. Similar is the situation in JB II.404. But in PB V.6.11 the performance of the parimāda preceded the description of the lute. See note 1 on PB V.6.11.

2 B C -ण-

3 उत्तमेन 'lastly' (opp. अग्रे in शीष्णाग्निः).

4 A B छीर्षोऽगाता, C छीष्णोऽगाता.

5 A B आह. Cf. प्राह in the next sentence अथ यदन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते.

6 C तत्.

7 C स्तुत्वैवोपावृष्टेयत्.

8 C शस्यमनानम्.

9 Cf. SBM XII.8.3.23, GB II.5.7.

10 A छस्त्रम्, B C छत्रम्. Cf. SB I.4 विद् शस्त्रम्.

11 C उपर्योवासीत.

12 B एवाहीयमाणं, C एवाहीयमाणं (I).

13 'He should descend from the seat in honour of the soma, that is being ushered in'.

14 C repeats प्रत्यवरूढो भवति तस्यै.

15 B C मिमिक्षता.

16 B विद्वतां.

17 RV I.22.13. It is not found in JS.

18 C निदधति (ध and द are often confused in Grantha script).

२.४७

तद् आहुर् यद् विहृतम् एतद् अहम् शस्यते, विहृतासु स्तुध्वा[३]^१ अविहृतासु[३] इति । विहृतासु इति ब्रूयात् । या एता राजन्यस्य देवतासु ताभिर् विहृतं भवति ।

तद् यद्^२ गायत्रीषु शिरो भवति, बृहतीषु च ककुप्सु च पक्षौ, द्विपदासु च पुच्छं, त्रिष्टुप्स्व आत्मा, कथम् अतो विहृतं भवतीति । एतस्यात्मनः पञ्चविंशं^३ शतं^४ त्रिष्टुभो भवन्ति । ततो यच्च छतम् आयुष् टत् । अथ याः पञ्चविंशतिः पुरुषस् सः^५ । पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाग् चत्वारि प्राक्काणि^६ । आत्मा पञ्चविंशः^७ । स एष शतायुः^८ पुरुषः ।

तद् आहुर् यद् अन्यासु त्रिष्टुभस् संपूर्णाक्षरासु स्तुवत^९ इति । स ब्रूयात् त्रिष्टुभो^{१०} वै पुरुषस् त्रिष्टुभ्योनिः^{११} । तानीमानि पुरुषस्यान्यूनानि । तस्माद् व्यूनाक्षराः^{१२} । अथ यद् विषमेण समस् तेनो^{१३} संपूर्णाक्षरा इति ।

तद् आहुर् यत् पञ्चविंशः पुरुषः पुरुषस्यैतत्^{१४} स्तोत्रम् इत्य् आहुः^{१५} । अथ कस्माद् एतानि विषमाणि सामानि^{१६} क्रियन्ते^{१७} । 'पुरुषस्य सर्वताया'^{१८} इति । स ब्रूयान्^{१९} मनो वै प्रजापतिः । प्रजापतिः पुरुषः । तस्यैवो अन्तर आत्मा यद् एताः पञ्चविंशति स्तोत्र्याः^{२०} । अथो यथा पुरुषस्य केशा नखा लोमानि इमभूणि तादृक् तत् । यद् एतानि विषमाणि^{२१} सामानि क्रियन्ते पुरुषस्य सर्वताया इति ॥४७॥

1 A स्तुष्ट्वा, B C स्तुर्वष्ट्वा.
2 A B C यत्. The 'head' part of the mahāvratā stotra is chanted on gāyatrī verse. Cf. PB V.1.8 अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति.

3 B पञ्चविंश.

4 पञ्चविंशं शतं means 125.

5 Cf. infra पञ्चविंशः पुरुषः... ..

6 प्रांग 'limb' is a new word. It recurs in JB III.349 पुरुषसंमितं ह खलु वा एतद् सत्त्वं यदेव पञ्चविंशतिरात्रः (no v.l.)। दश वै पुरुषस्य हस्त्या अंगुलयो दश पञ्चाश्ववारि प्रांगाण्यात्मा पञ्चविंशः and JB II.409 दश वै पुरुषस्य हस्त्या अंगुलयो दश पञ्चाश्ववारि प्रांगाण्यात्मा पञ्चविंशः. Cf. SBM VI.2.1.23 चतुर्विंशो वै पुरुषो दश हस्त्या अंगुलयो दश पाञ्चाश्ववार्यङ्गानि.

7 Cf. SBM X.1.2.8 स पञ्चविंश आत्मा and JB III.349 आत्मा पञ्चविंशः, आत्मेव पञ्चविंशः.

8 C दशतायुः.

9 C स्तुचत.

10 A B तृष्टुभो.

11 C -व्योनिः. त्रिष्टुभ्योनि is not found in MW, VPK and Index Védique.

12 C युनाक्षराः.

13 = तेन + उ.

14 C सैतत्.

15 C आहः.

16 C समानि. But see below यदेतानि विषमाणि सामानि (no v.l.).

17 C क्रियन्त.

18 B C omits पुरुषस्य सर्वताया.

19 C ब्यात्.

20 So all MSS. All the three forms स्तोत्रिया, स्तोत्रीया and स्तोत्र्या are found in JB. Among these स्तोत्र्या is a new form. It has been emended to स्तोत्रिया in JB II.82 even by Caland! But it occurs in numerous places without any variant, e.g. at II.81, 90 (93), 103(106), 108(111), 111(114) bis, 124(126), 159(164), 184(189), 187(192) bis, 201(206), 235(240) bis, 252 (257) bi-, III.321. Though there are cases where it has a v.l. स्तोत्र्या (v.l. स्तोत्रिया) II.119(123), 209(214), 233(238), स्तोत्र्या (v.l. स्तोत्रीया) II.316(321), the number of passages where it occurs without any variant is far greater. स्तोत्र्या is a genuine sampra-ārāṇa form and calls for no emendation.

21 A B C विषमानि.

२.४८

तद् आहुर् यद्^१ बृहत्यायतनानि^२ पृष्ठानि^३ कथम् अतो बृहतीषु कृतं भवतीति । एतस्यात्मनो द्वापञ्चाशं शतं बृहतयो^४ भवन्त्य^५ एका च ककुप्^६ । तेन बृहतीषु कृतं भवति । तेनो एव ककुप्^७ पृष्ठेभ्यो न^८ च्यवत इति ।

तद् आहुः^९ किञ्छन्दाः^{१०} पञ्चविंश स्तोम इति । पञ्किञ्छन्दाः^{११} इति ब्रूयात् । एतद् ध वै प्रत्यक्षं पञ्चविंशस्य स्तोमस्य छन्दो यत् पञ्किः^{१२} । एतस्यात्मनस् सप्तविंशं शतं पञ्कयो^{१३} भवन्त्य अर्धपञ्किश्^{१४} च । तेन^{१५} पञ्किश् छन्दाः^{१६} । ता उ एव द्वात्रिंशतिर^{१७} अतिछन्दसः । अतिछन्दा वै सर्वाणि छन्दांस्य अभिभवति । तद् वा अस्य तत् सर्वाण्य एव छन्दांस्य^{१८} उपेतानि भवन्ति ।

तद् आहुः कथम् एतत् सर्वम् अहः पञ्चविंशं^{१९} भवतीति । संपदेति ब्रूयात्^{२०} । कथं संपदेति । पथेति^{२१} नव^{२२} शीर्ष्णो^{२३} गायत्र्यः^{२४} । तासां सप्तविंशतिः पदानि । षट् छतं^{२५} पक्षयोर द्वाचत्वारिंशत् पुच्छस्य^{२६} । तद् यानीमानि सप्तविंशतिश् शीर्ष्णः पदानि ततो द्वे आशाय षट् छतं^{२७} उपदधति । अथ पञ्चविंशः^{२८} परिशिष्यते । ततो यच्^{२९} छतं

चत्वारस् ते पञ्चविंशः^{२८} । अथ यान् अष्टाब् अतिरिच्यन्ते तानि द्वाचत्वारिंशत्^{२९} उप-
बधति । तौ द्वौ पञ्चविंशौ । पञ्चविंश एव पञ्चविंशम्^{३०} । सर्वे पञ्चविंश भवतीति ॥४८॥

1 A B C यत्.

2 See note 5 on JB II.36.

3 C पृष्ठानि.

4 So all MSS.

5 B C भवत्य्.

6 The 'ātman' has 125 triṣṭubhs (JB II.47 एतस्यात्मनः पञ्चविंशं शतं त्रिष्टुभो भवन्ति), which are equal to 5500 syllables (a triṣṭubh = 44 syllables). The same number of syllables is made up by 152 bṛhatīs (36×152) and 1 kakubh (28).

7 C पृष्ठेस्मोनु.

8 A C आहु.

9 C किञ्छन्दाः.

10 A B C पङ्क्तिच्छन्दा.

11 C पङ्क्तिः.

12 C पङ्क्तयो.

13 C -पङ्क्तिश्. 137½ pañktis = 137½ × 40 = 5500 syllables.

14 C पङ्क्तिच्छन्दाः.

15 C द्वारवतिर्. द्वावति is not found in MW, VPK and Index Védique. Cf. Prakṛit *bāṇain*, Hindi *bāṇwe*, Nepali *bānabe*, Lahndi *bānave*, Gujarati *bāṇum*.

16 B C छन्दास्य्.

17 Cf. TB I.2.6.1 पञ्चविंशस्तोमो भवति and PB IV.10.5 note 1.

18 A C ब्रूयत्. सम्पदेति ब्रूयत् 'he ought to answer: one ought to look only to the total' (Haug, AB II.37). Following Sāyana

Keith (AB *ibid*) translates it as " 'by conversion' he should reply". The exact meaning is 'numeric concordance', cf. Prof. Minard, *Trois Enigmes sur les Cent Chemins I* (Paris, 1949) p.73 §201.

19 RV III.55.14.

20 C नच.

21 B शीष्णो, C शीष्णो.

22 The 'head' of the mahāvratā-stotra is chanted in the gāyatrā melody on nine verses.

23 A B छत्तं, C छत्तं. The change of श् to ष् after द् has its parallels in विपाद् छुत्तुर् RV (Macdonell, *Vedic Grammar for Students* §53a), विद् छस्त्रम् JB II.46.

24 C पक्षस्य्.

25 C छत्त. षद् छते 'in the 106 (pādas of the two 'wings' of the mahāvratā-stotra)'.
26 B C पञ्चविंश.

27 C यद्.

28 The hundred (pādas)=four pañca-vimśas.

29 द्वाचत्वारिंशति loc. sg. 'in the 42 (pādas of the 'tail')'.

30 In the question कथमेतत् सर्वमहः पञ्च-विंशं भवति the neut. form पञ्चविंशम् is used, while in the answers the masc. forms (पञ्च-विंशः, पञ्चविंशः and पञ्चविंशौ) are employed. Hence the remark पञ्चविंश एव पञ्चविंशम्.

एष वाच यज्ञानां विषुवान् यद् अग्निष्टोमः । ते ये प्राञ्चो 'हविर्यज्ञा औप-
वसथात्' ते ऽपियन्ति । अथ य उत्तरे यज्ञकृतवस्^२ सुत्यायां ते ऽपियन्ति ।
यत्^३ त्रिवृद् बहिष्पवमानं ये त्रिवृत स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत् पञ्चदशाम्य
आज्यानि^४ पञ्चदशो माध्यदिनो ये पञ्चदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत्

सप्तदशानि पृष्ठानि सप्तदश आर्भवा^१ ये सप्तदशा स्तोमान् तेन ते ऽपियन्ति । यव एकविंशम् अग्निष्टोमसाम य एकविंशा स्तोमान् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशं सर्वे स्तोमा अभिसंपद्यन्ते तेन सर्वे स्तोमा अपियन्ति ।

अयम् एवाग्निष्टोमो यो ऽयं पवते । ते^२ ये प्राञ्चो^३ यज्ञकृतवो ऽग्निसु ते^४ निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञकृतव^५ आदित्यसु ते निदानेन । यदा वा अग्निर् उद्वायति^{१०} वायुम् एवाप्येति । यद् आदित्यो ऽस्तम् एति वायुम्^{११} एवाप्येति^{१२} । तस्य^{१३} वा एतस्य^{१४} तथैव^{१५} वाग्निष्टोमस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि^{१६} । एवं^{१७} चतुर्विंशतिः पुरोवातो दक्षिणतो-
वातः^{१८} पश्चाद्वात उत्तरतोवात ऊर्ध्वोवात^{१९} इति । प्राण एवाग्निष्टोमस्तोमः । ते ये प्राञ्चो यज्ञकृतवो^{२०} वाक्^{२१} ते निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञकृतव^{२२} चक्षुस् ते निदा-
नेन—॥४९॥

1 A हविर्यज्ञा ओपवसथात्, B हविर्यज्ञादौपवस-
थात्. The nom. pl. प्राञ्चः qualifies the nom.
pl. हविर्यज्ञाः.

2 C यज्ञकृतवत्.

3 A B यं.

4 A C तृष्ट, B त्रिष्ट.

5 Cf. JB II.131-132(133-134) पञ्चदशा-
न्याय्यानि भवन्ति.

6 B आर्भवा.

7 C omits ते.

8 A C यज्ञकृतवोऽग्निस्तेऽग्नी.

9 C यज्ञकृतव.

10 C उद्वायति.

11 A B C वायुर्. For the emenda-
tion of वायुरेऽप्येति to वायुमेवाप्येति cf. JUB
III.1.1-7 एका ह वाव कृत्स्ना देवताधेवता एवान्याः ।
अयमेव योऽयं पवते । एष एव सर्वेषां देवानां ग्रहाः । स
होऽस्तं नाम । अस्तमिति हेह पश्चाद्ग्रहानाचक्षते । स यदा-
दित्योऽस्तमगादिति ग्रहानगादिति हेतत् । तेन सोऽसर्वः ...
अवगमिर्गच्छति [Mark JUB अनु/गम् 'to go
out (as fire)' for JB उद्/वा] । तेन सोऽसर्वः ।
स एतमेवाप्येति (no v. l.).

12 C inserts यदादित्योप्येति after it.

13 B तस्य.

14 A B C एतस्या.

15 C तथैव.

16 There are twelve stotras and
twelve śāstras of the agniṣṭoma, each
stotra (chanted by the udgāṭra) being
followed by a śāstra (recited by the hotr

or one of his three assistants, the hotra-
kas—maitrāvaruṇa, brāhmaṇācchamsir
and acchāvāka)—

prātah savana

1 bahispavamāna- stotra	1 ājya-śāstra (hotr)
2 ājya-stotra	2 prāṅa-śāstra (hotr)
3 ājya-stotra	3 ājya-śāstra (maitrāvaruṇa)
4 ājya-stotra	4 ājya-śāstra (brāhmaṇācchamsir)
5 ājya-stotra	5 ājya-śāstra (acchāvāka)

mādhyandina-savana

6 mādhyandina- pavamāna-stotra	6 marutvatiya- śāstra (hotr)
7 prṣṭha-stotra	7 niṣkevalya-śāstra (hotr)
8 prṣṭha-stotra	8 niṣkevalya-śāstra (maitrāvaruṇa)
9 prṣṭha-stotra	9 niṣkevalya-śāstra (brāhmaṇācchamsir)
10 prṣṭha-stotra	10 niṣkevalya-śāstra (acchāvāka)

trītiya-savana

11 ārbhava (or trītiya) pavamāna	11 vaiśvadeva- śāstra (hotr)
12 agniṣṭoma-sāman (yajñīyajiñīya)	12 āgnimāruta- śāstra (hotr)

- 17 C पव.
 18 B वातं.
 19 C ऊर्ध्वोवात. पुरोवातः 'eastern wind', दक्षिणतोवातः 'southern wind', पश्चाद्वातः 'western wind', उत्तरतोवातः 'northern wind', ऊर्ध्वोवातः 'wind of the upper direction (ऊर्ध्वा दिक्)', दक्षिणतोवातः, उत्तरतोवातः and

- ऊर्ध्वोवातः are new to MW, VPK and Index Védique.
 20 C यश्चकृतवो.
 21 A C वाष् (त and क are confused in Grantha).
 22 C यश्चकृतवश्.

२.५०

—यदा वै तूष्णीम् आस्ते प्राणम् एव वाग् अप्येति^१ । यदा स्वपिति प्राणम् एव चक्षुर अप्येति^२ । तद् यद् एवंविद् वदति हविर्यज्ञैर् अस्य तद् इष्टं^३ भवति । यत् प्राणित्य् अग्नि-ष्टोमेनास्य^४ तद् इष्टं भवति । यद् वीक्षत उत्तरैर् अस्य तद् यज्ञकृतुभिर् इष्टं भवति । तद् यद् एवंविद् वदति यत् प्राणिति^५ यद् वीक्षत एतैर् हास्य^६ तत् सर्वैर् यज्ञकृतुभिर् इष्टं भवति ।

स एष समानप्रायणस्^७ समानसंबन्धनस्^८ संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति, त्रीण्य् उक्त्यानि त्रिदेवत्यस् सन्धिः । त्रीण्य् आरम्भणीयस्याहो^९ ऽतियन्ति । अथ यत्र 'ह क' चाभिप्लवस् सप्त ते ऽग्निष्टोमाः । षड्कृत्वः पृष्ठयम् उपयन्ति^{१०} । द्वयोष् षड् अतियन्ति द्वयोष् षड् । सो ऽग्निष्टोमः^{११} । द्वयोष् षड् । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो ऽभिजित् । नव^{१२} स्वरसाम्नाम् अतियन्ति । तद् अमूनि त्रीण्य् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विषुवान् । प्रतीचां स्वरसाम्नां नवातियन्ति । पञ्चकृत्वः पृष्ठयम् उपयन्ति । द्वयोष् षड् अतियन्ति^{१३} । द्वयोष् षड् । सो ऽग्निष्टोमः । एकस्य त्रीणि । तान्य् एषु नवसूपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विश्वजित् । गोधायुषोष् षड् अतियन्ति । द्वादशाग्निष्टोमा^{१४} दशरात्रः । अग्निष्टोमो महावतीयम्^{१५} अहः । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । द्वादशकृत्वप् षोडशिनम् उपयन्ति ।^{१६} सो ऽग्निष्टोमः । यद्य् उ वा अतिरात्रे षोडशिनम्^{१७} उपयन्ति^{१८}, मोहयन्त्य् अमूं विराजस्^{१९} संपदम् । अतीमाम्^{२०} अग्निष्टोमसंपदं^{२१} रिच्यते । स ह सो^{२२} ऽनिधानो वज्रो हिनस्ति । अथ वा अनिधानो वज्रः । स एष समानप्रायणस् समानसंबन्धनस् संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । संपदा हाग्नि-ष्टोमायनं^{२३} भवति । उपासान्य् उ तान्य् अहानि भवन्ति यानि संवत्सरे चिभिर्याणं^{२४} । तेन हैतेनायनेनोभौ^{२५} कामाष् उपाप्नोति यज्ञ् चाग्निष्टोमायने यज्ञ् च मासि पृष्ठे ॥५०॥

॥ महाव्रतत्रयं^{२६} समाप्तम् ॥

1 Cf. JUB III.1.14 न वै स्वप्नं वाचा वदति । सेयमेव प्राणमप्येति.

2 B आप्येति.

3 B C इष्ट. For genitivus agentis

with the p.p.p. of वृज् (i. e. इष्ट) cf. JB I.4, 38,40,361, II.371 (Auewahl §161, p.207), TS II.6.1.5, II.6.9.3, SBM I.6.1.21, II.4.4, 17, V.2.3.9,10, V.5.4.14, V.5.5.11, XI.2.3.9,

XI.2.4.8,9, XI.2.5.5, XI.2.7.1-5, XI.4.4.7,12, XI.5.7.3, XIII.2.8.2, XIV.2.2.49, XIV.3.3.30, SB IV.1.14,16, IV.2.1, AB II.8.7-8, II.11.12-13, II.13.8-9, III.18.5, III.47.7, III.48.4, V.28.11, VI.32.2 (=GB II.6.11), VI.33.11, KB V.2.4,7, XIX.6.

4 C अग्निस्तोमेनास्य.

5 A B C प्राणीति.

6 B ऋस्य.

7 A C समानप्रायण. समानप्रायण is not found in MW, VPK and Index Védique. It recurs in JB III.176 in contrast with समानोदयन.

8 B समानसंबन्धस्, C समानस्संबन्धनस्. समानसंबन्धन 'having a common connecting link' (Eggeling, ŚBM VII.5.2.62). MW's 'equally connected' is inappropriate here.

9 Hence onwards it is told how a year-long sacrifice becomes an agniṣṭoma-yana on the basis of the totals (स एष संवत्सरोऽग्निष्टोमानेवासि सम्पद्यते । सम्पदा हाग्निष्टोमायनं भवति). The stotras and śastras of non-agniṣṭoma days which are over twelve (the usual number of stotras and śastras chanted on an agniṣṭoma day) are summed up and when a total of

twelve or a number divisible by twelve is reached, they (i.e. the extra stotras and śastras) are said to constitute one agniṣṭoma or more as the case may be:

'This year (consisting of atirātras, agniṣṭomas, ukthya and ṣoḍaśins) changes to agniṣṭomas. Six (stotra-śastras) of the (prāyaṇīya) atirātra are in excess¹ : three uktha-(stotra)s and the sandhi-(stotra) belonging to three deities (and hence counted as three stotras)². Three (stotra-śastras) of the ārambhāṇīya day³ are in excess. And wherever there is an abhiplava (ṣaḍaha) they are seven agniṣṭomas⁴. They perform the prṣṭhya (ṣaḍaha)s six times (during the first half of the year, once every month). Six (stotra-śastras) of the two (prṣṭhya-ṣaḍahas) are in excess, as also six (stotra-śastras) of the (other) two. That is an agniṣṭoma. Six (stotra-śastras) of the (last) two (prṣṭhya-ṣaḍahas, remaining from the six prṣṭhya-ṣaḍahas of the first half of the year, are in excess). Then he adds (उपदधाति) those six (stotra-śastras of the prāyaṇīya atirātra which were in excess). That is an agniṣṭoma.

1 The word 'excess' in the following lines denotes the number of stotra-śastras in excess of the twelve stotra-śastras of the agniṣṭoma.

2 AB IV.6 also makes three stotras out of the sandhi-stotra (Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated, p. 54). Also see Eggeling, ŚBM transl., pt.III p. xix, and p.12 note 5.

3 The ārambhāṇīya day has 15 stotras and 15 śastras according to PB IV.2.9 पंचदश स्तोत्राणि पंचदश शस्त्राणि.

4 Whilst the agniṣṭoma includes 12 stotras and 12 śastras, the ukthya sacrifice (see ŚBM transl. by Eggeling, pt.III p.xvi note 2) has three additional (uktha) stotras and śastras (see PB VIII.8.4 note 2) which in the four ukthya days of the abhiplava-ṣaḍaha make up 12 stotras and 12 śastras, i.e. one more agniṣṭoma. Cf. ŚBM XII.2.2.12 अभिष्ववः षडहः षडव्यहानि भवन्ति...चतुर्णामुक्थ्यानां द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि अतिवन्ति स सप्तोऽग्निष्टोम एवमु सप्तान्निष्टोमाः सम्पद्यन्ते 'it is a six-day's abhiplava, because it consists of six days...Twelve stotras and twelve śastras of the four ukthya are in excess—they make

The abhijit (day) is an agniṣṭoma. Nine (stotra-śāstras) of the (three) svarasāman (days preceding the viṣuvat day)⁵ are in excess. Then he adds those three (stotra-śāstras of the ārambhāṇiya day which were in excess). That is an agniṣṭoma. The viṣuvat (day) is an agniṣṭoma (cf. PB IV.5.19). Nine (stotra-śāstras) of the posterior (three) svarasāman (day)s (which immediately follow the viṣuvat day) are in excess. They perform the prṣṭhya-ṣaḍaha (five times (during the second half of the year, once in each of the seventh, eighth, ninth, tenth and eleventh months). Six (stotra-śāstras) of the two (prṣṭhya-ṣaḍahas) are in excess (and) six (stotra-śāstras) of the (other) two. That is an agniṣṭoma. Three (stotra-śāstras) of the (last) one (prṣṭhya-ṣaḍaha are in excess). He adds these (three stotra-śāstras) in those nine (stotra-śāstras of the posterior svarasāman days which are in excess). That is an agniṣṭoma. The viśvajit (day) is an agniṣṭoma (cf. PB IV.5.19). Six (stotra-śāstras) of the go- and āyus (day)s⁶ are in excess. The daśarātra (rite⁷) consists of twelve

agniṣṭomas. The mahāvratā day is an agniṣṭoma. Six (stotra-śāstras) of the (udayāṇiya) atirātra are in excess. Then he adds those six (stotra-śāstras of the go- and āyus days which are in excess). That is an agniṣṭoma. They perform the ṣoḍaśin twelve-times⁸ (during the year). That is an agniṣṭoma⁹.

10 C-हो.

11 A B रु क, C रु.

12 C उपयन्ति.

13 All the MSS have the avagraha!

14 C inserts पवस्सप्त तेषिष्टोमा after नव.

15 A B अतियति, C omits द्योषद् अतियन्ति.

16 C द्वादशसिष्टोमो. It inserts नवतियन्ति पञ्चकृत्वः पृष्ठमुपयन्ति द्योषद् सोसिष्टोम.

17 C महावृतीयम्.

18 B omits सोसिष्टोमः ..... उपयन्ति.

19 A C षोडशीनम्.

20 C विराजिस्. For विराजस्संपदं see Auswahl §86 note 7 and cf. KB II.3 विरादसम्पन्न. The ṣoḍaśins in a year-long sacrifice—of which gavāmayana is the prototype—are being enumerated. The 12 ṣoḍaśins in the 12 prṣṭhya-ṣaḍahas have been given above. Ancient authorities differ on the question whether the ṣoḍaśin is per-

a seventh agniṣṭoma and thus the agniṣṭomas amount to seven.⁹

5 It is noteworthy that PB IV.5.20 makes all the svarasāman days agniṣṭomas, while here all of them are taken to be ukthyaś which is apparent from the excess of nine stotra-śāstras in three svarasāmans. This difference is also noticed in SBM XII.2.1.6.7. While enumerating agniṣṭomas, ukthyaś, ṣoḍaśins and ṣaḍahas in an year it gives two different calculations of agniṣṭomas and ukthyaś, the basis of difference being the performance of the svarasāman days either as ukthyaś or as agniṣṭomas. See note 7 on JB II.7.

6 Go- and āyus days are ukthyaś.

7 The daśarātra consists of a prṣṭhya-ṣaḍaha, three ukthya days called chando-mas and an atyagniṣṭoma day termed avivākya.

8 Eleven ṣoḍaśins are included in eleven prṣṭhya-ṣaḍahas, one prṣṭhya-ṣaḍaha being performed every month except the last. The one remaining ṣoḍaśin occurs in the prṣṭhya-ṣaḍaha of the daśarātra in the twelfth month. Also see SBM XII.2.1.7.

formed during the atirātra or not. On it see Eggeling, ŚBM transl. pt.III pp.xviii-xix and Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p.53. Here our Brāhmaṇa is not in favour of the performance of the ṣoḍaśins during an atirātra as is evident from it: giving the evil consequences of doing so.

21 अति goes with रिच्यते.

22 अग्निष्टोमसम्पत् is new to MW. It occurs in JB I.237 only. See Caland, Auswahl §88 note 7 and Index Védique.

23 सहस्र: occurs in JB I.243, 312 passim, 313 passim, III.198. Also see note 17 on JB II.5. Verbally identical are the

sentences occurring in the beginning of this paragraph.

24 अग्निष्टोमायन is new to MW and VPK. It occurs in BSS XXVI.12 also.

25 C त्रित्रीयाणि.

26 B C -नोहो.

27 C महालक्ष्म समाप्तम्. The compounds महालक्ष्म and महाव्रतत्रय are not to be found in MW, VPK and Index Védique. Cf. त्रिमहाव्रत in ŚBM XII.1.3.23 and GB I.4.13. महाव्रतत्रय refers to the three great rites—the ārambhaṇīya, the viṣuṣvat and the mahāvratā (mentioned in JB II.8 and ŚBM XII.1.3.23).

२.५१

द्रव्या^१ ह वै पूर्व^२ ऋतव^३ आसुः — प्राणर्तवो^४ देवर्तवः^५ । अथेम एतर्हि^६ ऋतव एव । प्राण एव वसन्त आस । वाग् ग्रीष्मः । चक्षुर^७ वर्षाः । आर्द्रम्^८ इव वै चक्षुर, आर्द्रा इव वर्षाः । श्रोत्रं शरत् । मनो हेमन्तः । या इमाः पुरुष आपन् स शिशिरः^९ । अथ देवर्तवः । वायुर् एव वसन्त आस । अग्निर् ग्रीष्मः^{१०} । पर्जन्यो वर्षाः । आदित्यश्च^{११} शरत् । चन्द्रमा हेमन्तः । या अमूर्^{१२} दिव्या आपस् स शिशिरः । स यस् स प्राणो^{१३} वसन्त आस, यो वायुर् वसन्तस्, सो ऽयम् एतर्हि वसन्तः । अथ या वाग्^{१४} ग्रीष्म^{१५} आस^{१६}, यो ऽग्निर्^{१७} ग्रीष्मस्, सो^{१८} ऽयम् एतर्हि ग्रीष्मः । अथ यश्चक्षुर वर्षा^{१९} आसुर्^{२०}, याः पर्जन्यो वर्षास्, ता^{२१} इमा एतर्हि वर्षाः^{२२} । अथ^{२३} यश्च श्रोत्रं^{२४} शरद् आस, य आदित्यश्च शरत्, सेयम् एतर्हि शरद् । अथ यन् मनो हेमन्त आस, यश्च चन्द्रमा हेमन्तस्, सो^{२५} ऽयम् एतर्हि हेमन्तः । अथ या इमाः पुरुष आपश् शिशिर आसुर्^{२६}, या अमूर् दिव्या^{२७} आपस् स^{२८} शिशिरस्, सो ऽयम् एतर्हि शिशिरः ॥५१॥

1 A B C द्रव्या. Mark the collective numeral.

2 पूर्व 'in olden days'.

3 C ऋत.

4 C प्राणर्तवो. प्राणर्तु is new to MW, VPK and Index Védique. ChUp II.7.1 refers to the five organs of vitality or sensation, viz. प्राण, वाक्, चक्षुस्, श्रोत्र and

मनस्, collectively as प्राणाः (pl.). Our text takes प्राणाः in the same sense.

5 C omits it. देवर्तु is not found in MW, VPK and Index Védique. On the interpretation of त्रियुगं पुरा in ŚBM VII.2.4. 26 see Eggeling's note. Our text seems to go with the author of ŚBM in taking त्रियुगं पुरा as two independent adverbs.

- 6 अथ एतद्दि 'but now'.
 7 A B C चक्षुः.
 8 B C आर्द्रम्.
 9 A सशिरः.
 10 A ग्रीष्मं.
 11 A B C आदित्य.
 12 C अम्.
 13 C प्राणे.
 14 A B C वा.
 15 C ग्रीष्मे.
 16 A B C अस.

- 17 C सि.
 18 C से.
 19 C वषा.
 20 C आसीर्.
 21 C त.
 22 C अव.
 23 C यवोत्रं.
 24 C से.
 25 C आसर्.
 26 C omits आपस्त.

२.५२

त एते षड् ऋतवश्च^१ षड् दिशः^२ । त एत ऋतवो^३ दिग्भिर् मिथुना—
 वसन्तेनेयं प्राची दिङ् मिथुना, ग्रीष्मेणेयं, वर्षाभिर् ईयं, शरदेयं^४, हेमन्तेनासौ^५,
 शिशिरेणेयम् । तद् यथा पति^६ जाया अनिमेषम्^७ ईक्षेरन् एवम् एवैना एवंविद्
 दीक्षमाणम् ईक्षन्ते । तद् यद् दिग्भिर्^८ ईक्षितम् तस्माद् दीक्षितः^९ । स दीक्षिष्य-
 माण^{१०} आदित्यम् उपतिष्ठेत् त्वं देवता दीक्षितासि^{११} । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रिय वीर्यं
 यश^{१२} आदत्ते । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश^{१३} आदिषाः । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष इति^{१४} ।

अथर्तून् अन्व आरोहति ।

य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य आसन्

पुरा^{१५} सूर्याचन्द्रमसश्च^{१६} च पूर्वं^{१७} ।

येभिः^{१८} प्रजानन्^{१९} प्रदिशो दिशश्च

तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति प्राणर्तून्^{२०} अन्व आरोहति ।

य ऋतवश्च चन्द्रमसो ऽधि पूर्वं

ऋत्वं वाचं ब्रह्माणम् आबभूवुः^{२१} ।

इत्य् एवंविद् ह्य् आभवन्^{२२} ।

येभिः^{२३} प्रजानन् प्रदिशो दिशश्च

तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति देवर्तून्^{२४} अन्व आरोहति ।

य^{२५} एक ऋतुस् त्रय^{२६} ऋतवश्च च

ये षट्^{२७} चतुर्विंशतिर् ऋतवो^{२८} ये

द्वादश सप्तदशान्य् उत विंशतिश्च च

तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ।

इतीमान् ऋतून् अन्व आरोहति । स एवम् एतेस् तैर्^{२९} ऋतुभिः परिगृहीतः । स यथा

तैर्^{१०} ऋतुभिः परियुहीत एवम् एवानार्तम्^{१८} संवत्सरस्योदचं^{१९} गच्छति । ऋतुर्
ऋतुर् हेवंविदे^{२०} कल्पते ॥५२॥

1 C ऋतव.

2 Cf. GB II.6.12 ऋतवो वै दिशः प्रजननः.

3 A ऋतवे.

4 C omits it.

5 So in all MSS!

6 C पति.

7 C अग्निमेषम्.

8 A इग्मिर् (*lectio simplicior*!).

9 A B C तस्मा.

10 C दितः.

11 C द्विषिष्यमाण.

12 Cf. AV XI.5.6 and GB I.2.1.

13 A haplogically omits it. आदत्से in all MSS. So also in JB II.64. Oertel, JBR p.35 wrongly reads आदः (MSS आदत्) and takes सा (MSS से, सो) with the next sentence.

14 This formula is to be added in the Vedic Concordance. C adds त after ति.

15 C पूरा.

16 Vedic Concordance सर्वाश्च चन्द्रमसश्च.

17 'In ancient times (पूर्वे) before the existence of (पुरा) the sun and the moon'.

18 A B C पति.

19 Vedic Concordance प्रजननम्, but see further.

20 A प्रतानर्तुन्, B प्रातानर्तुन्, C प्रतानआन्.

21 C आबभूव्यः. Vedic Concordance does not give the correct reading.

22 C आहवत्. Cf. आबभूवुः in the previous line.

23 A B C पतिः.

24 C देवआन्.

25 C omits एक ऋतुस्त्रय. Cf. ŚBM III. 4.4.17 and XI.5.4.11 त्रयो वा ऋतवः संवत्सरस्य.

26 C चतुर्विंशतिरित्वा.

27 A B C त्रै.

28 A C -नर्त्तस.

29 C -दृशचं.

30 A हेवंविदे, C देवाविदे.

२.५३

'केशी ह दाभ्यो दर्भपर्णयोर् दिदीक्षे^१ । अथ ह सुत्वा याज्ञसेनो हंसो^२ हिरण्मयो भूत्वा यूप उपविवेश । तं^३ ह केशी शुनीति^४ नाम्नाभ्युवाद^५ । स ह चुक्रोध—स्थविरो ऽस्मि^६ पञ्चालानां^७ राजा । स उ वै दीक्षितो ऽस्मि । को नु 'मार्हेन् नाम्नाभिवादितुम्' इति^८ । स होवाच—मा क्रुधः^९ । अभिवदिता ते तेनास्मि, यद् अहम् एतस्यै^{१०} विशम् त्वत्पूर्वो राजासम् । अभिवदितो^{११} वाव^{१२} ते तेनास्मि, यद् दीक्षितो ऽसि ।^{१३} 'इष्टापूर्तस्य त्वम् अक्षितिं वेत्थ^{१४} । दीक्षाम्^{१५} अहं वेद् । संप्रब्रुवामहा^{१६} इति । स होवाच—अग्निर् दीक्षितः^{१७} पृथिवी दीक्षा, वायुर् दीक्षितो ऽन्तरिक्षं दीक्षा, आदित्यो दीक्षितो^{१८} द्यौर् दीक्षा, प्रजापतिर् दीक्षितो मनो दीक्षा^{१९} । स दीक्षेत—यया दीक्षयामिर् दीक्षितस् तया दीक्षया^{२०} दीक्षे, यया^{२१} दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तया^{२२} दीक्षया दीक्षे, यया^{२३} दीक्षयादित्यो दीक्षितस् तया दीक्षया^{२४} दीक्षे, यया^{२५} दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस्^{२६} तया दीक्षया दीक्षे^{२७} इति ॥५३॥

1 This section as well as a major / part of the following has been edited

by Caland in Auswahl §124. Cf. KB VII.

4, Over en uit het JB, p.40.

2 B ददीक्षे.

3 C हासो.

4 C ता.

5 B C निति.

6 B C -भ्युपाद.

7 C deletes स्मि.

8 B पाञ्चालानां.

9 A मारुहेयज्ञैवाभि- , B मात्राज्ञैवाभि- , C मारुहेयज्ञैवाभि- . अहँत् from √अहँ. Caland wrongly emends it to मेयंनज्ञैवाभिवदितुम्.

10 A अति, C अहँति. Caland's अहँति has to be corrected.

11 C कृषः.

12 C एतव्यै.

13 = अभिवदिता + उ.

14 C वाप.

15 C इष्टापूर्तस्यावमक्षितिमवेत्थ. A B अवेत्थ for वेत्थ.

16 C inserts आत्तस्यत्थ after दीक्षाम्.

17 So all MSS. Analogous cases are cited by Prof. Renou, Monographie Sanskrites I p.6 §9, in the studies on the subjunctive.

The verbal compound स प्र √भु is new to MW. This compound is known only from the Jaiminiyas : Auswahl §95, §115, JUB IV.11.3.

18 After it C inserts तथा दीक्षया.

19 A दीक्षितर्.

20 After it C inserts आत्तस्यत्थमक्षिति-मवेत्थ.

21 C दीक्षयेया.

22 C omits it.

23 After it C inserts दीक्षय.

24 C दीदितस्.

25 C दीक्षत. For these formulae see ApSS X.10.6 and HirSS X.10 (p.1037).

२.५४

अथ हेतर' उवाच । ब्रह्मणे ददद्' ब्रूयाद्' ब्रह्मन्' मनस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि', ब्रह्मन् इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्' । स यन् मनो ददाति—चन्द्रमा वै मनश्'—चन्द्रमसम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावच्च चन्द्रमा न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रे ददद्' ब्रूयाद् धोतर् वाचं ते ददानि, ताम् अनेन निष्क्रीणानि', होतर् इदम् ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यद् वाचं ददात्य—अग्निर' वै वाग्'—अग्निम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् अग्निर' न' क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

अध्वर्यवे' ददद्' ब्रूयाद् अध्वर्यो प्राणं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणान्य', अध्वर्यो इदं ददानीति'—यद् दास्यन् स्यात् । स यत् प्राणं ददाति—वायुर' वै प्राणो—वायुम् एवास्मै तद् ददाति' । तद् यावद् वायुर' न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

उद्गात्रे' ददद्' ब्रूयाद् उद्गातश्' चक्षुस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणान्य', उद्गातर' इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स 'यच्च चक्षुर' ददात्य—आदित्यो वै चक्षुर—आदित्यम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् आदित्यो न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सदस्याय ददद्^१ ब्रूयात् सदस्यात्मानं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणानि, सदस्येदं ददानीति—^१यद् दास्यन्^२ स्यात् । स यद् आत्मानं^३ ददात्य्—आकाशो वा आत्मा—आकाशम् एवास्मै तद्^४ ददाति । तद् यावद् आकाशो न क्षीयते, तावद्^५ अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रकेभ्यो ददद्^६ ब्रूयात् होत्रका^७ श्रोत्रं वो^८ ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि^९, होत्रका इदं ददानीति—यद् दास्यन्^{१०} स्यात् । स यच्च श्रोत्रं ददाति—विशो वै श्रोत्रं—विश एवैभ्यस् तद् ददाति । तद् यावद्^{११} विशो न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

प्रसर्पकेभ्यो ददद्^{१२} ब्रूयात् प्रसर्पका लोमानि वो^{१३} ददानि, तान्य् अनेन निष्क्रीणानि, प्रसर्पका इदं ददानीति—यद्^{१४} दास्यन्^{१५} स्यात् । स यत् लोमानि ददात्य्^{१६}—ओषधिवनस्पतयो वै लोमान्य्—ओषधिवनस्पतीन्^{१७} एवैभ्यस् तद् ददाति । तद् यावद् ओषधिवनस्पतयो^{१८} न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सैषेष्टापूर्तस्याक्षितिः^{१९} । स य एषम् एताम् इष्टापूर्तस्याक्षितिं वेद, न हास्येष्टापूर्तं क्षीयते ।

तद् उ वा आहुर्^{२०} वाग् वाव^{२१} दीक्षितो, वाग्^{२२} दीक्षा, वाग्^{२३} इदं सर्वं क्षियति^{२४} । वाचि वावेदं सर्वं क्षितम् इति वाव तौ तत् संप्रोचते^{२५} ।

तद् उ होवाच शाठ्यायनी^{२६} रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन^{२७} दीक्षे, बृहता दीक्ष इत्य्^{२८} एव दीक्षेत^{२९} । अथ विमुञ्चेत् बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण विमुञ्च इति । सषौ दीक्षायै युक्तिश् च विमुक्तिश् च । स य एवम्^{३०} एतां दीक्षायै^{३१} युक्तिं च विमुक्तिं च वेद, वसीयान् एव भवति ॥५४॥

1 C इतन.

2 A B C -त्.

3 C ब्रह्मन्.

4 C निष्क्रीणामि.

5 C स्यान्.

6 C मनु.

7 C निष्क्रीणाति.

8 C यत्.

9 C वा.

10 A B C न्न.

11 C ध्वञ्चुवे.

12 A B निष्कृणान्य्, C रिष्कृणान्य्.

13 After it C inserts निष्क्रीणान्युत्पातति-
दन्ददानीति.

14 C ददाती.

15 B C वायुन्.

16 A B C उत्.

17 A यष्टुर्.

18 A B C इत्.

19 B यददास्यन् (इ is confused with
दद in the Grantha script).

20 A C आत्मानं, B आत्मानम्.

21 C त.

22 A C तवद्.

23 A B धोत्रका.

24 A C वे.

25 C निष्क्रीणानि.

26 C यवद्.

27 C वे.

28 B यद.

29 A ददान्य्.

30 C -वानस्पतीन्.

31 A B ओषधी-, C ओषधीपनस्पतयो.

32 A सैषो-, C -स्याक्षिति.

33 A वाग्वा, C वाग्वाव.

34 C वग्.

35 C वाग्.

36 A B क्षीयति, C क्षायति.

37 A संप्रोचते. Auswahl §124 ends here.

38 A B C शास्त्रायनि.

39 A B C वामदेव्येन.

40 C एवन्दीक्षत.

41 C एताभीक्ष्यै.

२.५५

इत्स्वाशया^१ आल्लकेयो^२ दन्तालस्य धौम्यस्यान्तेवास्य^३ आस । अथ ह दन्तालो^४ धौम्यस्^५ त्रयं वेदम् आप्रपदं^६ विदां चकार । तस्माद् ध सामवेदम् अनुच्य व्याजहार—संवत्सराय दीक्षिष्य इति । अथ ह स्म ततः पुरो विपृच्छमानाश्^७ ‘चरन्ति—संवत्सराय^८ दीक्षिष्यामह^९ इति । अथो ह स्म^{१०} समवसायान्योऽन्यस्य वरणम् आक्रोशमाना^{११} निभृत्यम् अनुपृच्छन्त^{१२} आसते^{१३} । ते ह स्म यावन्तस् संपादयन्ति, ते ह स्म दीक्षन्ते । शब्दं धैषा तद् आशीर् एव । तत् सत्त्वं भवति, यत् तम् एव ब्राह्मणं कृत्वोत्तिष्ठन्ति येनाब्राह्मणोक्तेन^{१४} सह दीक्षन्ते । तस्माद् अब्राह्मणोक्तेन सह^{१५} दीक्षते^{१६} । तस्य ह स्मास्य राजन्यबन्धोश्^{१७} शार्दूलजिनं^{१८} मणिं हिरण्यम् उपावहितं भवति । तद् ध स्म ओत्रियायोपप्रहित्याह—संवत्सराय^{१९} दीक्षिष्ये^{२०}, ऽनु मा शाधीति । तस्मै ह स्म^{२१} राजन्यबन्धवे वक्तव्यं मन्यन्ते ॥५५॥

This section and a part of the next has been edited in Auswahl §125.

1 A इत्स्वाशका.

2 He is mentioned as a king in JBI.234(Auswahl §87) and JUB III.40.2 (in a vamsa-list).

3 A B धौम्यस्या-, C सौम्यस्या-. In the next line, however, all the MSS have धौम्य-.

4 A B C तन्तालो.

5 A धौम्यस्.

6 आप्रपदं is not found elsewhere in any Brāhmaṇa. Cf. AĀ II.1.4 with Keith's note on प्रपद.

7 A B C विपृच्छमानाश्. अव/प्रष्ट is new to MW, VPK and Index Védique. Following Caland, विपृच्छमानाः (*lectio simplicior*) has been retained in the text. वि/प्रष्ट is not found in the other Brāhmaṇas, though it occurs as early as the RV.

8 A चरन्त्यसंवत्सराय.

9 C दीक्षस्यामह.

10 C सा.

11 A B आक्रोशनमा, C आक्रोशमा.

12 C अनुपृच्छन्त.

13 Cf. BSS XVI.13 (quoted in Auswahl §125) तद् स्मैतत् पूर्वं संवत्सरं समवसायासतेऽन्योऽन्यस्यानूक्तं च मानुषं च विजिज्ञासमानाः.

14 C येनाब्राह्मणानाक्तेन.

15 C सतह.

16 C दीक्षत.

17 C राजन्यबन्धो.

18 C शार्दूलजिनं. Caland reads शार्दूला-जिनं which occurs twice in the Karmānta-sūtra of Baudhāyana XVIII.25. शार्दूलजिन is new to MW and is not found elsewhere in any Brāhmaṇa. शार्दूलजिन is also new to MW, VPK and Index Védique. शार्दूल-जिन may be a *lectio simplicior*, suggested by the tigerskin (शार्दूलचर्मन्) used in the sacrifice. But it is supported by our best MSS.

19 A B संवत्सराय, C समवत्सराय.

20 C दीक्षिष्यो.

२.५६

स ह तथैव पल्ययमानस्^१ सोमशुष्मं^२ सात्ययज्ञिम्^३ आजगाम । तं होवाच—
 प्राचीनयोग्य, संवत्सराय दीक्षिष्ये । भगवो^४ ऽनु नञ्^५ शाधीति । तथेति^६ तं ह
 वदन् अभिराधयां चकार । तं होपेयाय । तस्मै यदेमां क्लृप्तिं प्रोवाचाभ्यूहम्
 अनुजगौ प्रस्तावप्रतिहारान् विदधाव्^७ अथ हैनम् अनुशशास । अयं^८ वाव संवत्सर
 इति होवाच । तस्यायम् एव देवयानः पन्था, इमे वर्तन्याव्, इयं गतिर् इति । स यद्
 एतद्^९ एवं वेद, अनार्त एवं संवत्सरस्योद्वेचं गच्छति^{१०} । पुरुषो वै प्रजापतिः ।
 प्रजापतिस् संवत्सरः^{११} । स यो ह पुरुषो, य एवायम् अन्तरिक्ष आकाश, एष एव
 स पुरुषः । तद्^{१२} यद् दृशवद्^{१३} अन्तरिक्षे न रमते पूर्णत्वैतन्^{१४} न रमते । अथो
 यद् अस्मिन् सर्वस्मिन् अन्तर् ईक्षते^{१५} तस्माद् अन्तरिक्षम् । अथो यद् इदं सर्वं
 युते तस्माद् वायुः । अथो यद् इदं सर्वं वाति^{१६} तस्माद् वातः । तस्यैतस्याकाश-
 स्यात्मा^{१७} दमुमूढो^{१८} यद् असाव् आदित्यः । स एष^{१९} आदित्य पुरुषः । अथ^{२०} यत्
 ततः^{२१} पर आकाशस् तस्यैव आत्मा समुमूढो^{२२} यच् चन्द्रमाः । स एष चन्द्रमसि पुरुषः ।
 स न नाना मन्तव्य इति ह स्माह शाठ्यायानिः^{२३} । य एवायं चक्षुषि पुरुष, एष^{२४}
 एवादित्य, एष चन्द्रमसीति । तम् अनयैव पुरुषविधयामोति ॥५६॥

1 A पल्ययमानस्.

2 B सोमशुष्मं.

3 A सात्ययज्ञम्, C सत्ययज्ञिम्. He is mentioned as the teacher of Hrtsvāśaya Āllakeya in JUB III.40.2.

4 C भगो. Caland inadvertently takes भगवो with the previous sentence.

5 A नाञ्.

6 तथेति is not found in Caland's text.

7 A B C विदधाव्.

8 C अयम्.

9 C omits it.

10 A B C गच्छन्ति. Here ends Auswahl §125.

11 Cf. GB I.5.3 पुरुषो वाव संवत्सरः.

Hence onwards the various parts of the human body are correlated to the year-long sacrifice. It may be noted that while our Brāhmaṇa indulges in digressions, GB I.5.3 and ŚBM XII.2.4.10f take up the subject-matter of §57 (end) and §58.

12 A तद्यदृशवद्, B तद्यदृशवद्, C तद्यदृशवद्.

13 So all MSS. The reading is dubious. Cf. PB XV.12.5 अन्तरिक्षेणेदं सर्वं पूर्णं.

14 All MSS have ईक्षते, which may be the original reading. For other etymologies cf. JUB I.20.4 तद्यदस्मिन्निदं सर्वमन्तस्तस्मादन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षं ह वै नामैतत् । तदन्तरिक्षमिति परोक्षमाचक्षते, PB XX.14.2 अन्तरेव वा इदमिति तदन्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम्, ŚBM VII.1.2.23 सह हैवेमावमे लोकावासतुः । तयोर्वियतोर्योऽन्तरेणाकाश आसीत् तदन्तरिक्षमभवत् । ईक्षं हैतन्नाम । ततः पुरान्तरा वा इदमीक्षमभूदिति तस्मादन्तरिक्षम्.

15 A B C वातेति.

16 C तस्यैवस्या.

17 A दमुमूढो. Is it असंमूढो (from/मुह)?

18 C एव.

19 C य for (s)थ.

20 B C तः.

21 A B समुमूढो, C समामुमूढो. Is it संमूढो? Cf. note 17.

22 A शाठ्यायानि.

23 A ए.

२.५७

प्राण एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः^१ । प्राणो हीदं सर्वं^२ प्राणेत । तद्^३ यत् प्राणेत तस्मात् प्राणः । वाग् एवारम्भणीयम्^४ अहः । वाचा हि^५ सर्वस्^६ संवत्सरस् सर्वे यज्ञकृतव आरम्भाः । तस्माद् आरम्भणीये ऽहन् सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते । सर्वाणि ह^७ रूपाणि वाचि । अयम् एको ऽभिप्लवो ऽयम् एको^८ ऽयम् एको^९ ऽयम् एकः । तस्यास्याभिप्लवस्येदं^{१०} प्रथमम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं^{११} माध्यंदिनं सवनम्, इदं^{१२} तृतीयसवनम् । इदम् एव द्वितीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं^{१३} माध्यंदिनं सवनम्, इदं^{१४} तृतीयसवनम् । इदम् एव वैरूपं तृतीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं^{१५} माध्यंदिनं सवनम्, इदं^{१६} तृतीयसवनम्^{१७} । इदम् एव वैराजं चतुर्थम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं^{१८} माध्यंदिनं^{१९} सवनम्, इदं^{२०} तृतीयसवनम्^{२१} । इदम् एव शाकरं पञ्चमम् अहः । तस्माद् अनेनोपसंगृह्य^{२२} शक्नोति^{२३} । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्^{२४}, इदं^{२५} माध्यंदिनं सवनम्, इदं^{२६} तृतीयसवनम् । इदम् एव रैवतं षष्ठम् अहः । तस्माद्^{२७} अनया प्राश्नाति^{२८} । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं^{२९} माध्यंदिनं सवनम्, इदं^{३०} तृतीयसवनम् । एवम् अस्याभिप्लवस्यैवम् अस्यैवम्^{३१} अस्य । अयम् एवात्मा पृष्ठयः । इम एव नव^{३२} प्राणाः । त्रिवृत्^{३३} प्रायणीयम् अहर, यत् प्राणा इदं सर्वं प्राणेत^{३४} । तद् यत् प्राणेत^{३५} तस्माद् अप्य एतत्^{३६} प्रायणीयम् अहः । इमा एव ग्रीवाः^{३७} पञ्चदशम्^{३८} अहः । ओजो^{३९} वै वीर्यम् । ग्रीवा ओजः^{४०} । वीर्यं पञ्चदशः । तस्मात् पशवो ग्रीवाभिर भारं वहन्ति^{४१} । अष्टाव इमे जत्रवो, ऽष्टाव^{४२} इम, ऊर्ध्वो जत्रुस्^{४३} सप्तदशः^{४४} । तद् एव सप्तदशम् अहः । इदम् एवोदरम् एकविंशम् अहः । सर्वे वै स्तोमा एकविंशम् अभिसंपन्नाः । सर्वम् अन्नाद्यम् उदरे^{४५} प्रतिष्ठितम् ॥५७॥

1 Cf. AB I.7 प्राणो वै प्रायणीयः. Oertel, JBR p.3, suggests a connection of प्राण with प्र/नी, in which case प्राणेत may be mended to प्रणेत. For the connection of प्र/नी with प्राण add the following references to those already given by Oertel—SBM XII.9.1.14 यदै प्राणेनात्रमात्मन् प्रणयते तद् प्राणस्य प्राणस्वम्, SBM X.5.2.14 एष उ व प्राणः । एष हीमाः सर्वाः प्रजाः प्रणयति.

2 C प्राणेतःव.

3 C एतवारम्भणीयम्.

4 A omits it.

5 C एष.

6 C हि.

7 Omitted in C.

8 C -दा.

9 C omits up to तृतीयसवनम्^{१२}.

10 A leaves out ध्यंदिनं सवनमिदं तृतीयसवनम्.

11 A इद.

12 A omits माध्यंदिनं सवनमिदं तृतीयसवन.

13 B माध्यंदिन.

14 C -संप्राण.

15 C शक्नोति. See note 18 on JB II.1.

16 C omits -स्सवनम्...इदं.

17 A अनेनोपसंगृह्य शक्नोति (dittography).

18 C omits अस्यैवम्.

19 C inserts तमिदमेव रैवतं षष्ठमवस्तस्माद् अनेनोपसंगृह्य.

20 A B C त्रिवृत्. त्रिवृत् 'ninefold' and hence connected with the nine prāṇas.

21 A B प्रायणत, Oertel (JBR p.3) प्राणेत्.

22 C तस्माच्च्येतत्.

23 C श्रीवः.

Cf. ŚBM XII.2.4.10-12 श्रीवाः पञ्चदशः । चतुर्दश वा पतासां करुकराणि, वीर्यं पञ्चदशम् । तस्मा-
देताभिरण्वीभिः सतीभिर्गुहं भारं हरति । तस्माद् श्रीवाः
पञ्चदशः ॥ उरः सप्तदशः । अष्टावन्ये जत्रवोऽष्टावन्य उरः
सप्तदशम् । तस्मादुरः सप्तदशः ॥ उदरमेकविंशः । विंश-

तिर्वा अन्तरदरे कुन्तापान्युदरमेकविंशम् । तस्मादुर-
मेकविंशः.

24 C अहरोरोजो.

25 C आजः.

26 C विहन्ति.

27 A B अष्टावृ.

28 C जतुस्.

29 A सप्तः.

30 C उदारे.

२.५८

त्रयोदशेमाः^१ परिशवस्^२, त्रयोदशेमा, अण्डपरिशुस्^३ सप्तविंशी । तद् एव
त्रिणवम् अहः । त्रयस्त्रिंशद् इमानि पृष्टिकाण्डानि^४ सह किं कालुकाभिः^५ । तद् एव त्रयस्त्रिंशम्
अहः । अयम् अभिजिद् अयं विश्वजिच् छुक्लं कृष्णं कनीनिका । त इमे त्रय खरसामान,
इमे त्रयो^६, ऽयं विषुवान् । *प्राणापानाव् एव* गोआयुषी । इम एव दश प्राणा दशरात्रः ।
मन एव महाव्रतीयम्^७ अहः । उदानं^८ एवोदयनीयो ऽतिरात्रः ।

त एते दश प्राणा^९ दश स्तोमा, दश छन्दांसि । इमे ह सप्त मुख्याः प्राणा, द्वाव्
अवाङ्मौ, नाभ्यां दशमः । इमे ह पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमाः^{१०} । छन्दोमाः पञ्चविंशः^{११} ।
चतुर्धा^{१२} इमान्य उ ह सप्त चतुर्वृत्तराणि छन्दांसि सत्त्रिपदाविराडतिच्छन्दाः^{१३} । प्राण
एव गायत्री, चक्षुषी उष्णिक्कुक्कुभौ, श्रोत्रं जगती, वाग् अनुष्टुप्^{१४}, मनो बृहत्, आत्मा
पंक्तिः, बलं बिष्टुप् । प्रतिष्ठा^{१५} द्विपदा. मांसानि विराट्, शरीराण्य् अतिच्छन्दाः । तेषाम्
एषां सप्तानां चतुर्वृत्तराणां छन्दासां^{१६} द्वादशैकविंशस्^{१७} संपद्यन्ते ॥५८॥

1 C -मां.

2 A B पशवस्. परिशु is a doublet of पशु with the svarabhakti vowel -i, and need not be emended. Cf. svarabhakti in अण्डपरिशु. परिशु is new to MW, VPK and Index Védique.

3 No v.l. अण्डपरिशु or its doublet *अण्डपशु* are not found in MW, VPK and Index Védique. See GB I.5.3 and cf. ŚBM XII.2.4.13f पाश्वे त्रिणवः । त्रयोदशान्याः पशवस्त्रयोदशान्याः पाश्वे त्रिणवे, तस्मात् पाश्वे त्रिणवः ॥ अनूक्तं त्रयस्त्रिंशः । द्वात्रिंशद्वा एतस्य करुकराण्यनूक्तं त्रयस्त्रिंशम् । तस्मादनूक्तं त्रयस्त्रिंशः ॥ अयमेव दक्षिणः कर्णो ऽभिजिद् (henceafter the passage differs greatly from our text) ..... उदान एवोदयनीयो

ऽतिरात्र उदानेन युषन्ति. In this passage the word अण्डपशु of our text is replaced by पाश्वे. पाश्वे might well be a malapropism for पशु, which was collaterally used for पृष्टि. In strict anatomical phraseology, पृष्टि and पशु must have been distinguished. Eggeling points out (ŚBM transl. pt.V p. 164 note 2) that the term पृष्टि seems to be invariably used with the रेतःसिक् bricks. From this we might infer that पृष्टि is equivalent to our अण्डपशु, अण्ड being used to denote 'testicles' as well as 'semen virile' (रेतः).

4 A B पृष्टिकाण्डानि, C पृष्टिकान्यानि. पृष्टिकाण्ड is not found in MW, VPK and Index

Védique. Cf. पृष्टीकुण्डलानि in the parallel GB I.5.3 (पृष्टीकुण्डलानि ?).

5 C किंकाळकामिः. किंकाळ(ल)का is new to MW, VPK and Index Védique. Does it correspond to अनुक 'spine' in the parallel GB I.5.3? Compare कंकाल 'skeleton'. It may refer to the vertebrae.

6 These are the three posterior svarasāman days.

7 C प्राणापानावैव.

8 C महाप्रतीयम्.

9 C ऊदान.

10 C प्रा.

11 C स्तोमाच्.

12 B C पञ्चविंश.

13 A B C चतुर्था. For the four items see note 15.

14 C omits स.

Together with the dvipadā, virāj and aticchandas the seven caturuttara metres constitute four items.

15 C अनुष्टुप्.

16 C पृष्ठा.

17 C छन्दासां.

18 $12 \times 21 = 24$ (gāyatrī) + 28 (uṣṇih, kakubh) + 48 (jagati) + 32 (anuṣṭubh), 36 (bṛhatī) + 40 (pañkti) + 44 (triṣṭubh).

२.५९

गायत्र्या उष्णिहो ऽनुष्टुभिश्च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशः । पंक्तेश्च त्रिष्टुभिश्च च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशः । बृहत्यै च जगत्यै च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशः । अथ 'त्रयाणां छन्दासां' दशशतम्' अक्षराणि । विशत्यक्षरा द्विपदा । त्रिशदक्षरा विराट् । षष्ठ्यक्षरातिच्छन्दाः^१ । तानि दशशतम् अक्षराणि संपद्यन्ते । ततो द्वे आदत्त । अथ द्वादश^२ त्रिवृतम् संपद्यन्ते । तान् इमान्^३ द्वादश त्रिवृतो द्वादशस्यैकविंशेषूपदधाति^४ । ते^५ द्वादश सत्रिंशिनो मासास् संपद्यन्ते । तद् एतच्च^६ छन्दांसि त्रिवृतं चैव स्तोमम् अभिसंपद्यन्ते ॥५९॥

1 B त्रिष्टुभिश्च.

2 C त्रयाणां छन्दासां.

3 दशशतम् '110'.

4 C षष्ठ्यक्षरातिच्छन्दाः.

5 A B C द्वादशे.

6 A B C इमां.

7 A B C द्वादशस्यैक. Twelve trivṛts ($12 \times 9 = 108$) are added to 12×21 giving a total of 360, i.e. twelve months of 30 days each.

8 C स.

9 A B C एतच्च.

२.६०

एकविंशं च वा पञ्च प्राणं चाग्नीम् चादित्यं च । अथ ये द्वे अक्षरे ते बृहद्रथन्तरे, ते अहोरात्रे । सो ऽर्धमासस्^१ स मासस्^२, स ऋतुस्^३, स संवत्सरः^४ । तद् आहुर् यत् प्राणान्^५ छन्दांसि^६ छन्दांसि स्तोमा^७ इत्य आहुः, कथं यजमानः^८ प्राणैश्च^९ छन्दांस्य^{१०}

अप्येति । छन्दोभि स्तोमान्, स्तोमैर् बृहद्रथन्तरे, बृहद्रथन्तराभ्याम् अहोरात्रे^{१२}, अहोरात्राभ्याम्^{१३} अर्धमासम्^{१४}, अर्धमासेन मासं^{१५}, मासेनर्तुम्^{१६}, ऋतुना संवत्सरम् । कुतस् संवत्सरो^{१७} जायते, क प्रतिष्ठित^{१८} इति । स विद्याद्—अहम् एव संवत्सरो ऽस्मि, मयि प्रतिष्ठित इति । एवंविदो ह वाच^{१९} संवत्सरो जायत, एवंविदि प्रतिष्ठितः ।

अथो आहुर्—आदित्य एव संवत्सरः । एतं हि सर्वा श्रीस्^{२०} सर्वे यशस् सर्वे देवास्^{२१} समेतास्^{२२}, तस्माद् आदित्य^{२३} एव संवत्सरः^{२४} इति । तस्य यद्^{२५} भाति तत् संवद्^{२६}, यन्^{२७} मध्ये कृष्णं मण्डलं^{२८} तत् सर इत्य् अधिदेवतम्^{२९} । अथाध्यात्मम्^{३०} । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच्च लुकलं तत् संवद्^{३१}, यन्^{३२} मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । अथो आहुर्—आदित्य एव संवच्, चन्द्रमास् सरः । तम् एव सरति । तं^{३३} पौर्णमास्याम् आप्नोतीति । तद् उ वा आहुः—प्राण एव संवद्^{३४}, वाक्^{३५} सरः । एताभ्यां हि समन्नुत इति ।

तस्य वा एतस्य संवत्सरस्याग्निष्टोमसामान्य एव देवयानः^{३६} पन्थाः—॥६०॥

- 1 C अहोरात्र.
- 2 C यमासास्.
- 3 A B C मसस्.
- 4 A B C ऋतु.
- 5 A B C संवत्संवत्सरस्.
- 6 A B C प्राणा.
- 7 A omits it.
- 8 C तोमा.
- 9 C कं.
- 10 A यजमा, B C यजमान.
- 11 A B प्राणैश्च, C प्राणे.
- 12 C अहोरात्रो.
- 13 C -स्यम्.
- 14 A B C अर्धमास.
- 15 C मास.
- 16 C मासेनककृम्.
- 17 A B संवत्सरे. Cf. further एवंविदो ह

वाच संवत्सरो जायते.

- 18 A B C प्रतिष्ठित.
- 19 C वा.

- 20 A श्रीस्, C श्रीस्.
- 21 A C देवा.
- 22 Cf. JB II.29 तां हि सर्वे देवास्संवत्सराः (with note).
- 23 A आदित्यं.
- 24 After it C adds एतं हि सर्वा शी सर्वे यशस्सर्वे देवास्समेतास्तस्मादादित्य एव संवत्सर.
- 25 A B C यत्.
- 26 A B C संपद्.
- 27 A B C यम्.
- 28 C मण्डं.
- 29 A अधिदेवतम्. अधिदेवतम् is of greater frequency than अधिदेवतम्. Cf. JB II.28.
- 30 A अधा, C अध्यात्मम्.
- 31 A सम्पद्.
- 32 C रं.
- 33 A संविद्.
- 34 C वान्.
- 35 C देवयानम्.

२.६१

—तानि वा एतानि रौहिणकानि^१ नाम^२ । एतैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आरोहन्^३ । यद् आरोहन्^४ तस्माद् रौहिणकानि^५ । तस्माद् वयम् अन्वहम् एवाग्निष्टोमसामानि कुर्मः । अथ वर्तन्त्यौ बृहद्रथन्तरे^६ । एताभ्यां^७ ह वा एव एतद्^८ वर्तते । तस्माद् वयम्

अतिरात्र उभे बृहद्रथन्तरे कुर्मः—कृत्स्नं नस्^१ साम युक्तं यज्ञं वहत्^२, कृत्स्नेन साम्नो-
ह्वम् अश्रवामहा^३ इति । अथ गतिः । 'यज्ञं चैवासाव् आदित्ये'^४ पुरुषो यज्ञं चायम्
अध्यात्मन् तद् एतत् प्रजापत्ययनम्^५ इत्य् एवोपासितव्यम् । एतेन वा अयनेन प्रजापतिर्
इमाम् ऋद्धिम् आर्धोद्^६ इमां व्यष्टिं^७ व्याप्नुत । तद् याम् एव प्रजापतिर्^८ ऋद्धिम्
आर्धोद् यां व्यष्टिं^९ व्याप्नुत, ताम् एवर्द्धिम् ऋध्नोति तां व्यष्टिं^{१०} व्यप्नुते य एवं
वेद ॥६१॥

- 1 C राहिकानि.
- 2 C राम.
- 3 No v.l. but अरोहन् in the next sentence.
- 4 C अरोहन्. See note 3.
- 5 Cf. the parallel JB II.14.
- 6 A बृहद्रथन्तरेण.
- 7 A ताभ्यां.
- 8 C एत.
- 9 A C न.
- 10 So all MSS. For similar forms see Prof. Renou, Monographies Sanskrites

I p.5 (bottom) on the subjunctive, and Caland, ŚBK introd. I p.44.

- 11 C अश्रवामहा.
- 12 A यज्ञैवासावादिष्ये, B यज्ञैवासावावा-
दिष्यो, C यज्ञैवासावावादिष्ये.
- 13 प्रजापत्ययन is new to MW, VPK
and Index Védique. BSS (index) has
प्रजापतेरयनम्.
- 14 C -त्.
- 15 A B C व्युष्टि.
- 16 A C प्रजापति, B प्रजापतिः.

२.६२

एष वाव दीक्षितो य एष तपति । स एष इन्द्रियं^१ ज्यैष्ठ्यं^२ श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितः ।
तस्य ये ऽर्वाञ्चो रश्मयस् तानि श्मश्रूणि^३, य ऊर्ध्वासु ते कशाः । अहोरात्रे एव कृष्णाजिनस्य
रूपम् । अहर् एव शुक्लस्य रूपं, रात्रिः कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं^४ ता आपस् तद्
अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन् एतस्मिन्^५ मण्डले तेजोमयम्^६ छन्दोमयः^७ पुरुषः । स^८ प्राणस्,
स इन्द्रस्, स प्रजापतिस्^९, स दीक्षितः । तद् एतद् दीक्षयेव संगृहीतम् । तत आभ्यः
प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं विसृजते । तस्येमा एव दिशः पत्न्य आसन् । तं हेमास्^{१०} तिस्रो दिशो
ऽतिचेरुः^{११} । इयं हैवास्यानुव्रततमास^{१२} ययं^{१३} दक्षिणा दिक् । तस्माद् एष एताम् एवाभ्यु-
पावर्तते^{१४} । यद्य् अप्य् उत्तरत उदेत्य् अथेताम् एवाभ्युपावर्तते^{१५} । तस्माद् यास्य प्रिया
जाया^{१६} स्यात् तां दक्षिणार्ध्या^{१७} कुर्यात् ॥६२॥

- 1 C इन्द्रियं.
- 2 A B C ज्यैष्ठ्यं.
- 3 C श्मश्रूणि.
- 4 B C मण्डल.
- 5 A B omit it.
- 6 A C तेजोमय, B तेजोमयः.
- 7 A B C छन्दोमयः.

8 B सः (note the absence of san-
dhi).

- 9 A C प्रजापति, B प्रजापतिः.
- 10 C होमोस्. The four wives are
mentioned in ŚBM XIII.4.1.8.
- 11 C तिचेरुः.
- अति + √चर् is not found in any other

11 C तिचेरुः.
अति+✓ चर is not found in any other Brāhmaṇas. It means 'be unfaithful to'.
12 The superlative अनुव्रततमा is new to MW, VPK and Index Védique. The positive अनुव्रता is found in ŚBM III.7.1.22,

TB III.3.3.2, JUB I.17.2.6.

- 13 C एव.
14 C एवात्सु.
15 C एवासु.
16 C जाय,
17 C दक्षिणार्द्ध्या.

२.६३

प्रथमां संनहति, प्रथमां वाचयति, प्रथमां पूर्णपात्र आगच्छत्य्, अनन्तरिताः पत्नयः^१ स्थ । उदग् उ यज्ञीयं कर्म संतिष्ठते । इति न्व् अधिदधतम्^२ ।

अथाध्यात्मम्^३ । अयम् एव दीक्षितो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यान्य् अर्वाञ्चि^४ पक्षाणि तानि श्मश्रूणि, यान्य् ऊर्वाणि ते केशाः^५ । यद् एव शुक्लं च कृष्णं च तत् कृष्णाजिनस्य^६ रूपम् । शुक्लम् एव शुक्लस्य रूपं, कृष्णं कृष्णस्य । अथ यद्^७ एतन्^८ मण्डलं ता आपस् तद् अन्नं^९ तद् अमृतम् । तस्मिन् एतस्मिन् मण्डले तेजोमयम्^{१०} छन्दोमयः^{११} पुरुषः । स प्राणस्, स इन्द्रस्^{१२}, स प्रजापतिस्^{१३}, स दीक्षितः । स^{१४} हैवंविद् दीक्षमाणो, यथैवैष एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{१५} श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षित, एवम् एवेन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{१६} श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ हैवंविदिं^{१७} दीक्षित ईश्वरो राष्ट्राणि^{१८} समुत्कम्पितोः^{१९} क्षामरन्ध्रं^{२०} इव हि^{२१} समाभवति^{२२} । एवं ह्य् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{२३} श्रैष्ठ्यम्^{२४} अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ सर्वम् एवाभिवदत्य्—आचार्यं, पितरं, क्षत्रियम्^{२५} । एवं ह्य् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{२६} श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति^{२७} ॥६३॥

- 1 So all MSS.
- 2 A अधिदैवतम्.
- 3 Cf. JB II.62 (beginning).
- 4 C अर्वाञ्चि.
- 5 C कोशा.
- 6 C कृष्णाजिनस्य.
- 7 A B C याद्.
- 8 C एत.
- 9 B C अन्न.
- 10 C तेजोमय.
- 11 A छन्दोमय.
- 12 C न्द्रस्.
- 13 B C प्रजापति.
- 14 After it C inserts दीक्षितेय.
- 15 A B C जैष्ठ्यं.
- 16 B ज्यैष्ठ्य, C जैष्ठ्य.
- 17 C हैवंविद्.
- 18 A C राष्ट्राणु, B राष्ट्राणि.

19 A C समुत्कम्पितो. सम्+उद्+✓कम्प is not found in the other Brāhmaṇas. Prof. Renou also does not record it in his Index Védique. MW quotes समुत्कम्पिन् from the Jātakamālā of Āryasūra. Cf. उत्कम्पयति in ŚBM XIV.2.2.17.

On समुत्कम्पितो: (-toh infinitive) see JBR p.11. ईश्वरो राष्ट्राणि समुत्कम्पितो: means 'he who can make kingdoms tremble' (see Macdonell, Vedic Grammar for Students, §211, 3b, p.338). For the idiom cf. हूयेर्यस्य समागतस्य समरे दोर्भ्यां धरा कम्पिता in Bhitari Stone Pillar Inscription of Skandagupta (Bhandarkar, List of the Inscriptions of Northern India, no 1549) line 15.

20 No v.l. क्षामरन्ध्र is new to MW, VPK and Index Védique. So also रन्ध्र. क्षामरन्ध्र connotes 'a meek and submissive

person'. क्षाम in the sense of 'meek' is not found in earlier literature, including the Brāhmaṇas. With रन्ध cf. रभ 'pliant, obedient' in the R̥gveda (✓रभ and ✓रन्ध are doublets).

21 C भि.

22 सम्+आ+✓भू is new to MW, VPK and Index Védique. Here सम् seems to have been added to the usual आ+✓भू to make it correspond to सम् in समुत्कम्पिनोः

(where it is prefixed for emphasis)—a वाक्यालंकार ? Note the loc. (एवंविदि दीक्षिते) with सम्+आ+✓भू.

23 C जैष्ठ्यं.

24 A B इत्यैष्ट्यम्. Can इत्यैष्ट्य be a genuine form ?

25 See Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, Frag. LX, p.100.

26 C भवन्ति.

२.६४

'विचक्षणवर्ती' वाचं^१ वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवर्ती वाचं वदति । सोमो वै विचक्षणः । अन्नम् उ वै सोमः । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवर्ती वाचं^२ वदति । प्राणो वै विचक्षणः । तस्य वाग् एव मिथुनम् । मिथुनवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवर्ती वाचं वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नेन हीमाः^३ प्रजा विपश्यन्ति । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रयच्छति । स यदास्मै व्रतं^४ प्रयच्छेत्, सर्वम् एव व्रतयेत्^५—सर्वस्यान्नाद्यस्यावरुद्धवै^६ । यष्ट उ परिशिष्याद्^७, व्रतप्रदं^८ ब्रूयाद्—अशान वा पिब वेति । यष्ट उ व्रतप्रदो^९ ऽनुच्छिष्टाशी^{१०} वा स्यात् परि वा शिष्यात्, तद् अन्निर^{११} अभ्युक्ष्य छायायां निषेक्तवै^{१२} ब्रूयात् । तद् ओषधीभिर् अभिसंछादयितवै^{१३} ब्रूयात् । तद् ओषधीनां मूलान्य उपसिञ्चति^{१४} । वर्षकः^{१५} पर्जन्यो भवति यत्रैवंविद्वान् दीक्षते^{१६} । दीक्षिता उदशुभ्वन्^{१७} इतीहाहुः^{१८} । स यदा दीक्षणीयेष्टिस् संतिष्ठेत्^{१९} । यदैतम् अध्वर्युर^{२०} अभ्यर्जयेद् यदा संपवयेद् अथैतम् आदित्यम् उपतिष्ठेत् त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठं यश आदत्से । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{२१} श्रेष्ठं यश आदिथाः^{२२} । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष^{२३} इति । तस्यैषा देवता दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{२४} श्रेष्ठं^{२५} यशो नादत्से ॥६४॥

1 This section has been partly edited in Auswahl §126. Cf. ABI.6. 8-9, CH §19, §22 and KB VII.3.

2 C विचक्षणावर्ती. See Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p.111, note 2.

3 It is omitted by C.

4 C हिमां.

5 C वृत्.

6 A व्रतयत्, B व्रतयत्, C वृत्तयत्.

7 C -वरुद्धै. Caland has अन्नस्य for अशानस्य.

8 A परिशिष्या, C परिशिष्या.

9 A B C व्रतप्रदं.

10 A व्रतवृद्धो, B व्रतेवृद्धो.

11 C -शि.

12 A B C अन्निर.

13 A B C निषेक्तवै. See Oertel, JBR

p.13.

14 C अभिसंछादयितवै.

15 B उपसिञ्चति.

16 C वर्षकः.

17 C दीक्षिते.

18 A उदशुशुषन्, B उदशुशुषन्. उद् + √ श्
is new to MW, VPK and Index Védique.

See Oertel, JBR p.95.

19 C इति हाङ्.

20 C सन्तिष्ठत.

21 C अध्वार्युर्.

22 C जैष्ठ्यं.

23 C आदिताः.

24 C दीक्षित. A similar formula occurs in II.52.

25 Omitted in C.

२.६५

तम् अध्वर्युर् अभ्यज्य प्रपाद्यौद्ग्रहणानि^१ जुहोति । यदौद्ग्रहणानि^२ जुहोति यद्^३ अस्मा औदुम्बरदण्डं^४ प्रायच्छत्य^५ अथेतम् आहवनीयम् उपतिष्ठेत वाचा मे वाग् दीक्षताम्^६ अमये^७ समष्ट्वा उ, प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे समष्ट्वा उ, चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय समष्ट्वा उ, मनसा मे मनो दीक्षतां^८ प्रजापतये समष्ट्वा व^९ इति । तद् एताभिर् अना- ताभिर् देवताभिर् इमा स्वा देवता दीक्षयाति । अथाह अमिर् दीक्षितः^{१०}, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो^{११}, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत^{१२}, तया दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया^{१३} दीक्षे^{१४} । वाचं^{१५} म ऋचो ऽनु दीक्षन्तां^{१६}, मनो^{१७} यजुषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्ष^{१८} इत्य् अत्र कृत्स्नो दीक्षितः । अथ यस्यादीक्षिता इमे लोका अदीक्षितानि छन्दांस्य् अदीक्षितस् सोमो राजा—॥६५॥

For this section see the parallel KB VII.4 and TB III.7.7.4f.

1 A प्रपाद्यौद्ग्रहणानि, B C प्रपाद्यौद्ग्रहणानि.

2 A B C यदौद्ग्रहणानि. See Index Védique s.v. औद्ग्रहण.

3 C यदा.

4 औदुम्बरदण्ड is new to MW, VPK and Index Védique.

5 A B C प्रायच्छत्य.

6 C दीक्षिताम्.

7 B C अश्नु.

8 C दीक्षतं.

9 व=उ.

These formulae occur in ĀpŚS X.10.6, and similar ones in ĀpŚS X.8.7, KB VII.4 and ŚŚS V.4.1.

10 A दीक्षित.

11 A दीक्षो.

12 C दीक्षा.

13 After it A inserts दीक्षेया दीक्षया, and B C insert दी या दीक्षया. Can we read दीक्षे दीक्षया instead of the readings of A and B C? In that case the text would have दीक्षया दीक्षे दीक्षया दीक्षे. The parallel ĀpŚS X.10.6 has दीक्ष only once.

14 These four formulae occur in ĀpŚS X.10.6 with दीक्षयतु for दीक्षेत.

15 A C वाचम.

16 Cf. TB III.7.7.8, ĀpŚS X.11.1 ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्.

17 C ममनो.

18 For similar formulae see TB III 7.7.4f.

२.६६

—तं सकामम्^१ अभ्यश्नुवीत^२ । अथ हैवंविद् दीक्षमाण एव^३ सर्वान् कामान्
उपाप्नोति^४ । तस्माद्^५ दीक्षासु न राजानं परिवेषिष्यात्^६ । यद्व्रतो^७ 'ह्य एवैष'
भवति तद्व्रता इमे लोकान् तद्व्रतानि^८ छन्दांसि तद्व्रतम्^९ सोमो राजा । अथाह
भूः भुव स्वस् सुषोषः पोषैस्^{१०} सुवीरो वीरैस् सुप्रजः प्रजयासम्^{११} इति । तद् एताम्
अपरिमिताम् आशिषम् अन्त^{१२} आशास्ते तपो मे^{१३} प्रतिष्ठेति^{१४} । तत् तपः प्रतिष्ठां
कुरुते । श्रद्धा मे ऽक्षितिर्^{१५} इति तच्च कूडाम् अक्षितिं^{१६} कुरुते । 'सत्यं मे'^{१७} गृहपतिर्^{१८}
इत्य् एष वै सत्यम् । सत्यं य एष तपति । सैषानार्ता देवता । 'तद् एताम्'^{१९}
अनार्ता देवतां गृहपति कुरुते । स वा एष सुव्रतः^{२०} । यद् ध्य एषा^{२१} खला^{२२}
स्यात् सर्वम् इदं प्रदहेत् । तस्माद्^{२३} गृहपतिस् सुव्रतः^{२४} स्यात् । स यद् ष अदी-
क्षितव्रतं^{२५} चरेद् अपाप^{२६} 'द्यं'^{२७} वा पापं वदेन् मिथुनं वा चरेद् अन्यद् वा मिथ्या-
कुर्याद्^{२८} एतम् एवादित्यम्^{२९} एतैस् सर्वैर्^{३०} जपैर्^{३१} उपतिष्ठेत् । ततो हैव
दीक्षितः । स वा एष एतर्ह्य^{३२} अदीक्षितः । यद् ष एवास्मिन् दीक्षिते^{३३} यश आसीत्
तद् ष एवास्मिन् अप्य् एतर्हि^{३४} यशः । तद् आहुस्^{३५}—स वाद्य^{३६} दीक्षेत^{३७} स
वान्यं^{३८} दीक्षयेद्, य एतस्य दीक्षितयशसस्य^{३९} व्यवच्छिस्ति^{४०} विद्याद् इति ।
कृष्णाजिनं वाच दीक्षितयशसम् । एतद् धि^{४१} सर्वेषां वेदानां रूपम् । यानि शुक्लानि
तानि सास्त्रां रूपं, यानि कृष्णानि तान्य् ऋचाम् । यदि वेतरथा^{४२} । यान्य् एव
बभूवीव^{४३} हरीणि तानि यजुषाम् । तस्माद् यद् अप्य् एनद्द्रुको^{४४} वस्ते दिदक्षन्त
एवैनम् । एतद् ध्य अस्मिन् दीक्षितयशसं^{४५} भवति ॥ ६६ ॥

1 The adverb सकामं 'with a desire'
is not found in the other Brāhmaṇas (TB
II.5.3.2 has सकामः). MW also does not
register it in this sense.

2 C अभ्यश्नुवीत.

3 'while undergoing consecration'.

4 C अवाप्नोति.

5 C तस्मा.

6 C परिवेषिष्यात्.

7 A B यद्व्रतो, C यभ्यद्व्रतो.

8 C ह्यैष.

9 C तद्व्रतानि.

10 C तद्व्रतम्.

11 A पोषैस्.

12 A प्रजयाम्, Vedic Concordance प्रजया
स्याम्.

13 C अन्ततः.

14 C मो.

15 This formula also occurs in TB
III.7.7.10.

16 It occurs in TB III.7.7.9 and
ĀpSS X.3.8.

17 B C अक्षिति.

18 A सत्यमेव.

19 ĀpSS X.10.6.

20 C omits तदेता.

21 C सतः.

22 A एषो.

23 A B C खल. Cf. खला देवता in JUB
I.5.1.4.

24 A B C तस्मात्.

25 C सुप्रव्रत.

26 C अदीक्षितव्रतम्. अदीक्षितव्रत is not re-
gistered in MW, VPK and Index Védique.

दीक्षितव्रत occurs in KB IV.4 and AB VII.23.

27 = अप + अपवचं. अप goes with वदेत्.

अपवच is not given by MW.

28 C मिथ्याआख्याय.

29 C ऐतेर्वै.

30 C जपेद्.

31 A B C एतद्.

32 A दीक्षते.

33 A एतदि, B एतद्.

34 A B C आ.

35 C एवाच.

36 A स्वान्यं, B C स्वान्य.

37 A C -यशस्स्या.

38 MW, VPK and Index Védique do not record व्यच्छिन्ति. व्यच्छिन्ति means 'dis-

tinction'.

39 C हि.

40 A C वेतरसा.

41 A B C बभ्रूणि. Cf. ŚBM I.1.4.1-2
अथ कृष्णाजिनमादत्ते...तस्य यानि शुक्लानि च कृष्णानि
च लोमानि तान्यृचां च साम्नां च रूपम्। यानि शुक्लानि
तानि साम्नां रूपं यानि कृष्णानि तान्यृचां रूपम्। यदि वेतरसा
यान्येव कृष्णानि तानि साम्नां रूपं यानि शुक्लानि तान्यृचां
यान्येव बभ्रूणीव हरीणि तानि यजुषां रूपम्. Eggeling
translates बभ्रूणीव हरीणि as 'the brown and
the yellow ones'. It would be better to
take बभ्रूणीव as 'brownish'.

42 A एनदद्भक्तो, B एनदद्भक्तो, C एनदद्भक्तो

43 C दीक्षिताभ्यशंसं.

44 A C omit ॥६६॥.

२.६७

ते^१ ये सकृष्णाजिना^२ अपो ऽभ्यवयन्ति, य एतस्माद् दीक्षितयशसाद्^३ अघ-
च्छिद्यन्ते^४, ते सर्वम् आत्मानं प्रप्लाव्य पाप्मानं^५ सहोदायन्ति। स यदावभृथेष्टिस्^६
संतिष्ठेताथोन्मुच्य कृष्णाजिनम् अद्भिर् अभ्युक्षेद्^७ इन्द्रियाञ्^८ ज्यैष्ठ्याञ्^९ छैष्ठ्याञ्^{१०} मा योषम्^{११}
इति। अथ 'यम् अरार्ति'^{१२} मन्यते, तस्मै प्रयच्छति। अथाप आचामति भक्षस्यावभृथो
ऽसि, भक्षस्यावभृथो^{१३} ऽसि, भक्षितस्यावभृथो^{१४} ऽसीति^{१५}। स 'यद् एवात्रर्जिषे'^{१६} किं चित्
सक्तं भवति, तस्यैव भक्षः^{१७}। अथापः प्रविशति। न्यञ्चनं वा एतत् प्रपदनं यद् आपः^{१८}।
न्यञ्चनम् एवैतत् 'प्रपदनं प्रपद्यते'^{१९} पाप्मनो ऽनन्ववायाय^{२०}। यस्^{२१} आपः^{२२}
स्यन्देनन्, प्रतिस्रोतं गाहेत पाप्मानं^{२३} मे निर्वहान् इति। सर्वा उ ह त्वा^{२४} आपः^{२५}
स्यन्दन्ते। या^{२६} उ ह स्यावरा^{२७}, अवाचीस् ता स्यन्दन्ते, ऽवाञ्चम्^{२८} एवास्य ताः पाप्मानं
निर्वहन्ति^{२९}।

अन्यो ऽभ्यस्य जायाप्रती पृष्ठं^{३०} प्रधावतः^{३१}। वज्रो वा आपः। वज्रेणैव
तत् सर्वं पाप्मानम् अपहनाते^{३२}। अथो द्वन्द्वम्^{३३} एव तन् मिथुनं प्रजननं कुर्वति,
प्रजात्ये। स्नात्वा^{३४} क्षिप्र उदेयात्^{३५}, क्षिप्रे पाप्मनो व्यावृत्त्या^{३६} इति ॥६७॥

§§67 and 68 have been edited
and translated by Prof. Caland in Aus-
wahl §127. Cf. CH §254 f, g, i, k, l and
ŚBM IV.4.5.

1 C दे.

2 C कृष्णाजिना.

3 See Auswahl §127 note 8. Cf.
JB II.66 and ŚBM I.1.4.2.

4 C अवच्छिद्यते.

5 A B C पाप्माना.

6 A B यदावभृथेष्टि, C दावभृथेष्टि. Cf
CH §254d (Auswahl §127 note 9).

7 A अदभ्युक्षेद्.

8 C इन्द्रिया.

9 According to the Vedic Concor-
dance it does not occur elsewhere.

10 C यं रातिन्. Caland wrongly reads यं राति. Our two best MSS show यमराति and it would not be proper to give to a friend a black antelope skin which takes away the glory of consecration and perpetuates sin (ते ये सकृष्णाजिना अपो ऽभ्यवयन्ति य एतस्माद् दीक्षितयशसादवच्छिद्यन्ते ते सर्वमात्मानं प्रप्लव्य पाप्मना सरोदायन्ति). Cf. CH §254f, ApSS XIII.19.9, MŚS II.5.4.33, Hir X.18, and see Auswahl §127 note 10.

11 A B C -भृतो.

12 A B C -भृथे.

13 Cf. ĀSS VI.18.9 भक्षस्यावभृथोऽसि भक्षितस्यावभृथोऽसि भक्षकृतस्यावभृथोऽसि.

14 A देवोत्रजीवे, B देवात्रजीवे, C एवोत्रजीवे.

15 All MSS भक्तः.

16 A B C आप्रः.

17 C प्रपथ प्रतिपथते.

18 C नन्वावाय.

19 C याष्.

20 So all MSS (without the visarga).

21 C पाप्मानुम्.

22 C omits स्वा.

23 C. य.

24 C स्थवर.

25 After it C repeats वाञ्छमे.

26 Cf. ŚBM IV.4.5.10.

27 C पृष्ठम्.

28 Cf. ŚBM IV.4.5.23 (Auswahl §127 note 11).

29 C अपहना.

30 A द्रज्वम् (Auswahl §127 note 2 द्रजम्), C द्रजम्.

31 C क्षिप्रं देयात्. क्षिप्रे is of common occurrence in ŚBM, besides KB I.1, TB III.9.1.3, JUB I.4.7.

32 A B व्यावर्त्ता, C व्यावृत्ता.

२.६८

उज्जेतर् उन् मा नयेत्^१ आह । विष्णुर् वा उज्जेता । यज्ञो वै विष्णुः । यज्ञ एवैनं तत् सर्वस्मात् पाप्मनो विमुच्योन्नयति^२ ।

उद् वयं तमसस् परि सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यम् अगन्म ज्योतिर् उत्तमम्^३ ॥

इत्य् एतां जपन् उदैति । एतद् वै^४ ज्योतिर् उत्तमं य एष तपति । सैषानार्ता^५ देवता । तद्^६ एताम् अनार्ता^७ देवताम् आरभ्योदैति । औदुम्बरीर् आर्द्रास् स-
पलाशास् समिधः कुर्वत एवो^८ ऽस्य एषिषामहोति^९ । गत्वाहवनीये समिधम् अभ्या-
दधाति समिद् असि, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहेति^{१०} । अभ्याधायोपतिष्ठते

अपो^{११} ऽन्व अचार्ष^{१२} रसेन समसृक्षमहि ।

पयस्व^{१३} अग्न आगमं तं^{१४} मा संसृज कर्त्तसा ॥

इति । एवम् एव पत्नी^{१५} गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपतिष्ठते^{१६} । आज्यस्थाली^{१७} सन्धुवाम्^{१८} आदायोत्तरेणाग्नीध्रं^{१९} च सदश् च परीत्यापरेण^{२०} गार्हपत्यम् उपविश्यो-
पत्ये^{२१} कृष्णाजिनम् आधाय^{२२} चतुर्गृहीतम्^{२३} आज्यं गृहीत्वा जुहोति मयीन्द्रियं^{२४} ज्यैष्ठ्यं
श्रेष्ठ्यम् अमिर् दधातु स्वाहेति^{२५} । स यद् एवास्मिन् दीक्षिते यशो^{२६} भवति, तद् अस्मिन्
उत्थिते यशो भवति । तत् कृष्णाजिनं नातिपादेयत्^{२७}, सुगवधानं वैनत् कुर्वीत, हविषो
वाधिपेषणं^{२८}, पुनर्दीक्षायै^{२९} वैनत्^{३०} निदधीत । एषा^{३१} वै कैशिनी^{३२} दीक्षा । एतां
ह केशी^{३३} दाभ्यां दीक्षाम् उपनिषसाद् ॥६८॥

❧ Cf. ŚBM XII.9.2.

1 Vedic Concordance does not register it. Cf. ĀSS VI.13.14 (उज्जैतस्त्रो नय...), MS I.3.39, KS IV.13, ĀpŚS XIII.21.3.

2 A B C नयति.

3 RV I.50.10 (for other references see Vedic Concordance). It is not found in JS.

4 So all our MSS, but च (=ह) in Auswahl.

5 C सैषानर्त्ता.

6 C पतानामर्त्ता (metathesis), Auswahl (MSS) पतान् अमार्त्ताम्.

7 C पवे.

8 VS XX.23, XXXVIII.25 (for other references see Vedic Concordance).

9 A adds अघ after it. ŚBM XII.9.2.9, VS XX.22, MS I.3.39, KS IV.13, XXIX.3, XXXVIII.5, LŚS II.12.13, MSS I.7.4.47, MG I.1.17, 11.25, II.2.26, ĀpMB II.6.6, ĀpG IV.11.22, KŚS XIX.5.18 have अघ. TS I.4.45.3, 46.2, TB II.6.6.5, ĀpŚS VII.27.16, VIII.8.18, 18.10, XIII.22.6 do not have अघ like our text.

10 See Vedic Variants II §754 for the i form of the aorist of √चर्.

11 C पयस्वा. See Auswahl §127 note 4.

12 C तम.

13 C पकि.

14 A C अभ्यधा-

15 A C आज्यस्थाली.

16 A च्चुवाम्, C सुचुवाम्.

17 C -भीष्टं.

18 C परि-

19 A गार्हपत्योप-

20 A आदाय.

21 A चतुर्ग्रहीतम्.

22 A मयीन्द्रिय, C मैन्द्रिय.

23 According to the Vedic Concordance it occurs only here.

24 A C दीक्षितयशो, Auswahl records the variant दीक्षतेयशो. Caland and Oertel (Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmanas §57 Ex.3) adopt दीक्षितयशो, which word is found nowhere else. The topic begun in the previous section is completed here. It is clearly brought out by दीक्षिते यशः (the reading adopted here), which also supplies us the correlative of उत्थिते यशः. Correct the translation of Oertel (*ibid.*) to: 'so what glory there is in the consecrated (sacrificer), that glory remains in him after he has arisen'.

25 Cf. Hir X.18 (quoted in Auswahl §127 note 12).

26 A B वातिपेषणं (अतिपेषण is not found in MW, VPK and Index Védique), C वाधिपेषण. Cf. ĀpŚS XIII.19.8, MSS II.5.4.33, Hir X.18 (quoted in Auswahl §127 note 13). अधिपेषण occurs in ŚBM I.1.4.3 and ŚBK II.1.3.8.

27 A B पुनर्दीक्षाया, C पुनर्दीक्षा.

28 A पैनन्. वैनन् = वा + एनन्. Cf. ऋग्वेदानं वैनन् कुर्वीत (above). ĀpŚS, MSS and Hir (quoted in Auswahl) also have एनन्. Caland inadvertently reads एनं in the text.

29 A निदिधीतेषा.

30 A B C कैषिनी.

31 A B C कैषी.

मृत्युप्रजापती^१ यद् अयजेतां^२, तौ यज्ञाभ्याम् एवास्पधेताम्^३ । अथ ह तर्हि यज्ञा-
युधान् आसुर^४ यथेमान् एतर्हीष्टिष्व आयुधानि^५ । तद् यद् यज्ञे स्मृत्यते यन् छस्यते

यत् प्रचर्यते^१, सा प्रजापतेस् सेनास । अथ यद् वीणायां गीयते यन् नृत्यते^२ यद् वृथाचर्यते,
सा मृत्योस् सेनास^३ । तयोर् ह समावृत्या^४ एव सेने आसतुर्^५—यावत्^६ एवेत-
रस्य तावतीतरस्य^७ । तौ ह ज्योष् एवावेजयमानौ^८ चरतुर्^९ बहून् एव वर्षाणि । स
प्रजापतिर् अकामयत्—जयेयं^{१०} मृत्युम् इति । स एतां यज्ञे संपदम् अपश्यद् एतत् संस्था-
नम्^{११} । तेन मृत्युम् अजयत् । तस्य पराजितस्य^{१२} राजाशुच्यत्^{१३} । स प्रत्यङ् पतित्वा
पत्नीशालां प्रापद्यत् । तस्मात्^{१४} पत्नीभ्य ह्य च यस् संपदासुत^{१५} इत्य् असुत इति हैतन्,
न हि सो ऽसूयत^{१६} । तस्य यानि^{१७} स्तुतशस्त्राण्य्^{१८} आसन् यद्^{१९} एवैतद्^{२०} वीणायां
गीयते यन् नृत्यते यद् वृथाचर्यते^{२१}, तान्य एव तानि^{२२}—॥६९॥

§§69 and 70 have been edited
in Auswahl §128.

1 A B C -पति. मृत्युप्रजापति is not re-
corded in MW, VPK and Index Védique.

2 A अजयेता.

3 C -स्पर्वेताम्.

4 A -सू, C यज्ञायुधान्यौसू. The *yajñā-
yudhas* are mentioned in AB VII.19 and
TB III.2.5.9. In the latter passage the
asuras were defeated by them.

5 A यथेमान्येतर्हिष्वायुधानि, B यथेमान्येतर्हि-
ष्वायुधानि, C यथेमान्येतर्हिष्वायुधानी.

6 C य.

7 C प्रचर्यते.

8 C मृत्यये.

9 C मृत्यो.

10 C सेनास.

11 A B समावृत्यो, C समापत्यो.

12 A आस्तुर्.

13 A यात्य.

14 A omits तावतीतरस्य.

15 A B C -मनौ.

16 C चरतुर्.

17 C यजेयम्.

18 Cf. JB II.73 तदेतदनन्तं यत् संस्थानम्
तदेतदमृतं यत्संस्थानम्...सा हैषा देवानां सेना यत्
संस्थानम्...(See Auswahl §128 note 7).

19 A पराजित्य.

20 A C राजाशुच्यत्. See note 18 of
the next section.

21 B C Auswahl (text) पत्नी सहचयस् स
यदासुत. The text is unsettled.

22 A आयत्. Ātmanepada is rare.

23 C यान.

24 C आसद्.

25 C omits वीणायां गीयते... तान्येव तानि

26 A B वृथा-

२.७०

—'अथ^१ यो यूष आसीद्, य एवैष वीणायै दण्डस्, स एव सः । अथ या रक्षणा
आसन्, यान्य् एवैतानि^२ वीणाया उपवाणानि^३, ता एव ताः । अथ^४ यो द्रोणकलश
आसीद्, यैवैषा वीणायै सूना, स एव सः । अथ यद् अधिष्वणं^५ चर्मासीद्^६, यद् एवैतद्
वीणायै चर्म^७, तद् एव तद् । अथ य उपरवा आसन्, य एवैते वीणाया^८ आकाशास्, त
एव^९ ते । अथ ये^{१०} प्रावाण आसन्, यान्य्^{११} एवैतानि वीणायै वादनानि, त एव ते । अथ
यानि सप्त चतुरसराणि^{१२} छन्दांस्य् आसन्^{१३}, या एवैताम्^{१४} सप्त वीणायै तन्म्यम्^{१५},
तान्य्^{१६} एव तानि । अथ ये^{१७} दशरात्रे स्तोमा^{१८} आसन्, या एवैता दशांगुलयम्^{१९} त

एव ते । तद् आहुर—नेतर्हि संसवो^१ ऽस्ति^२ । यो हि द्वितीयो यज्ञ आसीद्, अशुच्यत्^३ सः । एक एव यज्ञः । प्रजापतिर्^४ यज्ञ एवेति ॥७०॥

1 G omits अथ यो यूप... यान्येवैतानि.

2 Caland abho. But all our MSS read अथ. And so also the other parallels in this section—अथ या रशना आसन्, अथ यदधिषवणं चर्मासीद्, अथ य उपरवा आसन्, अथ ये प्रावाण आसन्, अथ यानि सप्त चतुरसराणि छन्दास्यासन्, अथ ये दशरात्रे स्तोमा आसन्.

3 उपवाण is new to MW and it is not found elsewhere. It might refer to the strings of the lute. Cf. वाण the 100-stringed musical instrument, so called on account of the large number of its strings.

4 C अधिषवणं.

5 C चर्मासीद्.

6 See Auswahl §128 note 10.

7 C आकाशानव.

8 C य.

9 C यान्.

10 A छन्दास्यन्, B C छन्दास्यासन्.

11 A ऐवैता.

12 C तन्म्यास.

13 C तान्.

14 A B C दशरात्रस्तोमा.

15 C दशगुणायस.

16 संसव is referred to in AB I.3, GB I.3.19 and JUB I.9.3. On AB *ibid* Śāyana explains संसव as द्वयोर्वा बहूनां वा यजमानानां संभूय सोमाभिषवः संसवः । स च महान् दोषस्तस्मिन्नेव देवे तस्मिन्नेव काले मत्सरग्रस्त्ययजमानैः प्रवर्तितस्वात् । नद्या वा पर्वतेन वा व्यवधानरहितयोः समीपवर्तिनोः परस्पर-मन्त्रभ्वनिश्रवणदोषयोर्देशयोः स्पर्धमानाभ्यां यजमानाभ्यां प्रवर्तितौ यो सोमयागौ तयोरयं संसवारूपो दोषः । तथा च सूत्रकार आह—संसवोऽनन्तर्हितेषु नद्या वा पर्वतेन वा इति (also see Keith's note on it).

17 Now (एतर्हि) it is *not a samsava* (see the previous note), because the weapons of mr̥tyu and Prajāpati are equivalent and Prajāpati *no longer vies* (न हि सोऽसृयत).

18 A C अशुच्यत्, B अशुच्यत. √शुच् 'decline, wane'. 'The other sacrifice (of mr̥tyu) waned'. Cf. संशुच्यति in SBM VI. 4.4.20. Also see Auswahl §128 note 4. In the preceding section अशुच्यत् means 'he languished'.

19 B C प्रजापति.

२.७१

अथ 'वा अतस्' संख्यानस्यैव । तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य सप्त विंशति-शतान्य^१ अहोरात्राणां भवन्ति । ता नद्याशीतयः । अथास्य^२ सवनानाम् अशीतिश् च सहस्रं च त्रीणि च । तावन्तः पवमानाः । तद् एतच्च^३ छलोकेनाभिगीतम्^४—

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।

अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥

इति ।

अथास्य स्तुतशस्त्राणां षष्टिशते^१ च^२ द्वे^३ दश च सहस्राणि । अथास्मिन् 'धिष्ण्या य' अग्नयो विह्वियन्ते^४ दश चैव सहस्राण्य् अष्टौ^५ च शतानि त्रिंशत् च । 'तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्'^६—

षष्टिशते^{१३} द्वे मासि पृष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं चां शतानि^{१४} ।

दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संबत्सरे धिष्ण्यास्^{१५} त्रिंशत् च ॥

इति ॥७१॥

K For this and the following section cf. the closely parallel GB I.5.23.

1 A मात्रतः.

2 सप्त विंशतिशतानि '720'. Cf. ŚBM XII. 3.5.12, VII.3.1.43, X.4.2.2, GB I.5.5, 6, KB XI.7, ŚĀ II.10.

3 C अथस्य.

4 C एत.

5 C छे-

6 C पष्टिशते.

7 A omits च.

8 C स्वे.

9 A C धिष्ण्या, B धिष्णय य. Cf. धिष्ण्याः in the following stanza.

10 A B C विद्वयन्ते.

11 B अष्ट.

12 C तदेवातादलोकेनाभिगीतं. But compare the line preceding the first stanza.

13 A B C षष्टिशते.

14 आ शतं चा (= च + आ) शतानि = 10,000 (100×100). Note the multiplicative use of आ.

15 A C धिष्ण्यास्.

२.७२

तावन्ति तारकनक्षत्राणि^१ तावन्ति ज्योतीषि तावन्तो ऽर्काः । आप्रोति ह वा एतानि तारकनक्षत्राण्य् आप्रोति ज्योतीष्य^२ आप्रोत्य् अर्कान् य एवं वेद । अथास्य स्तोत्र्याणां^३ नवतिश्^४ च सहस्राणि त्रीणि च शतानि षण्णवतिश् च । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्^५—

^१स्तोत्र्या अस्य^१ नवतिस् सहस्रा त्री^२ च शता नवतिश् चोप षट् च ।

ताभिस् संस्तुतो विबसान एति^३ भूतं भविष्यद्^४ भुवनं^५ प्रजापतिः ॥

इति ।

अथास्य पदानां चत्वारि च ^१'सहस्रा त्रिंशं चायुतानि' ^२सप्त शतानि' ^३पञ्चाशत् पदानि । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्^४—

चत्वारि ^१'सहस्रा त्रिंशं चायुतानि' ^२सप्त शतानि पञ्चाशत् पदानि ।

संबत्सरस्य कविभि स्तुतस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा^३ ॥

इति ॥७२॥

1 C तारकानक्षत्राणि. This compound is new to MW, VPK and Index Védique.

2 C ज्योतीष.

3 A स्तोत्र्याणां.

4 C नवतिश्.

5 A छलोकेन सामाभिगीतम्.

6 A B C स्तोत्र्यास्य.

7 A त्रि, C ती.

8 C ति.

9 A B C भविष्यत्.

10 C विचनं.

11 A C सहस्राण्ययुतानि त्रिंशत्.

12 A दशानि.

13 C -गीत.

14 A सहस्राणि त्रिंशत् चायुतानि (so also in B in the dittography in the next section, note 8), C सहस्राणि सप्त सहस्राणि त्रिंशत् चायुतानि.

15 Cf. GB I.5.23 संवत्सरस्य कविभिर्मितस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा.

२.७३

अथास्याक्षराणाम् अयुतम् एकं^१ प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि सप्त सहस्राणि^२ दशतो दश^३ । तद् एतच्^४ छल्लोकेनाभिगीतम्—

अयुतम् एकं^५ प्रयुतानि षष्टिर्^६ नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।

सप्त सहस्राणि^७ दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः ॥

इति । 'तद् एतद् अनन्तं यत् संख्यानम् । तद् एतद् अमृतं यत् संख्यानम् । स एष सुकृतश्च^८ सो यत् संख्यानम्' । अथ यद्^९ असंख्यानं मर्त्यं^{१०} तत् । तस्माद् उ सप्त एष चक्षीत । सा हेषा देवानां सेना यत् संख्यानम् । मनुष्यसेनया^{११} वाच नु तं स्तृणुते^{१२} यं तिस्तीर्षते^{१३} । तादृग् इह तं स्तृणुवा तं यं देवसेनया^{१४} तिस्तीर्षता^{१५} इति । अथैते त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः^{१६} पद्यकम्यश्^{१७} च । ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य । तद् एतच् छल्लोकेनाभिगीतम्^{१८}—

त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः^{१९} पद्यकम्यश्^{२०} च^{२१} ।

ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति^{२२} ब्राह्मणं यत्र^{२३} मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य ॥

इति ।

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः^{२४} ॥७३॥

1 C एक.

2 C omits it.

3 C एत.

4 B एकत्.

5 A B C षष्टिर्.

6 A B C सहस्राणि.

7 It is edited up to तिस्तीर्षते in Auswahl §128 note 7.

8 A सुकृत, B सुकृतेतर, C सुकृतेन. After it B inserts प्रजापतिर्यथास्य पदानां चत्वारि च शतान्ययुतानि त्रिंशत् सप्त शतानि पञ्चाशत् पदानि तेदत्तच्छ्लोकेनाभिगीतं चत्वारि सहस्राणि त्रिंशत् चायुतानि सप्त शतानि पञ्चाशत् पदानि संवत्सरस्य कविभिः स्तुतस्यैता प्रजापतिरित्यथयिनन्वळितल..... (illegible).

9 B संख्यानम्. Caland omits this sentence.

10 A B असंख्यातममर्त्य.

11 मनुष्यसेना is not recorded in VPK,

MW and Index Védique. सेना 'missile'.

12 See Oertel, JBR p.106.

13 देवसेना occurs in KB II.9 only. Keith translates it as 'missile of the god'. MW does not give this meaning.

14 C -त.

15 A अक्षय्यं. Cf. SBM XI.1.2.11-12 ... त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याहानि तदहान्याप्नोति तद्देव संवत्सरमाप्नोति ॥ मर्त्या इ वा अग्ने देवा आयुः । स यदैव ते संवत्सरमापुरथा मृता आयुः । सर्वं वै संवत्सरः । सर्वं वा अक्षय्यमेतेनो हास्याक्षय्यं सुकृतं भवत्यक्षय्यो लोकः.

16 A पद्यकम्यश् (sg.), C पद्यकम्यश्.

17 A -गीत.

18 A B -यं.

19 A पद्यकम्यश्, B पद्यकम्यश्, C पद्यकम्यश् (च and क are confused in the Grantha script).

20 After it C inserts ते विद्वांसोभिवहन्ति

ब्राह्मणं यत्र मृत्युर्भवत्यन्नमस्य तदेतच्छ्रुलोकेनाभिगीतं त्रयः
पन्थानस्सुकृति देवयाना अक्षय्यः पञ्चमिष्य.

21 A C ब्राह्मणो यत्र, B ब्राह्मणव्यत्र. Cf. ब्राह्म-
णम् supra.

22 Vedic Concordance wrongly lea-
ves out this quarter. B लिशानाः, C कालि-
शानाः. The reading is uncertain.

२.७४

[अक्षरशः पच्छोऽमृतं लिहानाः]^१

१ सुवर् आयन् देवता देवसत्त्रात्^३ ।

तपसा कर्म कवयोऽनुगत्य

आहाय^४ मृत्युम् अति मेधयायन् ॥

विजानन्तो दहन्तो^५ यन्ति शोकम्

मनीषिणो यद् अपक्षाः^६ पतन्ति ।

यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस्

तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति^७ ॥

एवंविद्वांसो यजमानम् ऋत्विजोऽलोकान् पशून् अभि^८ कामान् वहन्ति । स यज्ञेषु
स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य ^{१०}भवन्त्य ऋत्विजो^{१०} ऽध्वर्युर् होतोत सामगः^{११} ।
तस्मै छन्दांसि मधुधाराः क्षरन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य
^{१२}भवन्त्य ऋत्विजो^{१२} ऽध्वर्युर् होतोत^{१३} सामगः^{११} । तस्मै छन्दांस्य^{१४} अमृत-
कुल्या अभिवहन्ति^{१५} ऊर्मिणी^{१६} स्तोत्रशस्त्र इति ॥७४॥

1 This line is quoted here from the
preceding section to maintain the unity
of the stanzas.

2 Vedic Concordance wrongly be-
gins the stanza from this quarter and ends
it with विजानन्तो दहन्तो यन्ति. The mistake in
the end is due to the haplological inser-
tion of यज्ञेषु स्तुतशस्त्रमश्नुते क्षय्या यस्य भवत्त्विजो-
ध्वर्युर्होतोत सामक in C, after यन्ति (in line 5).

3 देवसत्त्र is not found in MW, VPK
and Index Védique.

4 C आन्हाय (न् is due to its frequent
confusion with ह). Vedic Concordance
wrongly reads an(u)hāya. आहाय 'for a
succession of days' (Eggeling) occurs in
SBM VI.6.4.3 and in Pāṇini (MW).

5 All MSS दहन्तो.

6 C वदपक्षाः. Vedic Concordance (s.v.
मनीषिणो) वद पक्षाः.

7 A क्षीयन्ति. These stanzas do not
occur in JS. Vedic Concordance errone-
ously continues the line up to एवंविद्वांसो यज-
मानमृत्विजो (incorrectly reading the last
part as यजमान मृत्युः).

8 C ऋत्विद्रिजो.

9 अभि goes with वहन्ति.

10 C भवन्तर्विजो.

11 A B C सामकः.

12 C भवन्तर्विजो.

13 C होतो.

14 C छन्दांस्य.

15 A भिवहन्ति, B C विवहन्ति. A C end
the section here.

16 A ऊर्मिणी, C ऊर्मिणी.

२.७५

एकैकम् उ ह वा एतेषाम् अक्षराणां यावतीयं पृथिवी तावत् । ऊर्जो ऽन्नाद्यस्य^१ मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य पूर्णं^२ पिब्यमानं^३ तिष्ठति । तद् धैवंविद्वान् ब्राह्मणस् सहस्रं-सहस्रं देवयुगान्य^४ उपजीवति । तद् यद् आप्यते ऽथैतर्द् उपसंक्रामत्य^५ अथैतर्त् पुनर् आख्यायते । तस्माद् उ ह वैविदे ब्राह्मणाय दित्सन्त्य^६ अस्योर्जो ऽन्नाद्यस्य मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य लिप्सामहा इति । यथा ह वा इदं क्षेत्र-पादं^७ वा क्षेत्ररज्जुं^८ वावक्रियासत् एवम्^९ एवैवंविदो ब्राह्मणात्^{१०} लोकम् अव-क्रीणते । स यथा क्रयं पर्यवेत्ते क्षेत्रिणम्^{११} एव क्षेत्राण्य अप्रियस्य^{१२} एवं लोकि-नम्^{१३} एव लोका अप्रियन्ति । स यद्^{१४} धवा^{१५} अप्य एवविद्वान् ब्राह्मणः पूर्णं पृथिवीं प्रतिगृह्णीयाद्, एकम् एव तस्याक्षरं ज्यायः । तस्माद् उ ह वैविद्वान् ब्राह्मणो दद्याच्च चैव प्रतिगृह्णीयात् ॥७५॥

1 A ञ्नाद्यः.

2 A पूर्णं.

3 C पिब्यमानं. Oertel, JBR p.45, quotes this passage up to उपजीवति. See Eggeling's note on ŚBM I.8.1.7 (the only place in the Brāhmaṇas where पिब्यमान occurs), Wackernagel I §69, p. 76, Oldenberg, Rigveda Noten II, p.157.

4 The word देवयुग is not found in any other Brāhmaṇa. MW gives its earliest usage in the Mahābhārata.

5 C उपसंक्रामत्य.

6 C अथैतनत्.

7 A B C दित्सन्त्य (क and त are confused in the Grantha script).

8 The compounds क्षेत्रपाद and क्षेत्ररज्जु are new to MW, VPK and Index Védique. पाद and रज्जु are two measures. पाद as a measure = 12 angulas. MW gives रज्जु, as a measure of 8 hastas or 192 inches, from the lexicons only.

9 C वाक्रियासित. वा + अवक्रियासते (= अव-क्रीय + आसते?). अव/की is not used in the other Brāhmaṇas.

10 C एवतस्माद् ह वैविदेम् for एवम्.

11 A ब्राह्मणात्, B ब्राह्मणत्, C ब्राह्मण.

12 A क्षेत्रणम्, C क्षेत्रिणम्.

13 C अप-.

14 लोकिन् occurs in ŚBM XI.8.4.5.

15 A धवा, C द्धवा.

२.७६

जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे । ते^१ तद् उ ह कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा अभिसमाजग्मुः^२ । स ह सहस्रं गवाम् अवरुन्धान^३ उवाच—ब्राह्मणा एता वो, यो ब्रह्मिष्ठस् स उदजताम् इति^४ । स होवाच वाजसनेयो^५, ऽर्वाचीर् एतास् सोम्येति^६ । तं^७ होचुस् त्वं नु^८ नो ब्रह्मिष्ठो ऽसीरे इति^९ । स होवाच नमो वो ब्रह्मिष्ठा-यास्तु । गोकामा एव वयं स्म इति । ते होचुः को न इमं प्रक्षयतीति । स होवाच विदग्धश्च^{१०} शाकल्यो ऽहम् इति । तं ह पुरस्कृत्येयुः । तं ह प्रतिश्यायायन्तम् उवाच त्वां^{११} स्विच् छाकल्य ब्राह्मणा उल्मुकावक्षणम्^{१२} अक्रतारे इति । स होवाच—

यदि तेनोऽमुकावक्षयणं स्मः प्रक्ष्यामो न्यै त्वाम् इति । तं ह पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति । स होवाच त्रयश् च त्रिंशद् च^१, त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रा, यावन्तो निविदाभ्याहुता^२ इति । ओम् इति होवाच ॥७६॥

§§76, 77 have been edited and translated by Oertel in JAOS XV pp.238f (referred to as Oertel in this and the next section). This story occurs in SBM XI.6.3 with some variations (mostly verbal). Cf. SBM XIV.6.1.1f, XIV.6.9.1f, BrĀrUp III.9. The manuscript variants have been recorded by Oertel; so they have been left out unless of importance.

1 C तं. Oertel reads तं, but our MSS-testimony is in favour of ते.

2 After this SBM XIV.6.1.1 clarifies: तस्य ह जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कः स्विदेशं ब्राह्मणानामनूचानतम इति.

3 C अवरुन्धनं. The parallel SBM XI.6.3.1 has अवरुन्धन्, the only place of its occurrence. Oertel is wrong in emending अवरुन्धान to अवरुन्धन्. अवरुन्धान occurs in KB XII.8, AB IV.16.

4 After a similar sentence SBM XIV.6.1.2,3 clarifies: ते ह ब्राह्मणा न दधुः ॥ अथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सोम्योदज सामश्रवा इति । ता होवाचकार । ते ह ब्राह्मणाश्चक्रुः कथं नु नो ब्रह्मिष्ठो ब्रवीतेति.

5 Hence onwards it is replaced by the synonymous याज्ञवल्क्य.

6 SBM XIV.6.1.3 has सोम्य. See Oertel's note 4.

7 B होचुस्तनु, C होचुः स्वनु. Cf. SBM XI.6.3.2 स्वित्र for त्वं नु, and SBM XIV.6.1.3 (quoted in note 4).

8 A B C सीति. Oertel also misses २. SBM XI.6.3.2 has २.

9 Oertel takes it as a part of the name but Eggeling (SBM XI.6.3.3) does better in translating it as 'shrewd', qualifying शाकल्य.

10 A B रं.

11 उऽमुकावक्षयणं here and SBM XI.6.3.3 = अंगारावक्षयणम् SBM XIV.6.9.19. It is strange that उऽमुकावक्षयण is not noted in MW and Index Védique. All MSS here and subsequently show उऽमुका- (with n). Can it be a genuine form? Cf. Vedic Variants II §878 p. 411 for the interchange of n:l.

12 Oertel has misunderstood this passage. His translation should be corrected to 'who are the thirty-three, the hundred and three, the three thousand and three...' (see SBM XI.6.3.4). It is on account of this mistake that he adds at the end of the section: कस्येव देवा इति । त्रय-क्षिशदिति । ओमिति होवाच (which now delete).

13 A नुविदेभ्योहुता, B नुविदेभ्याहुता, C नुविदेभ्यहुता.

कस्य एव देवा इति । त्रय इति । ओम् इति होवाच । कस्य एव देवा इति । द्वाद् इति । ओम् इति होवाच । कस्य एव देवा इति । एक इति । ['ओम् इति होवाच ।

कतमे त्रयश् च त्रिंशद् च, त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रेति'] । महिमान एवैषां त इति होवाच । त्रयक्षिशद् वावेति^३ । कतमे त्रय-

त्रिंशद् इति । अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च च त्रयं त्रिंशद् इति^१ ।

कतमे^२ वसव इति । अग्निश्च पृथिवी च वायुश्च आन्तरिक्षं चादित्यश्च च द्यौश्च च चन्द्रमाश्च च नक्षत्राणि चैते वसवः^३ । एतेषु हीदं^४ सर्वं वसु^५ हितम् इति । तस्माद् वसव इति ।

कतमे रुद्रा इति । दश^६ पुरुष प्राणा इति होवाच । आत्मैकादशः । ते यदोक्तामन्तो^७ यन्त्य अथ रोदयन्ति । तस्माद् रुद्रा इति^८ ।

कतम आदित्या इति । द्वादश मासास् संवत्सर^९ इति होवाच^{१०} । एत आदित्याः । एते हीदं सर्वम् आददाना^{११} यन्ति । तस्माद् आदित्या इति ।

कतमे त्रय इति । इम एव लोका इति ।

कतमौ द्वाष् इति । अहोरात्राष् इति ।

^१ कतम इन्द्रः, कतमः प्रजापतिर् इति । वाग् एवेन्द्रो, मनः प्रजापतिर् इति^{१५} ।

कतमैका देवतेति । प्राण इति । स होवाचानतिप्रश्न्यां वै मा देवताम् अत्यप्राक्षीः, पुरैतावतिथ्या^{१६} मर्तांसि । न ते शरीराणि^{१७} च न गृहान् प्राप्स्यन्तीति^{१८} । तद् ध तथैवास । स ह तथैव ममार । तस्य हापहारिणो^{१९} ऽनन्तरेण^{२०} शरीराण्य^{२१} अपजहुर् अन्यन्^{२२} मन्यमानाः । तस्माद् उ ह नोपवदेत्^{२३} । अपि ह्य एवावत् परो^{२४} भवतीति ॥७७॥

1 Omitted in all MSS.

2 वाव=स्वेव ŚBM XI.6.3.5.

3 Cf. ŚBM XI.6.3.5, XIV.6.9.3 with prolepsis (See Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §9 Ex.14, p.14).

4 Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, Frag. XXIII, p.62-63, quotes a corresponding Śātyāyana passage from Venkaṭamādhava's introduction to RV X.19.

5 Quoted in Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §9 Ex.13, p.14.

6 Omitted by Ghosh *ibid*.

7 ŚBM XI.6.3.6 gives a different etymology. Cf. JUB IV.2.3 प्राणा वै वसवः । प्राणा हीदं सर्वं वस्वाददते.

8 दशमे in Śātyāyana *ibid* and ŚBM XI.6.3.7.

9 A यदोक्तामस्य, B यदोक्तामन्ते यन्त्य, C यदोक्तामन्तो यन्त्य. Śātyāyana *ibid* and ŚBM

ibid read उक्तामन्ति instead of उक्तामन्तो यन्ति.

10 Cf. ŚBM VI.1.3.10 यदरोदीत्तसाद्भुदः, IX.1.1.6 तद्यदुदितात् समभवंस्तसाद्भुदः, XI.6.3.7 तद्यदोदयन्ति तसाद्भुदा इति, JUB IV.2.6 प्राणा वै रुद्राः । प्राणा हीदं सर्वं रोदयन्ति.

11 Following ŚBM Oertel reads द्वादश मासास्संवत्सरस्य for द्वादश मासास्संवत्सरः against the testimony of all the MSS. Śātyāyana Brāhmaṇa *ibid* reads द्वादश मासाः संवत्सरः. See Oertel, The Expressions for 'The Year consists of twelve months' and the like in Vedic Prose, BSOS VIII. 685f, esp. p. 692 note 2.

12 Here ends the Śātyāyana fragment.

13 See note 29 on JB II.26.

14 As in ŚBM XI.6.3.8-10, this passage should precede the two previous paragraphs (कतमे त्रय इति.....अहोरात्राविति), as it is connected with the enumeration of the thirty-three gods. We have retained the text as in the MSS.

15 A पुरेतावतिथ्या, C पुरेतावतिथ्या. Oertel wrongly emends it to पुरस् तावतिथ्या. पुरेतावतिथ्या = पुरा + एतावतिथ्या (:). Cf. ŚBM XI.6.3.11 पुरेतिथ्यै (पुरा + इतिथ्यै) मरिष्यसि. एतावति-थी occurs in DSS, Sch (MW). For -tha (fem. -thi) forms see Whitney, Sanskrit Grammar, §1242e, p.478.

16 शरीराणि is wrongly translated by Oertel as 'body'. शरीर *pl.* means 'the bones', e.g. in AB VII.2 (where it is correctly translated by Keith). It is confirmed by the corresponding ŚBM XI.6.3.11 न ते दस्थीनि चन गृहान् प्राप्स्यन्तीति.

17 For the collection of bones, see Eggeling's note 3 on ŚBM XI.6.3.11 (ĀśvalGrS IV.5.1f, KSS XXI.3.7f, Muir's

Original Sanskrit Texts V, p.316).

18 अपहारिणः = परिमोषिणः ŚBM. अपहारिण् has not been used in any other Brāhmaṇa. MW gives this word without any reference.

19 So emended by Oertel. MSS न्तरेण.

20 MSS अन्यम्. But ŚBM XI.6.3.11 अन्यत्. See Eggeling's note 4 on it.

21 See Eggeling, ŚBM XI.6.3.11 note 5.

22 See Eggeling, *ibid* note 6 for the various translations of परो भवति. Eggeling's rendering is better than that of Oertel.

२.७८

ब्रह्म च ह वै सुब्रह्म चैषु लोकेष्व् आसतुर् अस्मिन् भुवने^१ । ततस्^२ सुब्रह्मोष्क-
क्राम । असौ वा आदित्यो^३ ब्रह्माथो वाग् एव सुब्रह्म । ते देवा इहैव वेद्या अन्तर्वेदि^४ यज्ञेन
ब्रह्म पर्यगृह्णन् । तद् इदम् अप्य् एतर्हि वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म परिगृहीतम् ।

“तद् आहुर् यद् अन्या होत्रा अन्तर्वेदि कुर्वन्त्य् अथ कथं सुब्रह्मण्यो^५ बहिर्वेदि
करोतीति । स ब्रूयाद् एष वेद्या आत्मा यद् उत्कर, एतत् प्रत्यक्षं ब्रह्म यत् सुब्रह्मण्या ।
यद् उत्करम् आस्थाय सुब्रह्मण्याम् आह्वयति तेनास्यान्तर्वेदि कृतं भवतीति ।

सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्याम्^६ इति त्रिर् आह^७ । वाग् वै सुब्रह्मण्या ।^८ तद् एतां
वाचं प्रथमत आरभते । अथो ब्रह्म वाग्, रस ओकारः । ताम् एतां वाचं रसेन प्रीणाति ।
तद् धैतद् एक ओं सुब्रह्मण्येत्य्^९ आह्वयन्ति—॥७८॥

§§78-80, dealing with the subrahmanya, have been edited by Oertel in JAOS XVIII, pp. 35f. For the subrahmanya see ŚB I.1.1f, ŚBM III.3.4.17f, AB VI.3, TĀ I.12.3.4, LSS I.3.1-14, ĀpSS X.28. 5, VaitXV.4, CH §49. Excepting new and important variants, others have been left out as they are already given by Oertel.

1 Gloss ?

2 AB नत, C तता.

3 A B आदित्ये.

4 वेद्या अन्तर्वेदि (tautology), but बहिर्वेदि without वेद्या.

5 Cf. AB VI.3.

6 = सुब्रह्मण्या + उ.

7 ŚB I.1.8, ŚBM III.3.4.17, TĀ I.12.3, Vait XXXIV.5, LSS I.2.20, 3.1, KSS VII.9.20. Add JB reference in the Vedic Concordance.

8 Cf. ŚBM III.3.4.17.

9 Oertel misses the punctuation mark.

10 Not in Vedic Concordance.

२.७९

—प्राणो ह्यग्ने ऽथ वाग् इति । तद् ध तन् न तथा । यथा मध्व् आसिक्त्य लाजान् आवपेत्, तद् अन्यधेव^१ स्यात्, तादृक् तत्^२ । तस्मात् सुप्रसङ्गोऽयम् इत्य् एवाहयेत् ।

इन्द्रागच्छेति^३ । इन्द्रम् एव तद् यज्ञ आह्वयति ।

हरिव आगच्छेति^४ । हरिभ्याम् आयाहीति^५ वाचैनं तद् आह । प्राणापानौ “वा अस्य” हरी ।^६ तौ हीदं सर्वं हतारौ हरतः ।^७ अथो^८ अहोरात्रौ “वा अस्य” हरी ।^९ तौ हीदं सर्वं हतारौ हरतः ।

‘मेधातिथेर् मेवेति^३ । मेधातिथेर् ह मेषो^९ भूत्वा राजानं पयौ^{१०} ।

‘वृषणध्वस्य मेन^३ इति । वृषणध्वस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवास^{११} ।

गौरावस्कन्दिन्^३ इति । ततो ह वै गौरो भूत्वार्षवम् अवचस्कन्द् ।

‘अहल्यायै जारेति^३ । अहल्यायै ह मैत्रेय्यै जार आस^{१२} ।

कौशिक^{१४} ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेति^{१५} । यद् ध वा असुरैर् महासंप्राप्तं संयते तद् ध वेदान् निराचकार । तान् ह विश्वामित्राद् अधिजगे । ततो ह वै कौशिक ऊचे ।^१

अथ ह वा एके कौशिक ब्राह्मण गौतम^{१६} ब्रुवाणेत्य^३ आह्वयन्ति— ॥७९॥

1 = अन्यथा + इव. So A B, but Oertel and C अन्यथैव. अन्यथैव appears to be a *lectio simplicior*. Cf. RV विश्वधा, SV विश्वधा (Vedic Variants II §73, p.43).

2 For the simile see JAOS XVIII p.37 note 1, and JUB I.8.11.

3 For references see Vedic Concordance.

4 Not in Vedic Concordance. Cf. mantras beginning with हरिभ्यां याहि.

5 All MSS वास्य.

6 Oertel misses the ‘punctuation mark.

7 C अथोयो.

8 See Indische Studien I p.38.

9 C मेधा.

10 Cf. JB III.233 (quoted in JAOS

XVIII p.38), PB XV.10.10f and see Oertel, JAOS *ibid*, Eggeling, ŚBM part II, p.81 note 1.

11 The corresponding Śātyāyana passage, from Śāyana on RV I.51.13, is quoted by Oertel. See Eggeling *ibid* note 2.

12 See Eggeling *ibid* note 3.

13 ŚBM III.3.4.18 accounts for these epithets thus: हरिव आगच्छ...अहल्यायै जारेति तथान्येवास्य चरणानि तैरेवैनमेतद् प्रमुनोदयिषति.

14 See Eggeling, ŚBM part II, p.82 note 1.

15 Not in Vedic Concordance.

16 See Eggeling *ibid* note 2. Also compare the previous view.

२.८०

—तद् उ ह वा आरुणिनैव^१ यशस्विनोपज्ञातम्^२ । तस्माद् उ तस्याद्यां नेयात् ।

तस्मात् कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेत्य् एवाह्येत ।

देवा ब्रह्मण आगच्छतागच्छतेति^१ देवांश्च चैव तद् ब्रह्माणश्च^२ च समामन्त्रयन्ते । ते हास्मै समामन्त्रिताश्च सुमतिम् इच्छन्ते ।^३ तस्माद् उ ह समामन्त्र्य 'मापराधुयान्, मेन मोपवदान् इति'^४ ।

तद् आहुः—किञ्छन्दस् सुब्रह्मण्येति । त्रिष्टुब् इति ब्रूयात् । ऐन्द्री हि त्रिष्टुब् इति ।

तद् आहुः—किदेवत्या सुब्रह्मण्येति । ऐन्द्रीति ब्रूयात् ।^५ इन्द्रं ह्य् एनयाह्वयेतीति । अथो ह ब्रूयाद् वैश्वदेवीति ।^६ विश्वान् ह्य् एनया देवान् आह्वयतीति ।

तद् आहुर्—यद् अन्या होत्रा स्तोत्रवत्यश्च शस्त्रवत्यो ऽथ क्व सुब्रह्मण्यायै स्तोत्रं क्व शस्त्रम् इति । स ब्रूयाद् एतस्याम् एवैतत् सर्वं यद् ऋक् साम यजुः । तेनास्य सुब्रह्मण्या स्तोत्रवती शस्त्रवती भवतीति ।

तद् आहुः—किम् इव स्वित् सुब्रह्मण्यर्ग इव स्वीरेत् सामवारे उताहो^७ यजुर् इवारे इति । स ब्रूयान् नैवैषर्ङ्गं न यजुर न साम । सर्वम् इवैव । सर्वम् इव ह्य् एव ब्रह्मेति ।

‘अथ यां क्रीते राजनि सुब्रह्मण्याम् आह्वयति याम् एतां दक्षिणासु नीयमानासू-त्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्याम् आह्वयति सैवेयम् । अथो यत् प्रायणं^८ तद् उदयनम् असद् इति । अथो आगत एवेन्द्रस्, तं मा निर्वोचामेति । एषा ह वै धेनुः पञ्चवत्सा पञ्चपदा^९ । ‘यद् ध वा’^{१०} इदम् आहुः पांक्ताः पशव इत्य् एतद् ध तत्^{११} ।

‘तां ह वा एके यथादेवताम्’^{१२} आह्वयन्ति । सर्वान्नेयीम् अग्निष्टुत, ऐन्द्रीम् इन्द्रस्तोमस्य, वैश्वदेवीं वैश्वदेवस्य, अनिरुक्ताम् अनिरुक्तस्य । ‘तद् उ ह शश्वन् न तथा । नो हि ब्रह्मणो व्यापादो’^{१३} ऽस्ति ।^{१४} यथानिपतितम्^{१५} एवाह्येद्^{१६} यथानिपतितम् एवाह्येत ॥८०॥^{१७}

1 According to both ŚBM and ŚBK it was devised by Āruṇi. ŚBM makes it optional, but as to this nothing is said in the Kāṇva recension (Eggeling).

2 Oertel takes यशस्विन् as a part of the name. It will be better to translate it as an adj. 'illustrious, celebrated'. Cf. ŚBM III.3.4.19 where the word अरुणि occurs without any adjective or noun in apposition.

3 See Eggeling, ŚBM part II, p. 82 note 4.

4 All our MSS ब्राह्मणाश्च, but ब्रह्माणः in the formula.

5 Oertel misses the stop.

6 A मापराधुयान्नेमेनोपवदानीति, C मुपारधु-यान्नेतिनोपवदानि. Correct Oertel's text and translation.

7 So all our and Oertel's MSS. Oertel's emendation उतो ह is unnecessary.

8 See Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §60 Ex. 50 p. 207, and §62 Ex. 25 p. 284.

9 C प्राणत्. Correct Oertel's text. This sentence sums up the previous statement: 'so that the commencement (*viz.* the calling of the subrahmanyā when King Soma has been bought) and the end (*viz.* the calling of the subrahmanyā when the sacrificial gifts are being led) may be the

same', in order not to drive away Indra, who hath already come.

10 C पञ्चपादा. Correct Oertel's text. Cf. AB VI.3.

11 C यथा.

12 This sentence is to be corrected in Oertel's text. Oertel misconstrues पतद् तद् with the next one. Cf. B. Ghosh, *Fragments of the Lost Brāhmaṇas*, p.90.

13 Ghosh *ibid* gives a similar Śāṭyāyana passage from the *Upagranthasūtra* VIII.2.

14 C -देवतम्. Ghosh *ibid* -देवतम्,

Oertel (without v.l.) -देवतम्.

15 Oertel translates it as : 'That is probably not so. For there is no end of the *brahman*. As upon something indestructible he should call upon it'. I think it is better to translate it as : 'That is not always so. There is no end of the *brahman*. (So) he should call (the *subrahmanyā*) according to the occasion'.

16 व्यापाद 'end', and यथानिपतितम् are new to MW, VPK and *Index Védique*.

17 *Colophon* : A B हरिः ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः, C हरिः ॐ शुभमस्तु ॐ.

*

*

*

